

T.C
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

NIŞANCIZÂDE'NİN NÛRU'L-'AYN ADLI ESERİNİN
TAHKİK VE TAHLİLİ (12- 19. FASILLAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esra KARADENİZ

Danışman:

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İSTANBUL

2019

T.C
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

NIŞANCIZÂDE'NİN NÛRU'L-'AYN ADLI ESERİNİN
TAHKİK VE TAHLİLİ (12- 19. FASILLAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esra KARADENİZ

Danışman:
Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İSTANBUL
2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020116YL23 numaralı Esra KARADENİZ 'in hazırladığı “*Nişancızâde'nin Nûru'l-'Ayn Adli Eserininin Tahkik ve Tahlili (12-19.Fasıllar)*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 06/ 09/ 2019 günü (15: 00 – 17: 00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Süleyman KAYA
İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Esra KARADENİZ

06/ 09/ 2019

ÖZ

Nişancızâde, on yedinci yüzyılda yaşamış bir Osmanlı fakihidir. O, Nûru'l-'Ayn fi Islahî Câmî'û'l-Fusûleyn adlı bir eser kaleme almış ve bu eserde şeyh Bedreddin'e ait olan Câmîû'l-Fusûleyn'e yönelik iyileştirici çalışmalar gerçekleştirmiştir. Nişancızâde bu eserinde şeyh Bedreddin'in muâmelât ve yargılama hukukunda uzun yıllar kullanılan Câmî'û'l-Fusûleyn adlı eserini düzenlemiş, ilave başlıklar koymuş, bazı başlıkları ıkarımış, yer yer de şeyh Bedreddin'i eleştirip alternatif fetvalar nakletmiştir.

Biz de yaptığımız çalışmada Nişancızâde'nin *Nûru'l-'Ayn* adlı eseri yazma sebebi olan iyileştirici çalışmaları ön plana aldık. Osmanlı döneminde kâdılık, müderrislik hatta kazaskerlik yapan çok yönlü bir alimin kendi döneminde kâdılar tarafından kullanılan eserinin ilim dünyasına kazandırılmasını hedefledik.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında Nûru'l-'Ayn'ın 12-19. Fasılları ile Câmî'û'l-Fusûleyn'in 12-19. Fasılları arasını üslup ve telif tarzı yönüyle karşılaştırdık. Bu bölümde özellikle Nişancızâde'nin şeyh Bedreddin'den farklı bir metot izlediği tasarruflarına odaklandık. İkinci bölümde tahkik çalışması gerçekleştirdik. Bu bölümde müellif hatlı Topkapı Sarayı nüshası ile Âşır Efendi nüshasını temel aldık.

Anahtar Kelimeler:

Nişancızâde, şeyh Bedreddin, Nûru'l-'Ayn, Câmîû'l-Fusûleyn, kâdı, yargılama hukuku, muâmelât hukuku

ABSTRACT

Nişancızâde, an ottoman fakiq, who lived in the seventeenth century, wrote a book named Nûru'l-'Ayn fi Islahî Câmi'u'l-Fusûleyn in order to reform improve the book Câmi'u'l-Fusûleyn written by Şeyh Bedreddin which is related to transaction law and case law for many years. Nişancızade added some of the titles, deleted some titles other and gave alternative fatwas while critizing Şeyh Bedreddin.

În this study we aimed at putting forward the rehabilitary works of Nişancızâde. As Nişancızâde was a muslim judge, mudarris and also a military judge in the period of ottoman empire, we mainly aimed at bringing his book used by the muslim judge to the literary works.

Our study consist of two chapters. În the first chapter of this study, we compared to the 12th to 19th chapters of Nûru'l-'Ayn and Câmi'u'l-Fusûleyn in terms of wording and writing style. We especially focused on the different methods used by Nişancızâde. În the second chapter, an edition critique of Nûru'l-'Ayn based on two copies of the auther named Topkapı and Aşır Efendi.

Key Words

Nişancızâde, Şeyh Bedreddin, Nûru'l-'Ayn, Câmi'u'l-Fusûleyn, Kadi, Case Law, transaction law

ÖNSÖZ

Nişancızâde, on yedinci yüzyılda yaşamış, kâdılık ve müderrislik görevini ifâ etmiş bir alimdir. Kâdılık görevini ifâ ettiği yıllarda *Câmi'û'l-Fusûleyn*'den yararlanmış, fakat eseri iyileştirici ve geliştirici yeni bir çalışma yapmaya karar vermiştir. Bu sebeple eseri *Nûru'l-'Ayn*'i *Câmi'û'l-Fusûleyn*'de ayrıntı gördüğü ifadeleri çıkartarak oluşturmuştur. Nişancızâde eserinde gerekli gördüğü yerlerde eklemelerde bulunmuş, selefeye yöneltilen eleştirilere de cevap vermiştir. O'nun kaleme aldığı *Nûru'l-'Ayn*'de *Câmi'û'l-Fusûleyn* gibi dönemde muâmelât ve yargılama hukuku kapsamında önemli meseleleri bir araya getiren, kâdılarının başvuru kaynağı bir eser olarak kendi döneminde çokça kullanılmıştır.

Bu yönleriyle öne çıkan *Nûru'l-'Ayn* adlı eserin tahkik ve tahlil yönüyle çalışılıp, yayın dünyamıza kazandırılması fikrini ilk olarak değerli hocamız Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL teklif etmiştir. Hocamızın teklifinden sonra proje ekibimizle kıymetli hocalarımız Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU ve Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ ile çalışmanın kapsamı, sınırları, uygulanabilirliği, tahkik ve tahlilde üzerinde durulacak konu başlıkları ile ilgili fikir alışverişinde bulunduğumuz toplantılar gerçekleştirdik. Bu toplantıların nihayetinde proje ekibimizdeki arkadaşlarımızla ilk önce tahkik çalışmasına yöneldik. Tahkik çalışmamızda incelemelerimiz ve araştırmalarımızın sonucunda eserin müellif hatlı iki versiyonunu temel almayı kararlaştırdık. Yürüttüğümüz tahlil çalışmasında *Câmi'û'l-Fusûleyn* ile *Nûru'l-'Ayn*'i karşılaştırarak iki eserin benzerlik ve farklılıklarını belirlemeyi hedefledik. Konu başlıklarının belirlenmesinde değerli hocalarımızın tavsiyeleri ve arkadaşlarımızla istişarelerimiz etkili oldu.

Tezimi hazırlama sürecimde beni teşvik eden, motive edici ve kolaylaştırıcı tutumuyla çalışmamı bitirmemde büyük katkısı olan, geniş bilgi birikiminden ve engin tecrübelerinden faydalandığım değerli danışmanım Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU'na, tezimi okuyarak tezimi geliştirmemde büyük emekleri olan, projemizin tüm safhalarında tecrübesiyle büyük katkı sağlayan çok kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ'e, tez konusunun belirlenmesinde, nüshaların tespitinde ve projeye ilgili tüm aşamalarda bizlere yol gösteren değerli proje koordinatörümüz Doç. Dr. Asım Cüneyt KÖKSAL'a, jürimde yer alarak değerli görüşleriyle katkı sağlayan hocam Doç. Dr. Süleyman KAYA'ya, yoğun programlarına rağmen tezimi okuyarak destek olan arkadaşım Arş.

Gör. Zeynep Büşra ÖZDEMİR'e, özellikle tahlil aşamasında teze adım atmamızda bizleri motive eden hocam Emre AKTEPE'ye, projemizde tezini benden önce bitirip teslim eden, tezlerindeki izledikleri yol ve yöntemden çokça istifade ettiğim arkadaşlarım Hümeysra YORULMAZ'a ve Arş. Gör. Meryem YILMAZ'a, tez yazma sürecinde daima fikir alışverişinde bulunduğum projeyi birlikte yürüttüğümüz arkadaşlarım Ar. Gör. Süheyla Akçay BİÇEN'e, Fatma Sena YASAN'a, Esra Nur ŞAĞBAN'a, Betül AKTAŞ'a ve değerli fikirlerinden ve hazırladığı rumuz listesinden yararlandığım arkadaşım Rukiye H. GÜLEÇYÜZ'e, deneyimlerinden istifade ettiğim tüm kıymetli hocalarıma ve arkadaşlarıma, benden hiçbir zaman maddi- manevi desteğini esirgemeyen, teşvik edici tutumlarını daima hissettiğim canım aileme en içten duygularla teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ:	1
TEZİN KONUSU VE TEZİN SINIRLANDIRILMASI	1
TEZİN METODU	2
TEZİN KAYNAKLARI	4
TAHKİKİN KONUSU VE SINIRLANDIRILMASI.....	4
TAHKİKİN METODU	5
TAHKİKİN KAYNAKLARI	6

BİRİNCİ BÖLÜM: 12-19. FASILLARIN MUKAYESESİ 7

1. Fasılların Genel Muhtevası:	7
1. 1. On İkinci Fasıl	7
1. 2. On Üçüncü Fasıl	10
1. 3. On Dördüncü Fasıl.....	12
1. 4. On Beşinci Fasıl.....	14
1. 5. On Altıncı Fasıl.....	15
1. 6. On Yedinci Fasıl	16
1. 7. On Sekizinci Fasıl.....	18
1. 8. On Dokuzuncu Fasıl	19
2. Üslup ve Telif Tarzı'ndan Kaynaklanan Farklılıklar	20
2. 1. Konuyu Tertip Etme/ Sunma Yöntemleri Arasındaki Farklılıklar	20
2. 2. Nişancızâde'nin Naklettiği Meselede Kendi Görüşünü Zikretmesi	24
2. 3. Nişancızâde'nin Naklettiği Meseleleri Takdim-Tehir Etmesi:	28
2. 4. Nişancızâde'nin Naklettiği Meseleyi İhtisar Etmesi	33
2. 5. Nişancızâde'nin Konuları Başlıklara Ayırması	49
3. Nişancızâde'nin Tercihleri	52
3. 1. Lafız Tercihleri	52
3. 1. 1 Anlama Etki Etmeyen Lafız Farklılıkları.....	52

3. 1. 2. Anlama Etki Eden Lafız Farklılıkları	54
3. 2. Nakil Tercihleri	55
4. Nişancızâde'nin Tenkitleri	69
4. 1. Nişancızâde'nin Şeyh Bedreddin'i Tenkit Etmesi	69
4. 2. Nişancızâde'nin Görüşünü Naklettiği Müellifi Tenkit Etmesi	70
5. Nişancızâde'nin Şeyh Bedreddin İle Benzer Fetvaları Zikretmesi	71
6. Nişancızâde'nin Eklediği Mesele ve Görüşler	77
7. Nişancızâde'nin Yer Vermediği Mesele ve Görüşler:	91
SONUÇ	101
KAYNAKLAR	104
EKLER	107
ÖZGEÇMİŞ	116
İKİNCİ BÖLÜM: NÛRU'L-'AYN FÎ ISLÂHÎ CÂMIU'L-FUSÛLEYN'İN 12-19. FASILLARININ TAHKİKİ	1

KISALTMALAR

b.	Bin/ İbn
Bkz/ bkz	Bakınız
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İnc.	İnceleme
Ktp.	Kütüphanesi
nr.	Numara
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü	Hacı Yunus Apaydın editörlüğünde hazırlanan Yargılama Usûlüne Dair <i>Câmi'ü'l-Fusûleyn</i> adlı çalışmanın bir bölümüdür. (s. 1183- 1197)
Thk.	Tahkik eden
vb	Ve benzeri
vr.	Varak

GİRİŞ:

TEZİN KONUSU VE TEZİN SINIRLANDIRILMASI

Tezimiz Nişancızâde'nin *Nûru'l-'Ayn fi Islahî Câmi'u'l-Fusûleyn* adlı eserinin tahkik ve tahlilini amaçlayan bir projenin parçasıdır. Biz bu çalışmamızda *Nûru'l-'Ayn fi Islahî Câmi'u'l-Fusûleyn* adlı eserin 12-19. Fasıllarını inceledik, bu bölümlerin tahlil ve tahkikini hazırladık. Çalışmamızın amacı olarak *Nûru'l-'Ayn* ve *Câmi'u'l-Fusûleyn*'i karşılaştırmayı ve iki eserin benzer ve ayrışan yönlerini ortaya çıkarmayı hedef haline getirdik.

Eserimizin müellifi Nişancızâde, kaynaklara göre 962 veya 968 yılında doğmuş, ilim ve devlet adamlığı geleneğinden gelen bir ailede yetişmiş, çeşitli medreselerde eğitim görmüş, kendisi de müderrislik ve kâdılık görevinde bulunmuş bir alimdir. Müellifin incelediğimiz *Nûru'l-'Ayn* adlı eserinin kendisi tarafından kâdı olduğu dönemlerde, hem kendi çalışmalarına kılavuzluk etmesi için hem de diğer meslektaşlarına yardımcı olması amacıyla yazıldığı kendisi tarafından aktarılmıştır. Bu yönüyle müellifin eseri *Nûru'l-'Ayn*'de teorik olarak aktarılan bilginin yanı sıra uygulamaya dair fetvalar da yer almıştır. Nitekim kendisi de kitabının mukaddimesinde bu eseri yazma sebebi olarak, *Câmi'u'l-Fusûleyn*'i faydalı ve kapsamlı bulduğunu; fakat eserin içerisinde tekrarlar bulunduğunu ifade etmiş, kendisinin ortaya koyduğu çalışmayla eserdeki tekrarları çıkardığını, esere gerekli yerlerde ilaveler yaptığını, ayrıca Şeyh Bedreddin'in Selef'in görüşlerine yönelik itirazlarına cevap verdiğini beyan etmiştir.¹

Nişancızâde'nin düzenlediği ve şerhini adeta gerçekleştirdiği Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-Fusûleyn* adlı eseri Mecdüddin el-Ustrûşenî (ö.632/1235) *el-Fusûl*'ü ile İmâdüddin el-Merğînâni'nin *Fusûlü'l-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* adlı eserinin birleştirilip telif edilmesiyle oluşmuş, fakat eser bu iki eserin dörtte birlik hacmine sahip olup kırk fasıldan oluşmuştur². Bedreddin Simavna lakaplı müellif Şeyh Bedreddin bu iki eserdeki tüm fetvaları nakletmemiş, eseri özetlemiş, bazı fetvaları çıkarmış, belli bir düzen halinde fetvaları sıralamış, kendi kanaatlerini aktararak esere özgünlük kazandırmıştır. Bu eser tüm bu yönleriyle Osmanlı döneminde bir hukuk kodu gibi kâdılar tarafından çokça

¹ Tahsin Özcan, "Nişancızâde Muhyiddin Mehmed", *DİA*, XXXIII, s. 161.

² Ali Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", *DİA*, s. 108-109.

kullanılmış, bünyesinde Hanefi ulemanın görüşlerini ve yetkin birçok Hanefi fakihinin fetvalarını barındırmış, o dönemin şartlarında adeta bir “hukuk kodu” olarak başarı kazanmıştır.³ Bu yönüyle eser Osmanlı’nın son dönemlerinde *Mecelle*’nin de ana kaynakları arasında kullanılmıştır. Eserin öne çıkan bir diğer yönü müellifin Hanefi mezhebinde otorite kabul edilen alimlere eleştiriler getirmesidir. Nitekim üzerinde durduğumuz *Nûru’l-‘Ayn* adlı eseri kaleme alan Nişancızâde, eseri yazma amaçlarından birisinin de Şeyh Bedreddin’in eleştirdiği “Selef alimlerinin haklarını teslim etmek” olduğunu ortaya koymuştur.⁴ *Nûru’l-‘Ayn* dışında o dönemde *Câmi’ü’l-Fusûleyn* ile ilgili yürütülen çalışmalar şunlardır: Süleyman b. Ali el- Karamânî’nin(ö. 924/1518) *el-Es’ile ve’l-ecvibetü’l-müte’allika bi-Câmi’i’l-fusûleyn*, Zeynüddin b. Nüceym’in (ö. 970/1563) *Câmi’u’l-Fusûleyn*’e yaptığı haşiye, Necmeddin er-Remlî’nin(ö. 1081/1670) *Câmi’u’l-Fusuleyn*’deki haşiyeleri temize çekerek oluşturduğu *el-Le’âli’d-dürriyye fi’l-fevâidi’l-Hayriyye*.

TEZİN METODU

Özelliklerini belirttiğimiz bu çalışmayla ilgili tezimizde bizim yaptığımız çalışmalar değerlendirme ve tahkik bölümleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Biz *Nûru’l-‘Ayn* adlı eserin sadece 12-19. Fasıllarının tahlili ve tahkiki yönünde çalışmalar yürüttük. İlk olarak çalışmamızda incelediğimiz fasılların muhtevâları ve bu fasıllarda genel olarak Nişancızâde’nin katkılarını aktaran tanıtıcı bölüme yer verdik. Tanıtıcı bölümün ardından Nişancızâde’nin üslup ve telif tarzı olarak özgün katkıları üzerinde duran ikinci başlığımızda müellifin telif tarzı hakkında bilgi verdik ve konuyla ilgili örnekleri aktardık. Bu durumun yanı sıra müellifin kendi kanaatlerini aktarırken kullandığı üslup ve izlediği metotlarla ilgili örnekler aktardık. Bu kısımdan sonra iki eseri lafız ve nakiller bakımından karşılaştırdık, ardından müellifin Şeyh Bedreddin ve diğer müelliflere yönelik eleştirilerine temas ettik. En sonuncu kısımda Nişancızâde’nin çıkardığı ve eklediği kısımları aktararak tahlille ilgili çalışmamızı sonlandırdık.

³ Ayhan Hira, Şeyh Bedreddin, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 20.

⁴ Muhammed b. Ahmed Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn fi’l-İslâhi Câmiu’l-Fusûleyn*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü, 602, vr. 2b.

Eserin tahliline geçmeden önce esas alacağımız metni ortaya çıkarmak amacıyla Osmanlı döneminde geniş bir etki alanına sahip eserin tahkikini gerçekleştirmeyi amaçladık. Bu niyetle çalışmamıza adım attığımızda eserle ilgili elimizde Süleymaniye Kütüphanesi, Âşır Efendi koleksiyonu, nr.127, Âtuf Efendi Ktp. nr. 1182, Veliyüddin Efendi Ktp. nr. 1580, H. Hüsnü Paşa Ktp. nr. 323, Nuruosmaniye Ktp. nr. 2078, Raşid Efendi Ktp. nr.281 ve 2729 ve 5696 numaralı Princeton Üniversitesi nüshaları vardı. İlk yaptığımız tahkik çalışmasında bu eserlerin tümünde geçen farklılıkları gösteren bir çalışma yaptık. Hocalarımızla gerçekleştirdiğimiz toplantılar sonucu Süleymaniye Kütüphanesi Âşır Efendi koleksiyonu, numara 127 kayıtlı nüshayı esas olarak aldık ve diğer nüshalardaki farklılıkları dipnotta belirtmeye karar verdik. Çalışmalarımızı bu minvalde ilerletirken proje koordinatörümüz Doç. Dr. Asım Köksal hocamız, araştırmaları sonucu Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, numara 602’de kayıtlı olan ve kayıtlarda aslında Şeyh Bedreddin’e nispet edilen yeni bir *Nûru’l-‘Ayn* nüshası tespit etti. Nüsha tespitinden sonra bu nüshayı da diğer nüshalarla karşılaştık ve Topkapı nüshasının Âşır Efendi nüshası ile birçok yerde birebir ilerlediğini fark ettik. Hocamızla yaptığımız istişareler sonucunda Âşır Efendi nüshasının ilk olarak telif edildiği kanaatine sahip olurken, daha okunaklı olan Topkapı nüshasının sonraki bir telifte yazıldığı kanaati hâsıl oldu. Bu incelemelerimiz sonucunda çalışmamızda Topkapı nüshasını esas aldık, Âşır Efendi nüshası ile olan farklılıklarını dipnotta belirttik.

Hümeýra Yorulmaz adlı arkadaşımızın araştırması sonucunda eserin bizim yaptığımız tahkik ve tahlil çalışmasından önce Arap dünyasında yapılan bir tahkik ve tahlil çalışması olduğunu tespit ettik. Bizim çalışmamızdan önce *Nûru’l-‘Ayn*’ın tahkik ve tahlilinin İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Dava ve İhtisab Yüksek Enstitüsü, Karşılaştırmalı Fıkıh Bölümü’nde yapıldığını öğrendik. Fakat Prof. Dr. Abdurrahman b. Selâme el-Mezîni’nin danışmanlığında hazırlanan doktora çalışmasının sadece Muhammed b. Sa’d b. Muhammed el-Fâýiz’in yazdığı 21. fasıldan 32. fasılın sonuna kadar olan tahkik ve dirasesine ulaştık. Bizim yürüttüğümüz çalışma 12-19. Fasıllar hakkında olduğu için, çalışmamızda bu tezden doğrudan faydalanamadık.

Özelliklerini belirttiğimiz bu çalışmayla ilgili tezimizde bizim yaptığımız çalışmalar değerlendirme ve tahkik bölümleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Biz *Nûru’l-‘Ayn* adlı eserin sadece 12-19. Fasıllarının tahlili ve tahkiki yönünde

çalışmalar yürüttük. İlk olarak çalışmamızda incelediğimiz fasılların muhtevâları ve bu fasıllarda genel olarak Nişancızâde'nin katkılarını aktaran tanıtıcı bölüme yer verdik. Tanıtıcı bölümün ardından Nişancızâde'nin üslup ve telif tarzı olarak özgün katkıları üzerinde duran ikinci başlığımızda müellifin telif tarzı hakkında bilgi verdik ve konuyla ilgili örnekleri aktardık. Bu durumun yanı sıra müellifin kendi kanaatlerini aktarırken kullandığı üslup ve izlediği metotlarla ilgili örnekler aktardık. Bu kısımdan sonra iki eseri lafız ve nakiller bakımından karşılaştırdık, ardından müellifin Şeyh Bedreddin ve diğer müelliflere yönelik eleştirilerine temas ettik. En sonuncu kısımda Nişancızâde'nin çıkardığı ve eklediği kısımları aktararak tahlille ilgili çalışmamızı sonlandırdık.

TEZİN KAYNAKLARI

Çalışmamızda çokça başvurduğumuz bazı kaynaklar olmuştur. Çalışmamızda Prof. Dr. Hacı Yunus Apaydın editörlüğünde hazırlanan Yargılama Usûlüne Dair Câmî'u'l-Fusûleyn adlı çalışmadan sık sık yararlandık. Bu çalışmada *Câmî'u'l-Fusûleyn*'in tercümesinden ve tercümenin sonunda yer alan “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğüne” sık sık müracaat ettik ve bu eserden çokça yararlandık. Bu eserlerin yanı sıra Şeyh Bedreddin ile ilgili malumata ulaşmada Prof. Dr. Ali Bardakoğlu hocamızın hazırladığı Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'ndeki “*Câmî'u'l-Fusûleyn*” maddesinden ve Ayhan Hira'nın hazırladığı “Şeyh Bedreddin: Bir Sufî Alimin Fıkıhçı Olarak Portresi” adlı kitaptan ve “Mustafa Bülent Dadaş'ın *Şeyh Bedreddin: Bir Osmanlı Fakihî*” kitaplarından yararlandık. Nişancızâde ile ilgili malumatımızı Tahsin Özcan'ın TDV İslam Ansiklopedisindeki “Nişancızâde Muhyiddin Mehmed” maddesinden araştırmamız esnasında faydalandık.

TAHKİKİN KONUSU VE SINIRLANDIRILMASI

Tezimiz Nişancızâde'nin *Nûru'l-'Ayn fî İslahî Câmî'u'l-Fusûleyn* adlı eserinin tahkik ve tahlilini amaçlayan bir projenin parçasıdır. Biz bu çalışmamızda *Nûru'l-'Ayn fî İslahî Câmî'u'l-Fusûleyn* adlı eserin 12-19. Fasıllarını inceledik, bu bölümlerin tahlil ve tahkikini hazırladık. Bu tez çalışmasının bir proje çalışması olması ve bir eserin tahkik ve tahliliyle kazandırılması fikri Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU, Prof. Dr. İbrahim Kâfi

DÖNMEZ, Doç. Dr. Asım Cüneyt KÖKSAL hocalarımıza aittir. Çalışmamızın konusu olan *Nûru'l-'Ayn*'ın tahkik ve tahlili fikrini Doç. Dr. Asım Cüneyt KÖKSAL hocamız ortaya koymuştur. Tahkik ve tahlil fikrinin kabul edilmesinin ardından biz de dokuz kişi olarak farklı fasılları aramızda paylaştırdık ve tahkik çalışmasıyla teze adım attık. Tahkik çalışmasında öncelikle elimizde sekiz nüsha vardı. Bu nüshaları birkaç varak inceledik ve hocalarımızla toplantılar gerçekleştirdik. Bu toplantılardan sonra tahkik çalışmamızda esas alınması gereken nüshanın müellif hatlı bir nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi, Âşır Efendi koleksiyonu, nr. 127'ye ait nüsha olmasına karar verildi. Diğer nüshalardaki farklılıkların da dipnotta belirtilmesi kararlaştırıldı. Çalışmalarımızı bu minval üzere yürütürken Doç. Dr. Asım Cüneyt KÖKSAL Hocamız Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, numara 602'ye kayıtlı yeni bir müellif nüshasının olduğunu tespit etti. Bu nüshanın sehven Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin adına kayıtlı olduğu görüldü. Elde edilen bu nüshayı arkadaşlarımız Hümeysra YORULMAZ ve Fatma Sena YASAN bizlere ulaştırdılar. Elimize ulaşan bu yeni nüshanın da 2a nolu varağındaki kayıttan hareketle müellif nüshası olduğunu tespit ettik. 330 varaktan oluşan Topkapı Sarayı nüshasında Âşır Efendi nüshasından sonra temel aldığımız ikinci bir nüsha olmasına karar verdik.

TAHKİKİN METODU

Tezimizde ifade ettiğimiz üzere Topkapı Sarayı nüshasını ve Âşır Efendi nüshasını temel aldık. Topkapı Sarayı nüshasının daha okunaklı ve müellif tarafından daha geç bir dönemde yazılmış bir nüsha olması kanaatine sahip olmamızdan dolayı asıl metnimizde bu nüshayı kullandık. Müellif hatlı diğer nüsha olan Âşır Efendi nüshasındaki farklılıkları dipnotta belirttik.

Bu incelememizin sonucunda şu tespitlerde bulunduk: İki nüsha arasında kelime farklılıkları az da olsa bulunmaktadır. Bu farklılığa ek olarak bazı paragrafların iki nüshada ortak bulunmadığını tespit ettik. Âşır Efendi nüshasında Topkapı nüshasında bulunan bazı ibarelerin bulunmadığını gördük. Âşır Efendi'de olup, Topkapı nüshasında olmayan ibarelerle nadiren karşılaştık.

Çalışmamızda sayfa numaralarını Topkapı Sarayı müzesine kayıtlı nüshaya göre verdik. Sayfa numaralarında Türkçe harfler kullandık ve her sayfanın başında parantez içinde bu numaralara yer verdik. Böylelikle tahkikten istifadenin kolaylaşmasını

hedefledik. Eser rumuzlarını ve eser isimlerini siyah kalın punkto kullanarak aktardık. Nişancızâde'nin kendi görüşlerine yer verdiği ve tevazu ifadesi olarak "يقول الحقير" (Fakir diyor ki) ibaresini kullandığı kısımları da siyah kalın punkto ile yazdık.

TAHKİKİN KAYNAKLARI

Tahkik çalışmasında temel olarak iki müellif hatlı nüshayı esas aldık. Bu nüshalardan biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, numara 602'ye kayıtlı bir nüshadır. 330 varaktan oluşmaktadır. Aşır Efendi nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Âşır Efendi koleksiyonu, numara 127'a kayıtlı bir diğer müellif hatlı nüshadır ve bu nüshada 437 varaktan oluşmaktadır. Tahkikte esas aldığımız bu iki nüsha dışında elimizdeki diğer yedi nüshadan da yararlandık. Yararlandığımız diğer nüshaların isimleri şöyledir: Âtîf Efendi Ktp. nr. 1182, Veliyüddin Efendi Ktp. nr. 1580, H.Hüsni Paşa Ktp. nr. 323, Nuruosmaniye Ktp. nr. 2078, Raşid Efendi Ktp. nr. 281 ve 2729 ve 5696 numaralı Princeton Üniversitesi nüshalarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM: 12-19. FASILLARIN MUKAYESESİ

1. Fasılların Genel Muhtevası:

1. 1. On İkinci Fasıllar

Bu fasılda *Nûru'l-'Ayn*'da geçen başlıklar kısaca şunlardır: Dava açılmadan kabul edilen konular (hisbe) yoluyla şahitlik, yaygın duyuma (*tesâmu'*) dayalı şahitlik, bir şeyin yokluğuna (*nefy*) dayalı şahitlik.

Şehadet kelimesi sözlükte “hazır bulunmak”, “müşahede etmek”, “muayene etmek”, “haber vermek” gibi anlamlara gelmektedir.⁵ Terim olarak “bir olaya veya duruma tanık olmak” anlamına gelmektedir. Kâsâni şahitliği “kul haklarıyla alakalı konularda birinin elindeki hakkın başka birine ait olduğunu haber vermektir” şeklinde tanımlamıştır. Böylelikle Allah hakkı olan konular Kâsâni'nin tanımında “şehadet”in dışında tutulmuştur.⁶ Ali Haydar Efendi'nin *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserinde şehâdet kavramını şu ifadelerle tanımlanmıştır: “Şehâdet, şer'an bir kimsenin âhar kimesnede olan hakkını isbât için huzûr-ı hâkimde ve hasmeynin muvâcehelerinde şehadet lafzıyla yani şuna şehadet ederim diye sıdkan an-yakin ve ayân haber vermektir. İşbu muhbire şâhid ve ol kimseye meşhudün-leh ve ol kimesneye meşhudün-aleyh ve ol hakka meşhûdün-bih denilir.”⁷

Hisbe yoluyla şahitlik özellikle Allah hakkı olan konularda dava açılmaksızın yapılan şahitliğe denir.⁸ Bu tür konularda bütün insanların hakları olduğu kabul edilir ve bu sebeple tüm insanların hükmen davacı olduğu varsayılır.

Yaygın duyuma dayalı şahitlik (*tesâmu'*) şöhret olma durumuna dayanarak, görülmeyen bir olaya yönelik şahitlikte bulunmaktır. Bu şöhret olma durumu *Dürerü'l-Hükkâm*'da iki başlık halinde incelenmiştir: İlk olarak “şöhret-i hakikiyye” tabiri

⁵ İbn Manzur, Ebu'l Fadl, Cemaleddin bin Mükerrrem (ö.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1414/ 1994, “şhd” md.

⁶ H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *DİA*, XXXVIII, s. 278.

⁷ Ali Haydar Efendi Hocaefendizâde, “*Dürer'ül-Hükkâm şerhi Mecellet'il-ahkâm*, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017, cilt 4, s. 2988.

⁸ Ali Haydar Efendi, “*Dürer'ül-Hükkâm*”, cilt 4, s. 3036.

açıklanmış ve bu şöhret türünün “yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir grubun naklettikleri haberler” olduğu izâh edilmiştir. “Şöhret-i hükmiyye” tabiri “iki adil erkeğin ya da bir adil erkek ve iki adil kadının şهادet lafzını kullanarak yaptıkları şahitlik” şeklinde açıklanmıştır. Bu şahitlik Mevsîli tarafından “görme yerine *ikâme* edilen hususlar” şeklinde izâh edilmiştir.⁹ Genel olarak eserlerde nesep, nikâh, yargı ve ölüm meselelerinde yaygın duyuma dayalı şahitlik ittifakla kabul edilirken; vakıf, halvet, köle azadı ve mehir konularında görüş farklılıkları bulunmamaktadır.¹⁰

Nefy yoluyla şahitlik şöyle tanımlanmıştır: “Bir ispata dönük olduğu halde içerisinde yokluğu (*nefyi*) barındıran şahitliktir.” Mesela bir kimsenin “Bu çocuk onun çocuğudur, yanında doğmuştur.” veya “Bu hayvan onun hayvanıdır, yanında doğmuştur.” şeklindeki ifadesi kimilerine göre içerisinde olumsuzluk hali içerdiği için kabul edilmez. Fakat Nişancızâde ve Şeyh Bedreddin’e göre doğru olan bu tür şahitliklerin kabul edilmesidir.¹¹ Mesela menfî şart edatı ile boşama konusu *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de ve *Nûru’l-‘Ayn*’da da yer almıştır.¹²

Hisbe yoluyla şahitlik meselesinde *Nûru’l-‘Ayn*’da yer alan meselelerle *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de üzerinde durulan meseleler benzerdir. *Nûru’l-‘Ayn*’da da *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de de *hisbe* yoluyla şahitliğin dava açılmaksızın yapılan şahitlik kapsamında olduğu ifade edilmiştir. Özellikle bu fasılda boşama konusu kapsamında değerlendirilen meseleler hakkındaki fetvalar yer almıştır.

Hisbe yoluyla şahitlik konusunda üzerinde en çok durulan konulardan biri şahitlerin adaleti ve tezkiyesi meselesidir. İki adil şahidin bulunması durumunda adalet vasfı araştırılmazken, ele alınan meselelerde bir şahit bulunması durumunda *tezkiye* (şahidin araştırılması)nin gerekli olup olmadığı konusunda farklı fetvalar nakledilmiştir.¹³

⁹ Mevsîli, *el-İhtiyâr*, Daru’l-Marife, Beyrut, 1423/2002, II, 172; Bu konuda daha geniş bilgi edinmek için bkz. Bilal Esen, “İslam Yargılama Hukukunda Yaygın Duyuma Dayalı Şahitliğin (*Eş- Şehâde Bi’t-Tesâmu*) Kabulü”, Marife, Kış 2015, 15/2, s. 260.

¹⁰ Merginâni, *Hidâye*, Daru’l Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, III, s.134; Şeyh Bedreddin, *Câmiu’l-Fusûleyn*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (El yazması tıpkıbasımı), vr. 107b; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l Hükkâm*, cilt 4, s. 3011.

¹¹ Şeyh Bedreddin, *Câmiu’l-Fusûleyn*, vr. 107b; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 69a, 69b.

¹² Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 107b; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 69a, 69b.

¹³ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 105a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 69a, 69b.

Üzerinde genişçe fetva verilen bir diğer konu başlığı da Ramazan hilali, Ramazan Bayramı hilali ve Kurban Bayramı hilali konusudur. Bu konuların dışında *Nûru'l-'Ayn*'da *hisbe* yoluyla şahitliğin kabul edildiği diğer konuları şu şekilde sıralayabiliriz: Köle azadı, hürmet-i musâhere, îlâ, zihâr, kocanın dinden çıkması (riddet) durumunda kadının boşanması, nikâh, nesep ve vakıf.

Nûru'l-'Ayn'da ve *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de yaygın duyuma (*tesâmu*) dayalı şahitliğin geçerli kabul edildiği konular dört başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklar şunlardır: Nesep, nikâh, yargı (kazâ), ölüm. Genel olarak eserlerde nesep, nikâh, yargı ve ölüm meselelerinde yaygın duyuma dayalı şahitlik ittifakla kabul edilirken; vakıf, köle azadı ve mehir konularında görüş farklılıkları görülmektedir.¹⁴İki eserde ortak olarak *tesâmu*' yoluyla şahitliğin kabul edildiği nesep, nikâh, yargı, ölüm gibi konularda iki adil şahidin şahitliği kabul edilirken, ölüm konusunda bir adil kişinin şahitliği de kabul edilmiş, haber veren kişinin “şahitlik” lafzını kullanması da şart olarak zikredilmemiştir.¹⁵

Yokluğa (*nefy*) dayalı şahitlik kapsamında değerlendirilen konularda iki eserde birbirine benzerdir; fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bu konu *Nûru'l-'Ayn*'a göre daha kapsamlı şekilde ele alınmış, Şeyh Bedreddin'in naklettiği fetvaların büyük bir kısmı *Nûru'l-'Ayn*'da yer alırken, bir kısmına Nişancızâde eserinde temas etmemiştir. Hem Şeyh Bedreddin hem Nişancızâde, yokluğa dayalı şahitlik konusunda Hanefi alimlerin ihtilafta olduğunu belirterek konuya giriş yapmışlar, kendilerinin yokluğa dayalı şahitliğin kabul edilmesi yönünde kanaate sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Yokluğa dayalı şahitliği geçerli kabul edenlerin kabul etme gerekçesi şu şekilde izah edilmiştir: Bir kişinin bir yerde bulunmaması (*nefy*), başka bir yerdeki varlığına (*ispat*) işaret eder, bu sebeple de yokluğa (*nefy*) dayalı şahitlik aynı zamanda varlığa (*ispat*) yönelik bir şahitliktir. Fakat ispata yönelik şahitliği içermesine rağmen yokluğa dayalı şahitlik her konuda geçerli kabul edilmemiştir. Geçerli kabul edilen sınırlı sayıdaki konular her iki esere göre de şunlardır: Boşanma, *muhâlea*, dinden çıkma (Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia etme), *emân* verme, köle azadı, cariye azadı, miras paylaşımı.

¹⁴ Mergînâni, *Hidâye*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, III, s. 134; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-Fusûleyn*, vr. 107b; Ali Haydar *Dürerü'l Hükkâm*, cilt 4, s. 3011.

¹⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-Fusûleyn*, vr. 106b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 67a- 69b.

Nişancızâde bu konu başlığında Şeyh Bedreddin ile benzer bir muhtevayı aktarmış, konu dizilişi genel itibariyle birbiriyle benzer Şekilde ilerlemiştir. Sadece Şeyh Bedreddin'den farklı olarak konuyu üç başlık altında incelemiş ve üzerinde durduğu fetvaları bu başlıkların altına sıralamıştır. Nişancızâde'nin eserinde üzerinde durduğu üç başlık Şöyledir: *Hisbe* Yoluyla (Dava açılmaksızın yapılan) Şahitlik, *Tesâmu'* Yoluyla (Yaygın duyuma dayalı) Şahitlik, *Nefy* Yoluyla (Yokluğa İlişkin) Şahitlik. Bu konuda Nişancızâde'nin başlıklandırmaya gitmesi onun tarafından konunun daha detaylı olarak aktarılmasını sağlamıştır.

1. 2. On Üçüncü Fasal

Bu bölümde özellikle “Vakıf davaları ve bu davalara yönelik Şahitlik konusundan bahsedilmiştir.

Vakıf kelimesi sözlükte “durmak, alıkoymak” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “Bir malın mâliki tarafından dini, içtimaî, hayrî bir gayeye tahsis edilmesidir.”¹⁶ Ebu Hanife'nin yaptığı vakıf tanımı Şöyledir: “Vakfedenin mülk bir aynı elinde tutarak menfaatini fakirlere tasadduk etmesidir”. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in vakıf tanımında vakıf “Menfaati insanlara ait olan, fakat aynı (kendisi) Allah'a ait olan, bu sebeple temlik ve temellükten alıkonulan bir akit çeşididir.” Osmanlı uygulaması Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in tanımlarına uygundur. Tanımını yaptığımız vakfın unsurları Şunlardır: Vakıf işleminin irade beyanı (*şiga*), vakfeden (*vâkıf*), vakfedilen mal (*mevkuf*), vakıftan yararlananlar (*mevkufun aleyh*).¹⁷

“Vakıf Davaları ve Bununla İlgili Şahitlik” bahsinde iki eserde ortak olarak Şu konuların ele alındığını ifade edebiliriz: Vakıf konusunda mülkiyet davaları ile ilgili fetvalar, vakıf davalarında yemin etme meselesi, vakıf lehtârlarının vakfi kiraya vermesi, vakıf davalarında beyyine getirilmesi, vakıf davalarında Şahitlik, Şayi hisseli bir yerin vakfi ile ilgili fetvalar, vakıf malının gasbı ve vakıf malının kiralanmasına yönelik fetvalar, vakfın istibdâline yönelik fetvalar, vakıf gelirinin kullanımına yönelik fetvalar.

¹⁶ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, XLII, s. 476.

¹⁷ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, XLII, s. 476.

Vakıf davaları ve bununla alakalı şahitlik konusu *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de de *Nûru’l-‘Ayn*’da da genişçe üzerinde durulan bir konudur. Vakıfla ilgili davalar başlığında müelliflerin birbirleriyle benzer fetvalara yer verdiğini ifade edebiliriz. Buna rağmen yer yer iki müellif birbirinden farklı fetvalara temas etmişlerdir. Bu konularda ele aldıkları meselelerin kapsamını daralttıkları ve genişlettikleri de olmuştur.

İki eserde de fetvaların dizilişi birbiriyle benzerdir. Genel olarak fetvalar bir yerin vakıf olup olmadığı konusundan başlamıştır. Vakıfta bulunan kişinin sarf ettiği kelimelerin hangilerinin vakfa delalet edeceği konusu ve vakıf konusunda açılan davaların kâdı izni ile olup olmayacağı meselesine iki eserde de yer verilmiştir. İki müellifinde üzerinde durduğu bir diğer konu vakfın kendisine ait olduğunu iddia eden kişinin getirmesi gereken delillerin mahiyeti konusudur. Her ne kadar konu başlığı vakıf olsa bile, verilen fetvalar genel olarak vakıf konusunda anlaşmazlığa düşülmesi durumunda tarafların kâdı huzurundaki hakları, talepleri, menfaatleri, şahitlikleri ve yeminleri üzerinedir. Bu sebeple vakıf konusunun dava açılmaksızın *hisbe* yoluyla olup olmayacağı meselesi ile vakıf konusunda yaygın duyuma dayalı şahitliğin geçerli olup olmadığı da müelliflerin üzerinde durduğu meselelerden bir diğeridir.

Ele aldığımız konuda yer alan fetvaların büyük çoğunluğu vakfeden kişinin vakıf için koyduğu şartlar hakkındadır. Bu konuda vakıftan kimlerin yararlanacağı, vakfın nasıl idare edileceği, vakfa gelir getiren malların ne şekilde kullanacağı meseleleri üzerinde durulmuştur. Konunun son kısmında vakfın kiralanması, vakıf mallarının satılıp satılmayacağı, vakfın gelirinin hangi yerlere ve ne şekilde kullanılacağı, vakfın borçlanması ve vakfın istibdâli gibi vakfın mahiyetini açıklayan konu başlıklarına yer verilmiştir.

Vakıf konusunda yer alan fetvaların *el-Câmiu’s-Sağir*, *el-Asl* gibi Hanefi müteahhirun dönemlerinden ziyade; Kâdîhan’ın *el-Fetâvâ*’sı, *Reşideddîn’in el-Fetâva*’sı, *el-Fetâva’z-Zahîriyye*, *Uddetu’l-Müftin* ve *el-Fevâid* gibi daha ziyade müteahhir döneme ait eserlerden alındığını ifade edebiliriz. Genel olarak fetvalar ifade ettiğimiz beş eserden alınmıştır. Vakıf konusunda Ebu Hanife, İmam Muhammed ve Ebu Yusuf gibi Hanefi ulemasına nadirattan başvurulmuş, Şeyh Bedreddin sadece birkaç defa kendi görüşünü nakletmiştir. Nişancızâde genel olarak okuduğumuz fasıllarda gözettiği *el-Eşbâh*’tan

nakil yaparak konuyu bitirme tavrını yaygın duyuma dayalı şahitlik¹⁸ bahsinde olduğu gibi burada da sürdürmüş ve konuyu Şeyh Bedreddin'den farklı olarak *el-Eşbâh*'tan¹⁹ aldığı, konuyu bütüncül olarak özetleyen fetvayla sonlandırmıştır.

Nişancızâde vakıf konu başlığında konuyu Şeyh Bedreddin'e nispetle farklılaştırmamış, üslup ve kaynak yönüyle benzer bir yol gözetmiştir. *Nûru'l-'Ayn*'da da *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de de bu konu başlığının üzerinde uzunca durulmuş, konuyla ilgili birçok kaynak kullanılmış ve konu geniş bir şekilde çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Genel olarak benzer fetvalar üzerinde durulmuş, Nişancızâde çok az fetvanın yerini değiştirmiş, birkaç yerde görüşünü belirtmiş, bazı yerlerde de konuyu özetleyerek aktarmıştır.

1. 3. On Dördüncü Fası

On dördüncü fasılda Nişancızâde “Şahidin şahitliğini belgeye kaydetmesi ve belgelendirme de bulunduğu konuda daha sonra davacı olduğu konulardan” bahsetmektedir.²⁰

“Şahidin şahitliğini belgeye kaydetmesi, belgeye kaydettiği bir konuda davacı olması” başlığı hem *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de hem de *Nûru'l-'Ayn*'da yer almıştır. *Nûru'l-'Ayn* şahidin şahitliğini belgeye kaydettirdiği konular üzerinde kısaca durmuştur. Bu konuya ayrıntılı bir şekilde yer veren müellif Şeyh Bedreddin'dir. Şeyh Bedreddin bu konuda temas ettiği terimlerin önce tanımını yapmış, kelime ve kavram izahlarından sonra hükümlere temas etmiştir. Nişancızâde bu konuyu oldukça kısa tutmuş, Şeyh Bedreddin'in belli bir oranda özeti diyebileceğimiz kadarıyla konuya temas etmiş ve sadece konuyla alakalı hükümlere bu konu başlığında yer vererek konuyu özetleyerek aktarmıştır.²¹

Câmi'u'l-Fusûleyn'de üzerinde durulan meseleler şu hususlarla alakalıdır: Şahidin şahitliğini belgeye kaydettiği bir konuda daha sonra davacı olması, kişinin buluşa ermemiş oğluna bir evi sattıktan sonra aynı evi yabancı birine satması, bir kişinin bir yeri

¹⁸ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 68a.

¹⁹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 74a, 74b.

²⁰ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 74b- 75a.

²¹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 74a- 74b

satıp teslim ettikten sonra ikinci bir kişiye satması, kişinin kendisine ait olduğunu iddia ettiği bir yerin daha sonra başkasına ait olduğunu iddia etmesi, kişinin kendisinin yalancı şahit olduğunu ikrar etmesinden sonra şahitlik yapması meselesi, kişinin “Benim yapacağım şahitlik yoktur.” dedikten sonra, şahitlik yapması, mahkeme huzurunda dava konusu olan malın mahkemede konuşulan maldan farklı bir mal olması, iki katlı ev hakkında şahitlerin evin katı konusunda çelişkili ifadeler kullanması durumunda yapılan şahitliğin geçerliliği, bir hayvanın özellikleri hakkında şahitlik yapan kişilerin birbirine çelişkili ifadeler kullanmaları, *velâ* akdi konusunda yanlış yönde şahitlik yapan kişilerin durumları, davacının önce kendisine ait olduğunu iddia ettiği evin daha sonra başkasına ait olduğunu söylemesidir.²²

Câmi ‘u’l-Fusûleyn’de zikrettiğimiz bu alt başlıklardan bir kısmı *Nûru’l-‘Ayn*’da tam olarak, bir kısmı özetlenmiş bir şekilde yer almıştır; fakat şahidin şahitliğini belgeye kaydettirdiği bir konuda daha sonra davacı olması, kişinin buluşa ermemiş oğluna bir evi sattıktan sonra aynı evi yabancı birine satması, *velâ* akdi konusunda yapılan şahitlikler gibi konu başlıklarına *Nûru’l-‘Ayn*’da temas edilmemiştir.

Ele aldığımız meseleler *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de tüm yönleriyle yer aldığı için eserde kendisine temas edilen fetvalara ait hem gerekçelendirmeye hem de anlatılan konunun muhtevasında bulunan kelimelerin izâhına veya anlatılan işlemin gerçekleşme safhalarına detaylı olarak yer verilmiştir. Mesela mühür basma işleminin safhalarını Şeyh Bedreddin şu şekilde özetlemiştir: Şahit vesikaya ismini yazdığı anda ismini eritilmiş kurşunun altına yazar ve yüzüğündeki nakışı üstüne basar. Böylelikle belgenin sahtesinin yapılmasına engel olunmuş olur.²³ *Hâzil* olan kişinin gerçekleştirdiği satım akdinin geçersiz olduğuna dair verilen fetvada da *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de *hâzilin*, “Sonuç meydana getirmesini kastetmeksizin bir akde ait sözleri sarf eden kimse olduğu” açıklanmıştır. Bu şekilde kelimelerin izahı veya fetvaların gerekçelendirilmesine bu fasılda *Nûru’l-‘Ayn*’da yer verilmemiş, Nişancızâde birçok mesele de fetvaların hükümlerini doğrudan nakletmeyi tercih etmiştir. Bu sebeple Nişancızâde konuyu *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’in özeti olarak incelediğini söyleyebiliriz.

²² Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 112b.

²³ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 112b.

1. 4. On Beşinci Fasl

On beşinci fasılda “Yeminle ilgili davalar” hakkında bilgi verilmiştir. Yemin sözlükte “sağ el, sağ taraf, kuvvet, bereket” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “Bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek için söz ve beyanını Allah’ı zikrederek ortaya koymasdır.”²⁴ Beyyine kelimesi İslam muhâkeme hukukunda kesinlik ifade eden belli ispat vasıtaları için kullanılan bir terimdir. Tanımı şöyledir: “Bir hakkın veya kendisine hukukî sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan özel kati delildir.” Genel olarak bu özel kati delil üç grup altında değerlendirilmiştir. Bu hususlar şunlardır: Şahitlik, yazılı delil ve kesin kârinedir.²⁵

Konu başlığı yemin ve beyyinenin geçerli olduğu konulardır. Şeyh Bedreddin bu konuyu bütüncül bir şekilde aktarırken, Nişancızâde konuyu beş kısma ayırmıştır. Bu kısımlar şunlardır: Yemin etme meselesi, *betât* ve bilgi yemini, *hâsıl* ve sebep üzerine yemin, yeminin geçerli olduğu ve olmadığı konular ve son olarak yeminle alakalı olan ve olmayan durumlardır. Nişancızâde konuyu bu şekilde beş bölüme ayırmış ve ele aldığı fetvaları bu başlıkların altına sıralamıştır.²⁶ Genel olarak Nişancızâde’nin konu hakkında açıklama yapmaktan kaçındığını, meseleleri kazuistik bir şekilde ele alıp, incelediği konuya ait hükümleri o başlığının altına sıralayarak, meseleler yoluyla konunun anlaşılması amacını taşıdığını görebilmekteyiz. Şeyh Bedreddin konuyu bütüncül şekilde aktarmış, başlıklandırmaya gitmemiş; fakat konuyla alakalı izahlara, kavram ve kelime açıklamalarına sık sık yer vermiştir.

Bu konu başlığında iki müellifin de birbiriyle aynı muhtevaya sahip fetvalara temas ettiğini görmekteyiz; fakat bazen aynı muhtevaya sahip fetvaların farklı müelliflerden nakledildiğini, yer yer diğer konu başlıklarında olduğu gibi Nişancızâde’nin Kâdîhan ve Eşbâh’tan nakillerde bulunarak konuya katkı sağladığını ve “en doğru görüş”, “en sahih görüş” şeklinde konuyla alakalı kanaatini ifade ettiğini

²⁴ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *DİA*, XLIII, 417.

²⁵ Ali Bardakoğlu, “Beyyine” *DİA*, VI, 97.

²⁶ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 75b-76a.

görmekteyiz. Nişancızâde'nin bu konu başlığında sadece başlıklandırma yaparak Şeyh Bedreddin'den ayrılmadığını, Şeyh Bedreddin'in bütüncül olarak ele aldığı fetvaları parçalayarak kendisine göre ilgili kısma yerleştirdiğini de müşahede etmekteyiz.²⁷

1. 5. On Altıncı Fasıll

On altıncı fasılda “İstihkâk davaları” ile ilgili hükümler açıklanmıştır.

İstihkâk, kelime olarak “hak talep etmek”, “bir şey üzerinde hak iddia etmek” veya “birisinin elindeki şeyin başkasına ait olduğunun veya ona verilmesi gerektiğinin anlaşılması” demektir.²⁸ Hukuk terimi olarak istihkâk “bir kimsenin başka bir şahsın mülkiyet ya da zilyetliğinde bulunan bir mal üzerinde mülkiyet iddiasını ispat etmesi, kâdının da bu duruma göre hüküm vermesidir.²⁹ İslam hukuku literatüründe “satım akdi” içerisinde incelenen istihkâkın unsurları üç tanedir: Buna göre istihkâk davasının gerçekleşmesi için *müstehik* (hak talebinde bulunan kişiye), *müstehâk* (istihkâka konu olan şey) ve *müstehâk aleyhe* (aleyhinde istihkâk davasında bulunulan kişiye) ihtiyaç vardır. İstihkâk sözleşmesinin satım akdi içerisinde yer almasının sebebi, satıcının bir satım sözleşmesinde satıma konu olan mal (*mebi*’) ile ilgili başka kimsenin hakkının bulunmadığını taahhüt etmesindedir. Fakat istihkâk davasının sabit olmasıyla biz satıcının bu taahhüdünün geçersiz olduğunu anlamaktayız. Böyle bir durumda istihkâk sözleşmesi ile müşteri ya verdiği bedeli geri alabilir veyahut satım akdinin feshi gerçekleştirilir. Açıkladığımız bu durumdan hareketle istihkâkın İslam hukukunda “mülkiyet hakkını koruyucu” bir mahiyet taşıdığını ifade edebiliriz.³⁰

Bu konuda girişte bir açıklamaya Şeyh Bedreddin ve Nişancızâde yer vermemişlerdir. Şeyh Bedreddin konuya istihkâkın çeşitlerini zikrederek giriş yapmış, *Nişancızâde* istihkâk bahsinin anlaşılması için öncelikle *damân* (tazminat) konusunu

²⁷Nişancızâde, *Nûru'l-Ayn*, vr. 74b- 77b.

²⁸ Hamza Aktan, “İstihkâk”, *DİA*, XXIII, 336

²⁹ Hamza Aktan, “İstihkâk”, *DİA*, XXIII, 336-337.

³⁰ Hamza Aktan, “İstihkâk”, *DİA*, XXIII, 336-337.

bilmesi gerektiği kanaatini taşıdığını ifade etmiş ve konuyla alakalı yeterli bilgiyi bulmak için “*damân*” ile ilgili fasla yönlendirmiştir.³¹

Nişancızâde bu konuya Şeyh Bedreddin’den farklı bir giriş yapmış, istihkâk meselesinin anlaşılması için öncelikle tazminat meselesinin anlaşılması gerektiğini ifade etmiş ve bu konuda özet olarak bilgi vermiştir. Nişancızâde Şeyh Bedreddin ile benzer fetvalar üzerinde durmasına rağmen, daha özet olarak konu hakkında bilgi verdiği fetvalarda olmuştur. Nişancızâde bu konuda sadece tek bir yerde ara başlığa yer vermiş, bu başlıkta “arsanın içerisine sonradan inşa edilen bina veya cariye’nin çocuk sahibi olması gibi ilave unsurların girmesi halinde istihkâk davalarının izleyeceği seyir” üzerinde durulmuştur.³²

1. 6. On Yedinci Fesil

Bu fesil özellikle nakitlerin taayyün ettiği ve etmediği durumlarla ilgilidir.

Muâvaza akitlerinde yani karşılıklı bedel esasına dayalı akitlerde dirhem ve dinarlar, akit esnasında “şu dirhemler” denilmiş olsa bile taayyün etmezler. Kısacası bizzat akit esnasında gösterilen dirhem ve dinarların alıcıya verilmesi gerekmez. Bu fesilde iki müellifte benzer ifadeler kullanarak konuya giriş yapmışlardır. Fakat biz nakitlerin taayyün edip etmemesi bahsinden önce fıkhîta nakit kavramından ne anlaşıldığını izâh etmek istiyoruz. Fıkhîta mal tasnifinde para özelliği taşıyan mallara “*nukûd*”, para dışında kalan menkul mallar için “*urûz*” terimi kullanılmıştır.³³ Altın ve gümüş fıkhîta mutlak olarak mal sayılmış ve para olarak kullanılmışlardır. Bunların dışındaki itibari paralar *fels* gibi, tedavülde oldukları süreçte *semeniyet* özelliği yani para olma özelliği taşımışlardır.³⁴ Dinar ve dirhem kavramları fıkıh kitaplarında nakit para için kullanılmıştır. Dinar altın paranın karşılığı kabul edilirken, dirhemde gümüş paranın karşılığı olarak kullanılmıştır. Paranın taayyün etmesi meselesinde tartışılan husus şudur: Mesela bir kişi başka bir kişiye satım akdi esnasında on dirhem gösterse ve

³¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 129a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81b.

³² Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81b.

³³ Bilal Aybakan, “Nakit”, *DİA*, XXXII, 324-325.

³⁴ Beşir Gözübenli, “Semen”, *DİA*, XXXVI, 465-467.

gerçekleştirilen akit bu on dirhem üzerine gerçekleştirilse, paranın sahibi akdi bu on dirhemine yerine başka bir on dirhemle yapabilir mi? Paranın taayyün edeceğini savunan görüş sahipleri, aynı “on dirhem”in verilmesi gerektiğini savunurken; “taayyün etmez” görüşünü savunanlar böyle bir durumda herhangi bir “on dirhem”in verilebileceğini ifade etmişlerdir.³⁵

Üzerinde durduğumuz nakdin taayyün edip etmemesi meselesinde Şeyh Bedreddin ilk önce kendi açıklamasını detaylı bir şekilde izâh ederek konuya giriş yapmış, fakat Nişancızâde konuya dair kendi açıklamasını kısa tutmuş, bu konuda Hanefî ulemasının fetvalarını sıralamış ve böylelikle diğer bölümlerde olduğu üzere konuları meselecî bir şekilde, hükümler üzerinde durarak sürdürmüştür. Bu konuda Şeyh Bedreddin uzun bir giriş ve açıklama bölümünden sonra konuyla alakalı meseleleri sıralamış; fakat Nişancızâde Şeyh Bedreddin’e göre çok daha kısa bir giriş yaparak, konunun anahatlarını serdetmiş ve Şeyh Bedreddin’e göre konuyu daha geç bir kısımdan başlatmış, daha az konu başlığına yer vermiş ve bu konu başlıklarıyla alakalı fetvalarda *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’e göre konuyu çeşitlendirmiş ve detaylandırmıştır.³⁶

Bu başlıkta *Nûru’l-‘Ayn*’ın *Câmi ‘u’l-Fusûleyn* ile aynı doğrultuda gitmediğini ifade edebiliriz. Çünkü iki müellif birbirine benzer meselelere bile konunun farklı pasajlarında değinmişlerdir. Şeyh Bedreddin daha fazla konuya temas ederken, Nişancızâde ele aldığı konu başlıkları hakkında fazladan örnekler ilave ederek konuyu detaylandırmayı tercih etmiştir. Fakat bu konunun ikinci başlığı olan “Aralarında Cins Birliği veya Ayrılığı Olan Kabzlar ve Biri Diğerinin Yerine Geçen veya Geçmeyen Kabzlar” konusunda iki müellif konunun girişinin aksine birbirine benzer fetvalara yer vermiş, konu dizilişi olarak da birbiriyle benzer bir şekilde konuyu incelemişlerdir. Fakat Nişancızâde *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de yer almayan *Muhtesaru’l-Riyâzat, et-Tecrîd* ve *Fetavâ Kâdızahîr*’den alınan fetvalara da bu başlık altında yer vererek konuyu zenginleştirmiştir.³⁷

³⁵Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 90a, 90b

³⁶Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 90a.

³⁷Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 91a, 91b.

1. 7. On Sekizinci Fasil

On Sekizinci Fasil “Bey’ bi’l-vefâ” uygulaması ve bu uygulamayla ilgili davalar hakkındadır.

Bey’ bi’l-vefâ: “Bir malı, satış bedelini iâde edince geri almak üzere bir kimseye para veya borç karşılığında satmak” anlamına gelir.³⁸ Mecelle’de şöyle tanımlanmıştır:

Bey’ bi’l-vefâ: Bir kimse bir malı ahara, semeni reddettikte geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır ki, müşteri mebi ile intifa eylemesine nazaran bey-i caiz hükmünde ve tarafeynin bunu feshe muktedir oldukları cihetle *bey-i fâsit* ve müşteri *mebi* ahara satamadığı cihetle rehin hükmündedir.³⁹

Mecelle’de yapılan bu tanıma göre “bir malın satıcıya geri verilmek şartıyla satılmasına ‘*Bey bi’l-vefâ*’” denilmiş ve bu sözleşmenin taşıdığı özelliğin mahiyetine göre “sahih, fasit veya rehin” olabilme özelliği taşıdığı ifade edilmiştir. Buna göre şayet müşteri satın aldığı maldan istifade eder, onu kullanırsa bu sözleşme “sahih(caiz) bir sözleşme” özelliği kazanır; fakat iki tarafın sözleşmeyi feshetme imkanına sahip olması yönüyle bu sözleşme “*fâsit*” bir özellikte ifade edebilir. Aynı zamanda müşteri malı üçüncü bir şahsa satamaması bakımından bu sözleşme “rehin” olma özelliği de taşıyabilir.

İslam hukukçuları da *Mecelle*’de ifade edilen tanımdan hareketle taşıdığı özelliklere göre bu akdi “sahih, fasit, rehin veya müstakil sözleşme” gruplarından birine dahil etmişler, dahil ettikleri sözleşme çeşidine göre konuyla ilgili hükümleri izah etmişlerdir.⁴⁰ Böyle bir sözleşmenin kullanılmasının gerekçesi olarak Müslümanların faizsiz bir sözleşmeye kendi ihtiyaçlarını gidermesi amacı hedeflenmiştir.⁴¹

Bu konuda özellikle vefâ yoluyla yapılan satıştan sonra tarafların arasındaki uyuşmazlıktan kaynaklanan durumların mahkemede nasıl çözüleceği üzerinde durulmuş, bu başlığa iki müellifte uzun bir şekilde eserlerinde yer vermiştir.⁴²

³⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 147a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 92b, 93a.

³⁹ Ali Haydar, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm* (118. madde), s. 207.

⁴⁰ Abdulaziz Bayındır, “Bey bi’l-Vefâ”, *DİA*, VI, 20-22.

⁴¹ Abdulaziz Bayındır, “Bey bi’l-Vefâ”, *DİA*, VI, 20-22.

⁴²Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 91b-94a.

1. 8. On Dokuzuncu Fası

Bu fasılda özellikle Semerkant şehrinde yaygın olan be'y bi'l-vefâ uygulamasına benzeyen örfi uygulamalardan bahsetmedilmektedir. Semerkant şehrindeki Müslümanlar faize düşmeden, güvenli bir şekilde alışverişlerini gerçekleştirmek istemişlerdir ve bununla ilgili Semerkant'ta yaygın olan bazı sözleşmeler ortaya çıkmıştır. Bizim bu başlık altında aktaracağımız örnek fetvalarda genel olarak sermaye sahibi bir kişinin bir meblağı ödünç vermesi söz konusu olmuştur. Bu ödünç malın yanı sıra sermaye verdiği kişiden küçük bir malı(tarak gibi) alması konu edilmiştir. Sermaye sahibi kişi verdiği borç parayı geri alırken, koruması karşılığı tarak vb. maldan da bir gelir elde etmektedir.⁴³ Bu yöntemler sayesinde o bölgede sermaye sahibi olmayan kişiler, ihtiyaç duydukları sermayeye ulaşmakta, sermaye sahibi de hem alacağını garanti altına almakta hem de yaptığı alışverişten kâr elde etmektedir. Bu fasılda yapılan bu işlemlerin meşruiyetini tartışılmış, meşruiyetini savunan alimlerin gerekçeleri aktarılmıştır.⁴⁴ Bu işleme karşı çıkan alimlerin gerekçelerine ise Nişancızâde yer vermemiştir.

Bu durumun yanı sıra iki müellifte daha sonra tarak vb. malların helal bir yoldan elde edilmemesi (gasb gibi) durumunda sermaye veren kişinin bu eşyayı koruma karşılığı elde edeceği gelirin helalliğini tartışmışlardır. Parayı veren kişinin ölmüş olması durumunda vârislerin hak elde etmek için delil göstermesi gerektiğine yönelik fetvalar da konu edilmiştir. Bu fetvaların yanı sıra rehin alınan bir malın kiralınması halinde rehin mala karşılık ücret alınıp alınmayacağı da tartışılmıştır. Kiracının kendisine kiralanan mal ya da hayvanı çalması halinde, kiracının bu maldan faydalanmasından dolayı bir ücret ödeyip ödeyeceği meselesi üzerinde de durulmuştur. Bu konudan sonra iki kişinin "kira sözleşmesi" yaptığı akitlerde, bu kişilerden birisinin ölmesi halinde yaşayan kişi için kira akdinin devam edip etmeyeceği de tartışılmıştır. Nişancızâde bu konuyu fetvalar yoluyla daha kısa aktarmış, Şeyh Bedreddin konu kapsamını genişletmiş, örf kapsamında

⁴³Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 95a, 95b.

⁴⁴Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 95a, 95b.

değerlendirilen kira sözleşmelerine yer vermiş, örfi olması sebebiyle şer’i olarak da uygun bulunan akitlerle ilgili birkaç örnek sıralamıştır.⁴⁵

2. Üslup ve Telif Tarzı’ndan Kaynaklanan Farklılıklar

Nişancızâde üzerinde durduğumuz bazı fasıllarda hem üslup hem telif tarzı bakımından, hem de konu dizilişi yönüyle Şeyh Bedreddin ile benzer bir yol izlemiştir. Mesela on iki ve on üçüncü fasılda üzerinde durulan fetvalar, fetvaların sıralanışı ve içerikleri birbirlerine çok yakındır. Fakat özellikle on sekiz ve on dokuzuncu fasıllarda hem müellif konuyu oldukça kısa tutmuş hem de konu sıralanışı ve dizilişinde ciddi bir farklılaşmaya gitmiştir. Yemin faslı gibi bazı fasıllarda konu dizilişi benzer olmasına rağmen, Nişancızâde tarafından beş ayrı ara başlık kullanılması, konuyu Şeyh Bedreddin’in aktarımından farklı kılmıştır. Bazı konuların muhtevası ve içeriği de birbirinden oldukça farklıdır. Mesela “Şahidin şahitliğini belgeye yazdırdığı bir konuda daha sonra davacı olması” ve “Semerkant’taki Kira Sözleşmeleri” gibi özel ve müstakil konuları inceleyen, genel geçer olmayan başlıklar Nişancızâde tarafından kısa tutulmuş, Şeyh Bedreddin’in aktardığı birçok fetva muhtemelen tekrar olmasından dolayı Nişancızâde tarafından aktarılmamıştır.

Nişancızâde’nin bir diğer üslup bakımından dikkat çeken tasarrufu bazı konularda giriş mahiyetinde açıklamalara yer vermesi, girişin ardından fetvalar nakletmesidir. On dokuzuncu fasılda bu fasla yer vermesinin gerekçesini aktardığı bir pasajda sunmuştur. Nişancızâde’nin bazı konularda yaptığı takdim-tehirde bulunma, fetvaları bölüp ara fetvalar nakletme ve bazı fetvaların sadece hüküm kısmını aktarması, onun incelediğimiz fasıllarda dikkatimizi çeken ayırıcı tasarruflarından bazılarıdır.

2. 1. Konuyu Tertip Etme/ Sunma Yöntemleri Arasındaki Farklılıklar

Nişancızâde zikrettiği fetvaların konu başlıklarında genel olarak incelediği konuları Şeyh Bedreddin’e göre daha kısa ve öz olarak aktarmış, konu bütünlüğünü gözetmiş, Şeyh

⁴⁵ ⁴⁵Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 95a, 95b.

Bedreddin'in tüm yönleriyle aktardığı bazı fetvaların sadece hüküm kısmını açıklamıştır.⁴⁶

Bizim incelediğimiz fasıllarda Nişancızâde'nin en çok fetva zikrettiği kaynaklar Abdülaziz el-Buhârî el-Merğînânî'nin *el-Muhîtü'l Burhânî*'si ve *Zâhîretü'l Burhâniyye*'sidir.⁴⁷ Burhânüddîn el-Merğînânî'nin (ö.593/1197) *el-Hidâye*'si⁴⁸, Fahrüddin Kâdîhân' (ö.592/1196) *el-Fetâvâ*'sı⁴⁹, Reşideddîn en-Nisâburî'nin (ö.598/1201) *el-Fetâvâ*'sı⁵⁰ müellifin en fazla fetva aktardığı diğer kaynaklardır. Ara ara Şemsuleimme es-Serâhsi'nin *el-Mebsût*'u, Ebu'l Berâkat en-Nesefî'nin (ö.710/1310) *Kenzü'd-Dekâik*'inden⁵¹ ve Bezzâzî'nin (ö.827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'sinden⁵² ilave bilgiler Nişancızâde tarafından aktarılmış, bu kaynakların yanı sıra konunun

⁴⁶ Örneğin: *Fetâva'z-Zahiriyye* kaynak gösterilerek iki eserde de “arazinin taksimi durumundaki istihkâk davaları” üzerinde durulmuştur. Bu konu da Şeyh Bedreddin önce örneği zikretmiş, sonra hükmü aktarmıştır. Nişancızâde ise doğrudan hükmü vermiş, sonra “fakir diyor ki” diyerek bu konudaki örneği kendi görüşü içerisinde aktarmıştır. Verilen hüküm şöyledir: Taksim, taksimden kaçan tarafın icbâr edileceği türden bir taksim ise, bu taksimde aldatılma (*gurûr*) hükmü geçerli olmaz. Dolayısıyla istihkâk halinde rücû hakkı olmaz. Ama taksim tarafların rızası ile olmuşsa ve istemeyen tarafın icbâr edilemeyeceği türden ise, aldatılma hükmü uygulanabilir. (Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 132a, 132b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 84a, 84b.)

⁴⁷ Kitabın tam ismi *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*'dir. İbn Mâze olarak bilenen Burhânüddîn (Burhânü's-Şeria) Mahmûd b. Abdilaziz el-Buhârî el-Merğînânî'nin (ö. 616/1219) eseridir. Burhânüddîn Buhârî bu eserinde İmam Muhammed'den nakledilen zâhirü'r-rivâye bilgileri bir araya getirmiştir. *Zâhîretü'l-Burhâniyye* adlı eserin asıl adı “*Zahiretü'l-fetâvâ*”dır. Bu eser *el-Muhîtü'l-Burhânî*'nin ihtisar edilmiş halidir. Bu eseri müellif Semerkant'ta kaleme almıştır. (Mustafa Uzunpostalcı, “Burhâneddîn el-Buhârî”, *DİA*, VI, s. 435-37)

⁴⁸ Burhâneddîn el-Merğînânî'nin (ö.593/ 1197) Hanefî fikhına dair eseridir. Müellifin *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir. (Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, s. 471-473)

⁴⁹ Kaynaklarda eserle ilgili bilgi verirken bu kitap için *el-Fetâva'l-Hânîyye* veya kısaca *el-Hânîyye* ismi kullanılmıştır. Hanefî mezhebinde yazılan en muteber ve yaygın fetva kitabıdır. Bu eserde mütekâddimün ve müteahhirun dönemi Hanefî ulemanın fetvaları toplanmıştır. Bu sebeple eser fetva kaynağı olarak çokça kullanılmıştır, eserde Hanefî imamlarının da Semerkant, Buhara, Belh ulemasının görüşleri üzerinde de çokça durulmuştur. (Ahmet Özel, “Kâdîhân”, *DİA*, XXIV, s. 121-123)

⁵⁰ Ömer b. Abdullah Reşideddîn en-Nisâbüri (ö.598/1201) ‘in *el-Fetâvâ*'sı, *Câmiu'l-Fusûleyn*'in kaynakları arasındadır ve Hanefî mezhebinde önemli bir yer tutar. Müellifin *el-Fetâvâ* dışında *Şerhu't Tekmile* adında bir eseri daha vardır. (Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü, “Reşideddîn”, 1193.)

⁵¹ Ebu'l Berekât en-Nesefî'nin kendisinin kaleme aldığı *el-Vâfi* adlı eserin muhtasarıdır. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Ahmet Yaman, “Kenzü'd-Dekâik”, *DİA*, XXVI, s. 261-262)

⁵² *El-Fetâva'l-Bezzâziyye* adlı eserin asıl adı *el-Câmiû'l-vecîz*'dir. Bu eserde Ebu Hanife ve talebelerinin görüşleri muhtasar olarak derlenip aktarılmıştır. (Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *DİA*, VI, s. 113)

sonunda özellikle İbn Nüceym'in (ö.970/ 1563)'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'inden⁵³ nakillerde bulunularak fasıllar özetlenmiştir.⁵⁴

Nişancızâde'nin zikrettiğimiz eserlere yer vermesi dışında, kaleme aldığı eseri, Şeyh Bedreddin gözettiği telif tarzından ayıran bazı özellikler eklemiştir. Bizim kendi başlıklarımızda müşahede ettiğimiz o ayırıcı hususiyetler şunlardır:

- *Câmi'u'l-Fusûleyn*'i ıslah edip düzenlemiştir.

-İlave başlıklar koymuştur.⁵⁵

-Şeyh Bedreddin'in iki yönünü aktardığı fetvaların bazen sadece tek yönünü ele almıştır.⁵⁶

-Konuyu daha kısa ve öz aktaran nakillerde bulunarak, konuyu ara ara özetlemiştir.⁵⁷

⁵³ Zeynüddin İbn Nüceym'in kaleme aldığı bu eser, külli kaideleri ele alan en meşhur eserlerdendir.(Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir", *DİA*, XI, s. 458)

⁵⁴ Örneğin: Nişancızâde on ikinci fasılda konuyu *el-Eşbâh*'tan aldığı nakille bitirmiştir. Şöyle ki *el-Eşbâh*'tan aldığı nakle göre *hisbe* yoluyla yani dava açılmaksızın şahitliğin geçerli olduğu konular şunlardır: Vakıf, boşama, cariyenin azadı, cariyenin efendisinin ölümüne bağlı olarak azat edilmesi, Ramazan hilali, Ramazan bayramı hilali, nesep, zina haddi, içki içme haddi, ilâ, zıhâr, hürmeti musâhere, cariyenin efendisinin nesebidir. *El-Eşbâh*'tan yapılan bu nakil *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bulunmamaktadır. Nişancızâde *el-Eşbâh*'tan yaptığı bu nakille bir nevi konunun ana hatlarını vermiştir. (Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 68a.)

⁵⁵ Örneğin İstihkâk faslında Nişancızâde "*Ahvalu'z Zevâid*" başlığıyla ikinci bir başlık açmış ve bu başlığının içeriğinde "Arsanın içerisine sonradan inşa edilen bina veya cariyenin çocuk sahibi olması gibi ilave unsurların girmesi halinde istihkâk davalarının izleyeceği seyir" üzerinde durmuştur. (Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 86b.)

⁵⁶ *Ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*'den yaptığı nakilde Nişancızâde sadece davanın geçerli kabul edildiği noktalara temas etmiş, Şeyh Bedreddin'in üzerinde durduğu ve böyle durumlarda davanın geçersiz kabul edildiği kısımlar *Nûru'l-'Ayn*'da yer almamıştır. İki eserde de zikredilen mesele şudur: Bir kimsenin "Benim yapacağım bir şahitlik yoktur." dedikten sonra şahitlik yapması mümkün müdür? *Câmiü'l-Fusûleyn*'de bu konuda Hanefî alimlerin görüş ayrılığı içerisinde bulunduğu ifade edilmiş, böyle bir durumda şahitliğe cevaz vermedikleri ortaya konmuştur, fakat cevaz vermeyenlerinde bulunduğu ifade edilmiştir. *Nûru'l-'Ayn*'da sadece şahitliğin cevazına yönelik hükümler yer almıştır. (Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 117b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 69b.)

⁵⁷ İki eserde aynı muhtevaya sahip fetvalar aynı eserlerden nakledilmesine rağmen bazı kelime ve ifadelerin *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de yer alırken, *Nûru'l-'Ayn*'da yer almadığını ifade edebiliriz. Mesela *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de "Bir kimse bir başkasına bir malın veya eşyanın ödenmesini istese davalıya *hâsıl* üzerine yemin ettirilir. Ancak davalıya *hâsıl* üzerine yemin ettirilmesi, davacının sahil olarak kesinleşen veya örfen bir şarta bağlı olarak sahil olan bir *kefâlet* iddiasında bulunması durumunda gerçekleşir. Böyle bir durumda davacı *kefâlet*in davalının izniyle gerçekleştiğini ya da davalının *kefâlet*i sonradan kabul ettiğini söylemesi gerekir" fetvası yer alır. "Örfen ve şarta bağlı olarak" ifadesi gibi öne çıkan şartın mahiyetini ortaya çıkaran ifadeler Nişancızâde tarafından detay olarak görülmüş olacak ki *Nûru'l-'Ayn*'da yer almamıştır. Nişancızâde ele aldığı konunun başlığının "Yeminle Alakalı Olan Ve Olmayan Konular" olması hasebiyle kanaatimizce burada *hâsıl* üzerine yemin etmenin gerekçesini anlatan pasajlara da yer vermemiştir. İki eserde de yer alan fetvalarda *kefâlet* çeşitlerinden olan *kefâlet bin-nefs ve kefâlet bi'l*

-Şeyh Bedreddin'in bütün olarak aktardığı bazı fetvaları Nişancızâde bölmüş, araya farklı fetvalar sıralamış ve yeri geldiğinde böldüğü fetvayı devam ettirebilmiştir.⁵⁸

-Nişancızâde bazı fasıllarda konuyu eserinde yer verme gerekçesini aktarmış, bazen bu şekilde bir gerekçelendirmeye *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de yer verilmediği olmuştur.⁵⁹

-Nişancızâde'nin fetvalarla ilgili örnek bir olay aktarmadan doğrudan hükmü zikrettiği olmuştur, Şeyh Bedreddin genel olarak öncelikle örnek bir olay verip ardından vereceği hükmü zikretmiştir.⁶⁰

-Nişancızâde naklettiği bazı fetvalarda “en sahih görüş”, “kâdıların tercih ettiği görüş” gibi kanaatini ortaya koyan ifadeleri olmuştur.⁶¹

araz'ın mahiyetlerine yönelik fetvalar üzerinde durulmuştur.⁵⁷ (Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 119a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 81b)

⁵⁸ Ortaklık sebebiyle ve borç alma gibi sebeplerle yapılan yeminlerle alakalı fetvalardan sonra sermaye sahibinin, emanet alan kişiye “Mal almamışım.” şeklindeki yemininin geçerli olduğu ifade edilmiştir. Bu konu *Reşideddin el-Fetâvâ*'sında yer almıştır. *Reşideddin*'in *el-Fetâvâ*'sındaki konular *Nûru'l-'Ayn*'de yine parçalı olarak verilmiş, araya *el-Eşbâh*'tan, *el-Vakâat* gibi eserlerden nakiller yerleştirilmiştir. Fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de diğer eserlerde olduğu üzere verilen fetvalar bir bütün olarak aktarılmıştır. *Reşideddin el-Fetâvâsı*'ndan sonra *el-Eşbâh*'tan nakledilen fetvada “Emanetçi olan kişi, emaneti yerine ulaştırdığı iddia etse, o kişinin bu sözüne itibar edilir. Nitekim müteveliye ödeneğinde, vekil olan kişinin vekâletinde sözlerine nasıl itibar ediliyorsa, emanetçinin sözüne de o şekilde itibar edilir. Sadece bu kişilerin ölümünden sonra, böyle bir alacak iddiasında bulunursa, alacak iddiası olan kişilerin *beyyîne* getirmeleri gerekir. *el-Eşbâh*'tan yapılan ve sadece *Reşideddin*'in *el-Fetâvâsı*'ndaki fetvalara Nişancızâde yer vermeye devam etmiştir. *Reşideddin*'in *el-Fetâvâsı*'ndaki sonraki gelen fetvalar kanaatimizce *el-Eşbâh*'tan gelen fetvayı tamamlar mahiyettedir. Fetvada üzerinde durulan mesele şöyledir: Kefil olanın ve tazminatla yükümlü olanın borcunu ödemekle ilgili *beyyinesi* kabul edilir. Üzerinde durulan bir diğer meseleye göre, bir adam bir evin kendisine ait olduğunu iddia etse, davalı da bu durumu inkâr etse, kâdı davalıya böyle bir durumda yemin ettirir.⁵⁸ (Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 120a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 76a.)

⁵⁹ On dokuzuncu faslın girişinde Nişancızâde konunun bu başlık altında ele alınma gerekçesi olarak “Konunun mahiyet itibarıyla açık olmamasını ve bu sebeple toplumsal faydalanmanın gerçekleştirilememesini” öne sürmüştür.⁵⁹ (Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 95a.)

⁶⁰ *El-Fetâva'z-Zahîriyye* kaynak gösterilerek iki eserde de arazinin taksimi durumundaki istihkâk davaları” üzerinde durulmuştur. Bu konu da Şeyh Bedreddin önce örneği zikretmiş, sonra hükmü aktarmıştır. Nişancızâde ise doğrudan hükmü vermiş, sonra “fakir diyor ki” diyerek bu konudaki örneği kendi görüşü içerisinde aktarmıştır. Verilen hüküm şöyledir: Taksim, taksimden kaçan tarafın icbâr edileceği türden bir taksim ise, bu taksimde aldatılma (*gurûr*) hükmü geçerli olmaz. Dolayısıyla istihkâk halinde rüçû hakkı olmaz. Ama taksim tarafların rızası ile olmuşsa ve istemeyen tarafın icbâr edilemeyeceği türden ise, aldatılma hükmü uygulanabilir.⁶⁰ (Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 84a, 84b.)

⁶¹ Ebu Yusuf'a göre sebep üzerine yemin şu ifadelerle gerçekleştirilir: “Allah'a yemin olsun ki zikredilen malı ödünç olarak almadım, gasb etmedim, emanet olarak da almadım.” Şemsuleimme el-Halvâni ise Ebu Yusuf'tan rivayet olunan farklı bir ifadenin de bulunduğunu ifade etmiş, Ebu Yusuf'tan gelen rivayete göre davalının sebebi inkâr etmesi durumunda davalıya sebep üzerine yemin ettirileceği ortaya konmuştur. Nişancızâde burada Kâdihan'dan da alıntı yapmış, Kâdihan'ın zikrettiği bu görüşü “en iyi görüş” olarak gördüğü ve kâdılarında kendisinin zikrettiği bu görüşü kullandığının altı çizilmiş,

-Fasılların girişinde konuyla ilgili terimleri açıkladığı kısımlar olmuştur.⁶²

-Hanefi imamların görüşlerini bazı fasıllarda karşılaştırmalı olarak aktarmıştır.⁶³

2. 2. Nişancızâde'nin Naklettiği Meselede Kendi Görüşünü Zikretmesi

Nişancızade “Fakir der ki” diyerek kendi görüşünü yer yer aktarmış, bazen kendi görüşüne Şeyh Bedreddin'in kanaatlerini aktardıktan sonra yer vermiş, bazende diğer müelliflerin fetvalarının ardından kendi görüşünü beyan etmiştir. “Fakir diyor ki” ifadesini müellif kendi kanaatlerini ortaya koyarken tercih etmiş ve bu ifadeyi muhtemelen “tevâzu” ifadesi olarak tercih etmiştir. Nişancızâde bazı konularda da “daha iyi görüş”, “tercih edilen görüş” diyerek kanaatini aktarmıştır.

Biz incelediğimiz her konuda her fasılla alakalı bulduğumuz örnekleri ilgili faslın altına sıraladık.

Örnekler:

Muhteratu'l Nevâzil'de de konunun ifade ettiğimiz şekilde olduğunu da açıklamıştır. (Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 76b.)

⁶² *Nûru'l- 'Ayn*'da *Fevâidu'z-Zahîr*'den hareketle *damân* yani kişinin ödeme sorumluluğu aldığı akitler açıklanmıştır.⁶² Burada özellikle kişinin bir başka kişiye zarar vermesi durumunda ödemesi gereken tazminat üzerinde durulmuştur.⁶² Emanet olarak bir kişinin malını başka birine vermesi durumunda, emanet bırakılan malın çalınması halinde, emanet edilen kişiye zararın ödetilmeyeceği açıklanmıştır. Daha sonra *Kâdîhan*'dan alıntıda bulunulmuş, tazminat gerektiren akitler ve tazminatı gerektirmeyen akitler konusuna kısaca değinilmiştir.(Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 81b.)

⁶³ *Ed-Dürerü'l-Ğurer* adlı esere göre hâsıl üzerine yemin öldükten sonra ortadan kalkar. Hâsıl üzerine yemin bir malın, mülkün bir kişiye halen ait olup olmadığını ortaya koyan bir yemin çeşididir. Yine sebep üzerine yemininde sebebin ortadan kalkmasıyla kalkacağı mevzu da zikredilmektedir. Ebu Hanife'ye ve İmam Muhammed'e göre hâsıl üzerine yemin etmek asıldır. *Dürerü'l-Ğurer* adlı eserde “Bir kişinin *hâsıl* üzerine yemin etmesi gerektiği yerde, sebep üzerine yemin etmesi halinde, davalının zarara uğrayacağı” meselesi üzerinde durulmuştur. Fakat hâsıl üzerine yemin etmesi durumunda zarara uğramayacağı açıklanmıştır. Bu sebeple Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre yemin etmek durumunda kalan kişinin sebep üzerine yemin etmesi asıldır; fakat hâsıl üzerine yemin etmesi halinde davacı zarara uğrarsa, böyle durumlarda davalıdan sebep üzerine yemin etmesi istenir. Bu durumlara örnek olarak komşuluk sebebiyle *şuf'ayı* ve *bâin* talakla boşanan kadının nafakası için yemin etmesi meseleleri zikredilebilir. Yine *Zeylai*'de Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre hâsıl üzerine yemin etmek asıl olduğu ifade edilir; fakat bir daha tekerrürü mümkün olmayan akitler için hâsıl üzerine yemin asıl değildir. Ebu Yusuf'a göre ise yeminlerde aslolan sebep üzerine yemindir. İmamların bu şekilde yeminlerden hangisini önceliklendiklerine dair *Dürerü'l-Ğurer* ve *Zeylai*'den yapılan nakiller sadece *Nûru'l- 'Ayn*'da yer almıştır; Nişancızâde'nin *Câmiü'l Fusûleyn*'e katkılarında birinin de imamların konuyla alakalı kanaatlerini karşılaştırmalı olarak vermesi olduğu söylenebilir.(Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 76b.)

On İkinci Fasıl:

1- Mehir konusunda Nişancızâde “Fakir diyor ki” diyerek şöyle bir fetva nakletmiştir: “Mehir konusunun yaygın duyuma dayalı gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine yönelik iki farklı görüş vardır. Kuvvetli olan görüşe göre yaygın duyuma dayalı şahitlik mehir konusunda kabul edilir. *El-Müntekâ* adlı esere göre durum bu şekildedir.”⁶⁴

2- “Fakir diyor ki” diyerek Nişancızâde köle azadı konusunda imamların görüşlerini açıklamış, İmam Muhammed’in köle azadının dava açılmaksızın gerçekleşebileceği kanaatine sahip olduğunu, Serahsi’nin köle azadının dava açılmaksızın gerçekleşmeyeceği kanaatine sahip olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵

On Üçüncü Fasıl:

1- “Bir kimse, bir araziyi sattıktan sonra “O vakıftı.” iddiasında bulursa davası dinlenir ve akit bozulur. *Fevâidu’n-Neseî*’de geçtiğine göre “Bu dava geçerli değildir.” Şeyh Bedreddin’in bu konu da görüşü şöyledir: “Araziyi satmadan önce kişi söz konusu olan yerin vakıf olduğunu iddia etse, akit anında bozulur. Araziyi sattıktan sonra böyle bir iddia da bulursa, iddia sahibi dinlenmez.”

Fakir diyor ki: “Akit öncesinde olması durumunda bozulur, fakat başka bir kişinin hakkının iptali olması durumunda doğru olan davanın dinlenilmemesidir.”

2- Reşîdeddîn’in *el-Fetâvâ*’sından aktarılan fetvada “Bir kişinin evlatlarına ve evlatlarının evlatlarına vakıfta bulunması üzerinde durulmuş, böyle bir durumda kız torunların vakıfla ilgili olarak hak sahibi olup olmayacakları tartışılmıştır.” Tercih edilen görüşe göre kız evlatlar vakfa dahil olmaz. Bu durumla ilgili Nişancızâde “Fakir der ki” diyerek ilave de bulunmuş ve kız evlatların vakfa dahil olmayacağı görüşüne Kâdîhan’ın

⁶⁴ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 68b.

⁶⁵ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 68a.

fetvalarında muhalefet ettiğini, Kemal Paşa'nın bu konudaki risalesinde ihtilafların bulunduğu işaret etmiştir.⁶⁶

3- *El-Udde fi'l Fetâvâ* adlı eserde şöyle bir rivayet aktarılmıştır: “Bir yerin fakirlere vakfedildiği rivayet edilmiş, ardından aynı yerin medreseye de vakfedildiği aktarılmıştır.” Bu durumunun caiz olmadığına dair fetvalar vardır. “Sahih olan görüşe göre böyle bir durumda o yerin gelirini önce fakirlere verilir, sonrasında medreseye verilir.”⁶⁷

On Beşinci Fesil:

1- Bir fetvaya göre tüm davalarda aslolan “*betât yemini*” ile yemin edilmesidir, eğer kâdı “bilgi yemini” ile yemin edilmesine hükmederse, bilgi yemini ile yemin edilmesi halinde davalının yeminden kaçınmasına göre hükmedilmez, fakat “*betât yemini*” edilirse, “*betât yeminine*” göre yeminden kaçınılması verilen hükmü etkiler ve davalı şahsın yeminden kaçınmasına dayalı olarak dava düşer. “Fakir demiştir ki hangi tür yemin istenirse istensin yemin geçerlidir, bir karışıklık oluşmaz. Çünkü nükul (yeminden kaçınma) durumu hem *betât yemininde* hem de bilgi yemininde davanın sonucunu etkiler”⁶⁸

2- Ebu Yusuf'a göre sebep üzerine yemin şu ifadelerle gerçekleştirilir: “Allah'a yemin olsun ki zikredilen malı ödünç olarak almadım, gasb etmedim, emanet olarak da almadım.” Şemsuleimme el-Halvâni Ebu Yusuf'tan rivayet olunan farklı bir ifadeyle konunun aktarıldığını ifade etmiş, Ebu Yusuf'tan gelen rivayete göre davalının sebebi inkâr etmesi durumunda, davalıya sebep üzerine yemin ettirileceği izâh edilmiştir. Nişancızâde burada Kâdîhan'dan da alıntı yapmış, Kâdîhan'ın zikrettiği bu görüşü “en iyi görüş” olarak gördüğünü ve kâdılarında kendisinin zikrettiği bu görüşü kullandığını belirtmiştir, *Muhteratu'l Nevâzil*'de de konunun ifade ettiğimiz şekilde olduğunu da açıklamıştır. Bu eserler kâdırlara el kitabı olma özelliği taşıdıkları için ara ara kâdırlar

⁶⁶ Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 74b.

⁶⁷ Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 73b.

⁶⁸ Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 75b.

tarafından tercih edilen görüşün ne olduğuna da açıklık getirmişlerdir. Nişancızâde de bu konuda tercih edilen görüşün mahiyetini açıklamak amacıyla Kâdîhan'a başvurmuştur.⁶⁹

On Altıncı Fasıl:

1- Nişancızâde konunun girişinde “Fakir diyor ki” diyerek giriş yapmış ve istihkâkla ilgili meseleleri anlamak için kişinin bu konuyla ilgili olarak ön bilgiye sahip olması gerektiğini, çünkü istihkâk davalarının sebebinin kişinin alışveriş esnasında aldatılması olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰

2- *Nûru'l-'Ayn*'da *ez-Ziyâdat* ve *ez-Zahiratü'l-Fetavâ* kaynak gösterilerek nakledilen fetva, *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de sadece *ez-Ziyâdat* kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Bu fetvada nakledilen husus şudur: Bir kişi ev satın alsın ve bu ev satın alanın *ikrârı* ile istihkâk edilse, elindeki evi istihkâk edilen kişi, bedeli geri almak için satıcıya dönemez. Eğer o şahıs, o *evin* istihkâk edildiğine dair *beyyine* getirirse çelişki sebebiyle bu *beyyine* de kabul edilmez. Fakat bu şahıs, onun istihkâk edenin mülkü olduğuna dair *beyyine ikâme* ederse, bu durumda dava kabul edilir. Zikrettiğimiz mesele iki eserde de yer almıştır, fakat verilen hükümlerin gerekçelendirilmesine *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de geniş bir şekilde temas edilirken, *Nûru'l-'Ayn*'da konunun gerekçelendirilmesi daha kısa tutulmuştur. Nişancızâde meseleyle alakalı ilave meselelerin *Dürerü'l-Ğurer*'de olduğunu “fakir diyor ki” dipnotuyla ilave etmiştir.⁷¹

3- *El-Fetâva'z-Zahîriyye* kaynak gösterilerek iki eserde de “arazinin taksimi durumundaki istihkâk davaları” üzerinde durulmuştur. Bu konu da Şeyh Bedreddin önce örneği zikretmiş, sonra hükmü aktarmıştır. Nişancızâde doğrudan hükmü vermiş, sonra “fakir diyor ki” diyerek bu konudaki örneği kendi görüşü içerisinde aktarmıştır. Verilen hüküm şöyledir:

Arazinin taksimi (paylaştırılması), taksimden kaçan tarafın icbâr edileceği türden bir taksim olması halinde, bu taksimde aldatılma (*gurûr*) hükmü geçerli olmaz. Dolayısıyla istihkâk halinde rüçü hakkı olmaz. Ama taksim tarafların

⁶⁹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 76b.

⁷⁰ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 81b.

⁷¹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 82b.

rızası ile olmuşsa ve istemeyen tarafın icbâr edilemeyeceği türden olması halinde, aldatılma hükmü uygulanabilir.⁷²

On Sekizinci Fası:

1- *Burhâneddin Merğînânî*'nin aktardığı fetvada Nişancızâde satıcı ve müşterinin vefâ yoluyla ilgili farklı ifadeler kullanarak fetva vermeleri üzerinde durmuştur. Buna göre “Bir satıcı bir sözleşmenin vefâ sözleşmesi olduğunu iddia etse, müşteri de kesin satış olduğunu iddia etse, böyle bir durumda kesin satış olduğunu iddia edenin iddiasına itibar edilir.” Bu şekilde fetva vermesinin gerekçesini Buhara fakihlerin (*eiimme*)nin görüşünün bu yönde olması olduğunu ilave etmiştir. Çünkü onlar zahir ile hüküm vermenin doğru olacağı kanaatine taşımaktadırlar. Bu görüş hakkında Nişancızâde kendi görüşünü serdetmek için “Fakir der ki” diyerek ilave de bulunmuş ve kendisine göre de zahir olana göre hükmetmek gerektiğini ifade etmiştir.⁷³

2- Nişancızâde'nin konuyla alakalı zikrettiği son fetvada şöyle bir durum aktarılmıştır:

Bir kişi *bey' bi'l-vefâ* yoluyla bir mülkü satsa sonra aynı mülkü başka birine de satsa ve ilk müşteri satım ücreti ödese, gerçekleştirilen ikinci satım sözleşmesi geçersiz olur. Bir kişi önce alım satım sözleşmesinin kesin satım sözleşmesi (*bey'i bâtt*) yoluyla yapıldığını söylese, ardından *vefâ* yoluyla yapıldığını söylese, ikinci iddia sahibinin iddiası kabul edilmez.

Burada Nişancızâde “Fakir diyor ki” diyerek kendi görüşü de zikretmiş ve kanaatinin ikinci sözleşmeyle çatışmaması kaydıyla ikinci iddia sahibinin de görüşünün dinleneceği yönünde olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

2. 3. Nişancızâde'nin Naklettiği Meseleleri Takdim-Tehir Etmesi:

Nişancızâde naklettiği meselelerde *Câmi'u'l-Fusûleyn*'e göre bazı konuları takdim ve tehir ederek aktarmıştır. Nişancızâde'nin önce veya sonra kaydettiği fetvalar olmuş,

⁷²Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 132a, 132b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 84a, 84b.

⁷³ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 95a.

⁷⁴ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 95a.

bazen Şeyh Bedreddin'i konu başında zikrettiği fetvaları konu sonunda zikretmiş, Şeyh Bedreddin'in konu sonunda zikrettiklerini yer yer konunun başında aktararak konu dizilişi konusunda ciddi diyebileceğimiz farklıklar yapmıştır.

Örnekler:

On İkinci Fası:

1- Hem Nişancızâde hem de Şeyh Bedreddin bu fasılda *et-Tecnis* ve *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* adlı eserlerden nakilde bulunmuştur. Fakat müelliflerin gözettikleri sıralama birbirinden farklıdır. Nişancızâde ilk önce *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*'deki fetvaya temas etmiş ardından *et-Tecnis*'teki fetvaya değinmiş, Şeyh Bedreddin önce *et-Tecnis*'teki fetvaya, daha sonra *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*'deki fetvaya temas etmiştir.

Ez-Zahîretü'l-Burhâniyye'deki fetva özetle şöyledir: “Bir kimse bir evin kendisine ait olduğunu iddia etse, zilyet oranın fakirlere vakfedildiğini söylese, kendisinin de oranın kayyımı olduğunu söylese, zilyedin ikrârı kabul edilir.”

Et-Tecnis'de geçen fetva özetle şöyledir: “Bir kimse üzüm bağının kendisine ait olduğunu iddia etse, zilyet davacının orayı vakfettiğini söylese, elinde bir delil olmaması durumunda böyle bir durumda ilk davacının zilyede yemin ettirebilir.”⁷⁵

On Beşinci Fası:

1- Emanet davaları ve emanet alan kişinin emanet malla ilgili yaptığı yeminler ile ilgili fetvalar iki eserde de yer almıştır. Bu konu *Reşîdeddîn el-Fetâvâ*'sında yer almıştır. *Reşîdeddîn*'in *el-Fetâvâ*'sındaki konular *Nûru'l-'Ayn*'da yine parçalı olarak verilmiş, araya *el-Eşbâh*'tan, *el-Vakiât* gibi eserlerden nakiller yerleştirilmiştir. Fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de diğer eserlerde olduğu üzere verilen fetvalar bir bütün olarak aktarılmıştır. *Reşîdeddîn*'in *el-Fetâvâsı*'ndan sonra *el-Eşbâh*'tan nakledilen fetva özetle şöyledir:

⁷⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 109b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 70b.

Emanetçi olan kişi, emaneti yerine ulaştırdığını iddia etse, o kişinin bu sözüne itibar edilir. Nitekim mütevelliyeye ödeneğinde, vekil olan kişinin vekâletinde sözlerine nasıl itibar ediliyorsa, emanetçinin sözüne de o şekilde itibar edilir. Sadece bu kişilerin ölümünden sonra, böyle bir alacak iddiasında bulunursa, alacak iddiası olan kişilerin *beyyîne* getirmeleri gerekir.

El-Eşbâh'tan yapılan fetvalara Nişancızâde yer vermeye devam etmiştir. Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâsı*'ndaki sonraki gelen fetvalar kanaatimizce *el-Eşbâh*'tan gelen fetvayı tamamlar mahiyettedir. Fetvada üzerinde durulan mesele şöyledir:

Kefil olanın ve tazminatla yükümlü olanın borcunu ödemekle ilgili *beyyinesi* kabul edilir. Üzerinde durulan bir diğer meseleye göre, bir adam bir evin kendisine ait olduğunu iddia etse, davalı da bu durumu inkâr etse, kâdî davalıya böyle bir durumda yemin ettirir.⁷⁶

On Altıncı Fasıl:

1- *Zahîreddin Merğînani*'nin eş-*Şurût*'unda şöyle bir fetva üzerinde durulur: Bir kişi istihkâk davası açsa, müşteri de ücretini geri almak istese, fakat satıcı ölse ve arkasından vâsi de bırakmasa, kâdî müşterinin ücreti almasına yönelik hüküm verir. Bu fetva iki eserde farklı yerlerde geçmiştir. *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de birçok konu zikredildikten sonra bu konuya temas edilmiştir.⁷⁷

On Yedinci Fasıl:

1- Şeyh Bedreddin "Bazı Kitaplar"dan yaptığı nakilde dinarların dirhem kabul edildiği yedi yere temas etmiş; fakat bu sınıflandırma *Nûru'l-'Ayn*'da yer almamıştır. *Nûru'l-'Ayn*'da ve *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de ortak olarak "Bazı Kitaplar"dan alınarak nakledilen fetva şu şekildedir:

Dirhem ve dinarlar İbn Ebi Leylâ'ya göre tek cins olarak kabul edilir. Zekât, itlâf edilen şeyin kıymetinin tespiti, ölümle sonuçlanmayan cinayetlerdeki tazminat

⁷⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 120a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 76a

⁷⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 139a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 86a

(erş) gibi bazı hükümler bakımından tek cinstir. Şirket kuran iki ortaktan sermaye olarak birinin dirhem birinin de dinar koyması da böyledir.

Son olarak iki eserde de geçen ez-*Zâhîretü'l-Burhâniyye*'den nakledilen fetvaya göre İmam Muhammed'e dayandırılan şöyle bir görüş vardır:

Dirhem ile kiralama durumunda, birisi kiralama bedelinden daha fazla bir miktar dirheme kira sözleşmesi yapsa, böyle bir sözleşme yapması o kişi için caiz olmaz, fakat dinarla kiralama durumunda fazla olarak anlaşılan fiyata kira sözleşmesi yapmak caizdir.

Bu fetva iki eserde de nakledilmiş, Şeyh Bedreddin bu fetvayı konunun ikinci başlığı olan "Aralarında Cins Birliği Olan Kabızlar" başlığından hemen önce zikretmiş, Nişancızâde bu fetvaya konunun giriş kısmı diyebileceğimiz bir noktada temas etmiştir.⁷⁸

2- İki eserde de zikredilen; fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de konu başlığının başında aktarılan, *Nûru'l-'Ayn*'da konunun sonunda üzerinde durulan fetvalar "Fasit akitlerle alınan nakitlerin taayyün edip etmeyeceği" meselesi hakkındadır. Bu konudaki fetvalar iki eserde de *el-Fetâva's Suğra* ve *Reşideddin*'in *el-Fetâvâ*'sından alınmıştır. *El-Fetâvâ's Suğra* da ilk önce "Fasit akitlerle bedel olarak alınan akitler taayyün eder mi?" sorusu sorulmuş, bu durumda akdin taayyün edip etmediğine yönelik iki fetvanın olduğu ortaya konmuştur. İlk aktarılan görüşte "Müşterinin onların bizzat kendisini geri alma hakkının olmadığı" izâh edilmiştir. Konunun tam aksini ortaya koyan diğer bir görüşte "Müşterinin onların bizzat kendisini alması gerektiği" savunulmuştur. *Reşideddin*'in *el-Fetâvâ*'sından yaptıkları nakilde de müelliflerin "*Fasit* akitte olsa bile nakitlerin akit kurulurken mevcut olması durumunda taayyün edeceği" ifade edilmiştir. Kabz bulunmadığı için *fasit* olan sarf akdinde nakitlerin taayyün edip etmeyeceği hakkında iki farklı fetva vardır. Sahih olan görüşün onların taayyün edeceğine yönelik olduğu ifade edilmiştir. Konuyla alakalı üzerinde durulan bir diğer meselede "Müşterek alacağın kabzedilmesi halinde nakitlerin taayyün edip etmeyeceğine yönelik meseledir." Böyle bir durumda iki müellifte her ne şartta olursa olsun müşterek alacağın kabzedilmesi halinde nakitlerin taayyün edeceğine yönelik görüşü savunmuşlardır.⁷⁹

⁷⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 145a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 90b.

⁷⁹Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 142a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 91a.

3- *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de bu konunun başlarında cariye azadında vekâlette bulunma durumu ile ilgili farklı fetvalar yer almıştır. Mesela “Bir kişi bu bin ile bana cariye al.” dese ve bin dinar gösterse, vekil olan bin dirhemle cariye alsa, bu cariye satın alan kişiye ait olmuş olur. Yine *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de yer alan fetvaya göre bir kişi “Bu bin ile bana köle al” diye vekâlet verse ve o bin dirhem vekilin yanında iken helâk olsa, vekâlet akdi batıl olmuş olur. *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'den ve *Nûru'l-'Ayn*'dan zikrettiğimiz fetvalardan hareketle vekâlet verildikten sonra vekâlet konusu malın zayı olması durumunda vekâlet akdinin batıl olacağı sonucu çıkarılabilir. Fakat çıkarılan sonuç aynı olmasına rağmen iki müellifinin zikrettiği örnekler birbirinden farklıdır. Yine iki müellif vekâlet akdine yönelik fetvaları ele aldığımız konu başlığının birbirinden farklı kısımlarında izâh etmişlerdir. Mesela Şeyh Bedreddin bu konudaki fetvaları konunun başında zikrederken, Nişancızade konu başlığının sonunda, ikinci başlıktan hemen önce vekâlet akdine yönelik fetvalara temas etmiştir.⁸⁰

On Dokuzuncu Fasıl:

1- Aşağıdaki mesele *Nûru'l-'Ayn*'da konunun girişindeki üçüncü fetva olarak yer alırken, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de bu fetva birçok fetva zikredildikten sonra aktarılmıştır. Mesele şu şekildedir: “Bir kişi borçlu olduğu kişiye bıçak gibi değeri düşük bir şeyi kiralasa, böylelikle verdiği borca karşılık bir gelir elde etse, kiraladığı kişide ücret mukabilinde kiralamayı kabul etse, kiralayan kişinin ücreti vermesi vacip olur.”⁸¹

2- Nişancızâde tarafından konunun ilk zikredilen fetvalarından biri olarak kabul edebileceğimiz bu fetva, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de konunun daha sonraki bir kısmında zikredilmiştir:

Bir kimse kendisine ödünç veren kişiye tarak verse, sonra da tarağı koruması için onu kiralasa, aradan bir müddet geçse, borç veren de tarağı getirse, geçen sürenin ücretini istese, borç veren kişi kiralayan adama “Bu benim tarağım değildir.”

⁸⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 142b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 91a.

⁸¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 156b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 96b.

dese, ücret konusunda söz kiralayanındır. Çünkü tarağın sahibi odur. Ona ücret vermek zorunda değildir.⁸²

3- *Nûru'l-'Ayn*'da konunun son kısmında üzerinde durulan “kabzdan önce malın kiralanasının mahiyetine yönelik fetva” *Câmi'û'l-Fusûleyn*'de üzerinde durulan ilk fetvalardandır. Fetva özetle şöyledir:

Müşteri satıcıdan kabzdan evvel malı korumak amacıyla alırsa, bu durum caiz olmaz. Aynı şekilde rehin veren, rehin vereceği malı rehin verdiği kişiye kiralaması da caiz olmaz. Fakat bir kişi malını emanet bıraktığı veya ödünç olarak verdiği kişiye malını korumak amacıyla kiralasa bu caizdir. Çünkü bu akit özü itibarıyla teberru akitlerindedir.⁸³

2. 4. Nişancızâde'nin Naklettiği Meseleyi İhtisar Etmesi

Nişancızâde bazen Şeyh Bedreddin'den aldığı fetvayı daha özet olarak aktarmıştır. İhtisar ettiği fetvalarda genel olarak Şeyh Bedreddin'in tüm yönleriyle aktardığı fetvaların Nişancızâde sadece hüküm kısımlarını aktarmıştır.

Örnekler:

On Üçüncü Fasıl:

1- Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sında vakıfta yetkili kişiler aleyhine dava açılıp açılmayacağı konusundaki görüşlere yer verilmiştir. Bu konu *Câmi'û'l-Fusûleyn*'de yer alırken, *Nûru'l-'Ayn*'da konunun sonunda verilen hükme yer verilmiştir. Şöyle ki Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ* adlı eserinde geçen fetva şöyledir:

Vakıf konusunda mütevellî aleyhine dava açmak caizdir. Kâdının vakfi kiralaması için görevlendirdiği kişi ve vakıf arazisini işleten çiftçi aleyhine dava açılmaz. Yine ister vakıf olsun ister olmasın elde edilen gelir aleyhine de dava açılmaz.⁸⁴

⁸² Şeyh Bedreddin, *Câmi'û'l-Fusûleyn*, vr. 156b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 96b.

⁸³ Şeyh Bedreddin, *Câmi'û'l-Fusûleyn*, vr. 157b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 96b.

⁸⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi'û'l-Fusûleyn*, vr. 109a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 70a.

2- İki eserde yer alan, fakat *Nûru'l-'Ayn*'da daha kısa ve öz aktarılan mesele şöyledir:

Bir kimse bir meskenin kendisine ait olduğunu iddia etse ve bu durum mahkeme kararına bağlansa, daha sonra mütevellî bu arsanın vakıf olduğunu iddia etse ve konuyla ilgili bir beyyine getirse, bu durumda davacı arsanın ev ile birlikte kendisine ait olduğunu iddia etse, davası dinlenmez, fakat sadece evin kendisine ait olduğunu iddia etse arsa vakıf olur, ev davacıya verilir. Çünkü bu tür meselelerde mülkiyet hakkı koruma altına alınmıştır.”⁸⁵

Yukarıda zikrettiğimiz ve başka örnekleri de iki eserde zikredilen meselelerden hareketle biz şöyle bir kanaate vardık: Üzerinde durduğumuz meselelerde vakfi korumak ve vakfın devamlılığını sürdürmek asıl olarak kabul edilmiştir; vakfın devamlılığına çelişkili delillerle ve vakıfla ilgili yetki verilmemiş kişilerce son verilemez.

3- *El-Câmi' fi'l-Fetâvâ*' da ilk önce satım akdi ile ilgili bir mesele zikredilmiştir. Bu meseleyi Nişancızâde konu dışında görmüş olmalı ki, eserinde bu konuya yer vermemiştir. İki eserde de ortak olarak yer alan fetvada “Kâdının yazılı belge yoluyla (sakk) hüküm verme yetkisinin olmadığı” açıklanmıştır. Kâdı *el-Câmi' fi'l Fetâvâ* adlı esere göre bir hüccete dayanarak hüküm verebilir, hüccet de ya ikrardır ya da şahitlerdir, yazılı belge hüccet kabul edilmez.⁸⁶

On Dördüncü Fasıll:

1- *Nûru'l-'Ayn*'da konuya girizgâh *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de yer alan meselenin sadece hüküm kısmına temas edilerek yapılmıştır. *Nûru'l-'Ayn*'da üzerinde durulan ilk fetva manen şu şekildedir: “Şahit olan kişi belgeye ‘Benim şahit olduğumu yaz!’ diye söyler, kendisine söylenen kişi onun bu satışı şahit olduğunu yazarsa, bu yapılan işlemle şahit olan kişi şahitliğini yazdığı mevzu ile satışın ikrarını gerçekleştirmiş olmaz.” Bu meseleden sonra “Eşimi boşadığımı yaz” diyen kişinin bu yazısıyla boşamanın gerçekleşmediği ifade edilmiş ve nikâh akdinin de satım akdinde olduğu gibi yazı yoluyla

⁸⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 110a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 71a.

⁸⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 112b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 71b.

kesinleştirilmeyeceği kıyas yoluyla ortaya konmuştur. Müellif bu iki mevzunun dışında kira akdi meselesine de temas etmiş, kira akdinde bu şekilde bir yazıyla akdin gerçekleşmeyeceği ifade edilmiştir.⁸⁷

2- Kişinin çelişkili ifadelerle yapacağı şahitlik iki esere göre de caiz görülmemiştir. Mesela bir kişinin bir mülkünü kendisine ait olduğunu iddia ettikten sonra başka birine ait olduğuna dair şahitlik etmesi durumunda yaptığı şahitlik geçerli kabul edilmez. Bu kısma kadar yer alan fetvalarda *Nûru'l-'Ayn*'ın sadece öne sürülen belgelerle akdin gerçekleşmediğine yönelik fetvalara yer verdiğini görmekteyiz.⁸⁸

3- *Ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*'den yaptığı nakilde Nişancızâde sadece davanın geçerli kabul edildiği noktalara temas etmiş, Şeyh Bedreddin'in üzerinde durduğu davanın geçersiz kabul edildiği kısımlar *Nûru'l-'Ayn*'da yer almamıştır. İki eserde de ortak olarak zikredilen bir mesele şöyledir: Bir kimsenin “Benim yapacağım bir şahitlik yoktur.” dedikten sonra şahitlik yapması mümkün müdür? sorusu sorulmuştur. *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bu konuda Hanefî alimlerin görüş ayrılığı içerisinde bulunduğu ifade edilmiş, böyle bir durumda Hanefî alimlerin genel olarak şahitliğe cevaz vermedikleri ortaya konmuştur. *Nûru'l-'Ayn*'da sadece şahitliğin cevazına yönelik hükümler yer almıştır. Mesela bir kişi “ İddia ettiğim şu hususta falanın benim lehime yapacağı şahitlik yoktur.” dedikten sonra kâdı kişiyi davaya yönelik yemine davet etse ve bu esnada o kişi söz konusu falan kişiyi getirse ve o kişi de bu kişi için şahitlik etse, böyle bir durumda *Nûru'l-'Ayn*'a göre kişinin şahitliği kabul edilir. *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bu konu da iki farklı görüşün olduğu zikredilmiş, bir görüşe göre şahitliğin kabul edileceği, diğer bir görüşe göre bu konuda görüş ayrılıklarının bulunduğu, bu sebeple bu konudaki şahitliğin kesin olarak kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.⁸⁹

4- İki eserde de ortak olarak zikredilen bir diğer mesele de şudur: “Bir kadının kocası *mefkûd* (kayıp) olsa, kadın kocasına borcu olan kişiden nafaka talep edebilir mi?” Böyle bir durumda borçlu olan kişinin kadına nafaka ödeyeceği fetvası verilmiştir. Çünkü burada iki müellifte İslam hukukunun genel prensiplerinden olan “Sabit olduğu bilinen

⁸⁷Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 116b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 74b.

⁸⁸Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 117a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 74b.

⁸⁹Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 117b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 74b

bir şeyde asıl olan, onu ortadan kaldıracak bir delil ortaya çıkmadıkça devamına hükmetmektir.” prensibine dayanmıştır. Şeyh Bedreddin bu hükmün devamında borçlu olan kişinin “Ben bu kâdının mezkûr kocayla nikâhlandığımı gördüm ve halen bu kadın o adamın eşidir.” demesi halinde de yukarıdaki verilen hükmün değişmeyeceğine temas etmiştir. Böyle bir durumda da borçlu olan kişinin nafakayı kadına ödeyeceği hükmü yer almıştır. Şeyh Bedreddin’in ilave ettiği bu kayıt Nişancızâde de yer almamaktadır; fakat kanaatimizce Nişancızâde Şeyh Bedreddin ile aynı görüşü savunmaktadır; çünkü konunun sonunda şöyle bir izâhla konuyu sonlandırmıştır: Nikâhın aslını ikrar edip buna şahitlik yapması kâdının hüküm vermesi için yeterlidir.⁹⁰

5- İki eserde de bu konuyla ilgili en son üzerinde durulan mesele manen şöyledir:

Davacı olan şahıs bir yerin kendisine ait olduğunu iddia etse ve bu konuda iki şahit getirirse, sadece iddiada bulunduğu ev kendisine geçer, evin bulunduğu arazi davacıya geçmez. Fakat davacı evin kendisine ait olduğunu *ikrâr* etse, şahitler evin tamamının davalıya ait olduğunu ifade etseler, sonrasında davacı binanın davalıya ait olduğunu da iddia etse, davadaki uyuşmazlıktan dolayı hem evin hem de arazinin tamamı davalıya geçer.

Zikrettiğimiz bu hüküm hem *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de hem de *Nûru’l-‘Ayn*’da yer almıştır; fakat ifade ettiğimiz bu hükmün gerekçelendirilmesine sadece Şeyh Bedreddin temas etmiştir. Son olarak iki müellifte bu fasıldaki tüm meseleleri ele almadıklarını ifade etmişler, çünkü bazı meselelerin altıncı fasıldaki “Davaların Çeşitleri” faslında zikredildiğini, bir kısmının yedinci fasıl olan “Akarın Sınırlandırılması” faslında zikredildiğini ortaya koymuşlardır.⁹¹

On Beşinci Fasıl:

1- Nişancızâde’nin *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’e katkıları ifade ettiğimiz noktalarda gerçekleşmiştir; bu fetvalara ilaveten iki eserinde kaynak olarak kullandığı temel eserin *el-Câmiû’s-Sağir* olduğunu ifade edebiliriz, fakat *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de bu başlık altındaki yaklaşık tüm fetvalar *el-Câmiû’s-Sağir*’den aktarılırken, *Nûru’l-‘Ayn*’da bu

⁹⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi‘u’l-Fusûleyn*, vr. 117b; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 74b.

⁹¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi‘u’l-Fusûleyn*, vr. 119a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 75a.

esere nispeten çok daha kısa bir pasaj ayrılmıştır. *El-Câmiû's-Sağır*'de özellikle görüşlerine yer verilen alimin Ebu'l-Usr Pezdevî olduğunu söyleyebiliriz. Ebu'l-Usr Pezdevî'ye göre davalıya iddia ettiği hususa göre sebep veya *hâsıl* üzerine yemin ettirilir, böyle durumlarda karar merciî kâdîdır. Hassâf emanet davalarında yemin etme şeklinin şu şekilde yapılacağını ifade etmiştir: “Allah’a yemin olsun ki davacının elimde olduğunu iddia ettiği maldan, elimde hiçbir şey yoktur, bundan önce de zikredilen mal ile ilgili olarak o kişinin bir hakkı bende tahakkuk etmemiştir.”⁹²

2- İki eserde aynı muhtevaya sahip fetvalar aynı eserlerden nakledilmesine rağmen bazı kelime ve ifadelerin *Câmi'û'l-Fusûleyn*'de yer alırken, *Nûru'l-'Ayn*'da yer almadığını ifade edebiliriz. Mesela *Câmi'û'l-Fusûleyn*'de şöyle bir fetva üzerinde durulmuştur:

Bir kimse bir başkasından bir malın veya eşyanın ödenmesini istese, davalıya hâsıl üzerine yemin ettirilir. Ancak davalıya hâsıl üzerine yemin ettirilmesi, davacının sahih olarak kesinleşen veya örfen bir şarta bağlı olarak sahih olan bir *kefâlet* iddiasında bulunması durumunda gerçekleştirilir. Böyle bir durumda davacı kefâletin davalının izniyle gerçekleştiğini ya da davalının kefâleti sonradan kabul ettiğini söylemesi gerekir.

“Örfen ve şarta bağlı olarak” ifadesi gibi öne çıkan şartın mahiyetini ortaya çıkaran ifadeler Nişancızâde tarafından aktarılmamıştır. Nişancızâde konunun başlığının “Yeminle Alakalı Olan ve Olmayan Konular” olması hasebiyle kanaatimizce burada *hâsıl* üzerine yemin etmenin gerekçesini anlatan pasajlara da yer vermemiştir. İki eserde ortak olarak kefâlet çeşitlerinden olan *kefâlet bin-nefs ve kefâlet bi'l araz*'ın mahiyetleri açıklanmıştır.⁹³

Kefâlet bin-nefs'in yani kişinin kendisini mahkemeye veya belirli başka yere getirip teslim etmesine yönelik bir kefâlet çeşididir ve bu tür bir kefâlette bulunurken kişi mahkemede şu sözlerle yemin eder: “Allah’a yemin olsun ki bundan önce davacının iddia ettiği şekilde bir mal teslim etme yükümlülüğüm yoktur.”

⁹²Şeyh Bedreddin, *Câmi'û'l-Fusûleyn*, vr. 120a, 120b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 76b.

⁹³Şeyh Bedreddin, *Câmi'û'l-Fusûleyn*, vr. 119a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 81b.

Kefâlet bi'l-âraz “hariçte mevcut olan bir eşyaya yönelik kefâlet” biçimidir. *Kefâlet bi'l-âraz*'a yönelik mahkemede yemin eden kişi şu ifadeleri kullanır: “Bu eşya davacının iddia ettiği şekilde davacının olmuş değildir.”

İki eserde de ortak olarak zikredilen fetvaya göre “Kâdı olmayan kişinin yanında yapılan yemin ve yeminden kaçınma geçersizdir.”⁹⁴

3- İki eserde de yer alan *Kitabu'd-da'âvî ve'l-beyyinât*'tan nakledilen fetvaların birçoğu benzerdir; fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de konu daha kapsamlı şekilde ele alınmıştır. İki eserde ortak olarak yer alan fetvada ticaret yapmasına izin verilmiş çocuk ve köleye yemin ettirileceği ifade edilmiştir. Bu kişilerin yeminden kaçınmaları durumunda aleyhlerine hükmedileceği de belirtilmiştir. Bu husustan sonra kısıtlı (*mahcûr*) köle ile izinli kölelerin ve kısıtlı çocuklar ile izinli çocukların durumu yer almıştır. Kısıtlı köle ve kısıtlı çocukların velisinin izni olmadan hüküm meclisinde bulunmayacağı fetvası iki eserde de üzerinde durulan mevzûlardandır. İzinli çocuk ve izinli köleyle alakalı da durumun bu şekilde olduğu genel kanaat olarak belirtilmiştir. *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de konuyla alakalı olarak “Başkası İçin Davaya Taraf Olabilenler Faslı” başlığı adı altında üçüncü fasla bakılması tavsiye edilmiş, böyle bir yönlendirme *Nûru'l-'Ayn*'da yapılmamıştır.⁹⁵

4- Kâdîhan'dan nakledilen fetva iki eserde de ortak olarak yer alan bir diğer meseledir. Kâdîhan'dan nakledilen ve Ebu Yusuf'un görüşüne dayandırılan fetvada, kâdının davacı istemeden davalıya yemin ettirdiği meseleler üzerinde durulmuş ve bu konuda dört yerde davalıya doğrudan yemin ettirilebileceğine dair maddeler sıralanmıştır. Üzerinde durulan bu maddeler şu şekildedir:

1) Şüf'a hakkı sahibi şüf'a sebebiyle lehinde hüküm verilmesini istediği zaman, Allah'ın adını da alarak şuf'adara yemin ettirilir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre şuf'adara yemin ettirilmez. Bu maddeyle alakalı olarak Şeyh Bedreddin İbn Ebi Leyla'nında “yemin ettirilir” kanaatine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Şeyh

⁹⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 119a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 81b.

⁹⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 123a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 77b.

Bedreddin'in kendi görüşüne göre şüf'a da taleb-i muvâsebeye⁹⁶ göre şahit tutmak tarafları bağlamaz. Şeyh Bedreddin'in ilave ettiği bu hususa Nişancızâde yer vermemiştir.

2) Bakire kız buluğa erdiğinde kâdından kendisini kocasından ayırmasını talep etse, kendisine buluğa erdiğinde ayrılmak istediğine dair yemin ettirilir.

3) Aynı şekilde ayıplı malı gören müşterinin, bu malı gördüğü andan itibaren kabullenmediğine dair kendisinden yemin alınır.

4) Bir kadın kâdından kayıp olan eşinin vermesi gereken nafakayı talep etse, kadından eşinin kendisine nafakayı hiçbir şekilde vermediğine dair yemin etmesi istenir. Yeminin bu şekilde yapılması gerektiği konusunda tüm mezhep imamı ittifak halindedir.

İki eserde de ortak olarak zikredilen bu fetvadan sonra *Nûru'l-'Ayn*'de Kâdîhan'ın bir fetvası daha yer almış, *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de Kâdîhan'ın birçok görüşü alt alta zikredilmiştir. *Nûru'l-'Ayn*'daki ilavede şu hususlar yer alır: Bir kadının kaybolan kocasının sahip olduğu maldan nafaka talep etmesi durumunda, kadına “Kocam bana nafakayı hiçbir şekilde vermedi.” demesi durumunda, kadının nüşuzu gibi nafaka almasına engel bir konu olmadıkça nafakayı kocasına kefil olan kişiden alabileceği ifade edilmiştir. *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bahsettiğimiz bu konudan bahsedilmemiş, bir kişinin çocuğu hakkında velayeti konusu üzerinde durulmuş, daha sonra bir kimsenin bir malın kendisine ait olduğunu iddia edip, bu konu da zilyede yemin ettirmesi gibi meseleler peş peşe sıralanmıştır. Şeyh Bedreddin Kâdîhan'dan naklettiği son fetvada vasiyet eden kişinin vâris olması durumunda ona yemin teklif edilebileceği meselesi yer alır.⁹⁷

5- Kaynak olarak Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sı verilerek aktarılan fetva iki eserde de birebir aynıdır. Fakat fetvayı Şeyh Bedreddin ayrıntılı olarak aktarmış, Nişancızâde sadece hüküm kısmı üzerinde durmuştur. Zikredilen fetvaya göre “Hadler konusunda yemin geçerli değildir.” Bu duruma zina, hırsızlık gibi Allah hakkı olan hadler ile zina iftirasında olduğu gibi kul ve Allah hakkı birlikte olan hadler örnek olarak verilebilir. Fakat Şeyh Bedreddin Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sından “Öldürme ve organlara yönelik

⁹⁶ Taleb-i muvâsebe: Bir akarın satıldığını haber alan şefiın haber aldığı o mecliste hemen atılarak şüf'a hakkına delalet eden bir söz söylemesidir. (Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü, “Taleb-i muvâsebe”, s. 1233)

⁹⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 124b, 125a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 78b, 79a.

cinayetlere yönelik kısas davalarında, davalıya yemin ettirilir.” fetvasını almış, bu fetva *Nûru’l-‘Ayn*’da yer almamıştır.⁹⁸

On Altıncı Fesil:

1- *El-Müntekâ*’da üzerinde durulan istihkâk davasının müddeti ile alakalı fetva iki eserde de yer almıştır; fakat aynı eserin üzerinde durduğu istihkâk davası açan müşterinin durumu ile ilgili fetva sadece Şeyh Bedreddin tarafından açıklanmıştır. *El-Müntekâ*’da yer alan fetvaya göre istihkâkta bulunan kişi, istihkâk edilen şeyin bir aydan az bir sürede kendisinde bulunduğunu ispat ederse, o şeyin ona ait olduğuna hükmedilir ve böyle bir durumda müşteri satıcıya dönerek bedelini isteyemez. İki eserde *Zahirurrivâye*’ye dayandırılan bir görüşe göre satın alınan şeyin istihkâk edilmesi akdın fesh olmasını değil, icazetin o şey için gerekli olmasını gerektirir.⁹⁹

2- İstihkâk davasına dair *ez-Zahîretü’l-Burhâniyye*’den aktarılan fetva iki eserde de yer almış; *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de konu detaylandırılarak verilirken, *Nûru’l-‘Ayn*’da sadece hüküm kısmının üzerinde durulmuştur. Fetva müşterinin satıcıya karşı rücu’ ederek satım bedelini geri almak için istihkâk davası açması ile ilgilidir. Böyle bir dava açması halinde satıcının istihkâkın sebebini açıklaması gerektiği izâh edilmiştir. Bu konuyla alakalı kölenin satım bedeli olması halinde vücudundaki özel işaretlerin şeklini söylemenin gerekli olup olmadığıyla alakalı fetva iki müellifinde üzerinde durduğu bir diğer fetvadır. Fakat bu konunun *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de daha detaylı aktarıldığını söyleyebiliriz.¹⁰⁰

3- *El-Müntekâ* ve *el-Mebsût* kaynak gösterilerek iki eserde de üzerinde durulan fetvaya göre istihkâk davasında sulh yapmayla ilgili ve satım bedelinde tarafların anlaşmazlığa düşmeleriyle ilgili birçok fetvaya temas edilmiş, bu fetvalar iki eserde birbir yer almış, fakat Nişancızâde’nin *Câmi’u’l-Fusûleyn*’den çıkardığı bazı konu başlıkları olmuştur. Bu kısımdaki bazı konuların detaylandırılmasını Nişancızâde

⁹⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 128a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81a.

⁹⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr.131a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 82a, 82b.

¹⁰⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 131a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 82b.

yapmamıştır. İki eserde de üzerinde durulan *el-Fetâva'd-Dînârî* kaynak gösterilerek verilen fetva da “Bir kimsenin bir şeyi satıcıya ait olmadığını bilerek satın alması durumunda ve o şeyin sonradan istihkâk edilmesi halinde, müşterinin satıcıya dönerek bedeli geri isteyebileceği üzerinde durulmuştur.” İki eserde de *el-Cami' fi'l-Fetâvâ* kaynak gösterilerek verilen fetvaya göre satıcı istihkâk ettiği takdirde kendisine satım bedeli ile rüçû edilse ve satıcı “Bu malı yağmalanmış bir mal olması şartıyla satıyorum.” dese ve böyle bir durumda istihkâkta bulursa, müşteri olan kişinin *rüçû* etme hakkı vardır.¹⁰¹

4- İki eserde de geçen Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sından aktarılan fetvaya göre “Bir şey onu emanet olarak yanında bulunduran veya gasp etmiş şahıstan istihkâk edilse onun sahibi istihkâk edene dava açabilir.” Birbiriyle birebir aynı fetvaların nakledildiği bu kısımdan önce hayvan kiralamaya dair ve satım bedeli olan kölelere dair istihkâk davalarının üzerinde durulmuş, bu konulara *Nûru'l-'Ayn*'da temas edilmemiştir. Bu fetvalardan sonra *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de şüf'a hakkına dayalı satım almalarda karşılaşılan istihkâk davaları üzerinde durulmuştur. Bu bahiste Nişancızâde tarafından ele alınmamıştır.¹⁰²

Daha sonra iki eserde de Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sından nakledilen bir diğer fetvada *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de uzun ve detaylı olarak aktarılmış, Nişancızâde yine konunun anahatları üzerinde durmakla yetinmiştir. Fetvanın iki eserde de ortak olarak üzerinde durulan kısmında şöyle bir hüküm verilmiştir:

Bir şahıs müşteriye karşı istihkâk iddiasında bulursa ve sonradan istihkâk kararını yargı kararı olmadan bozmak istese ama satıcı da iddia üzerine parayı iddia sahibine verse, fakat daha sonra parayı geri almak istese, istihkâk iddiasında bulunan kişi aleyhine dava açıp, müşterinin gıyabında malın kendisine ait olduğunu ispat edip, ücreti istihkâk eden kişiden tekrar alabilir.

5- *El-Câmi' fi'l-Fetâvâ* kaynaklı olarak aktarılan “arazi istihkâkına” dair fetvanın hüküm kısmı iki eserde de yer almış; fakat hükmün gerekçesi üzerinde sadece Şeyh Bedreddin durmuştur. Konuyla ilgili verilen hüküm şöyledir: “Bir arazi istihkâk edilse

¹⁰¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 134a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 83b.

¹⁰² Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 131a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 82a, 82b.

ve müşteri satım bedelini satıcıdan geri alsa, sonra istihkâk hükmünün fasit olduğu anlaşılrsa, müşteri o araziye tekrar geri alamaz.” Konunun gerekçesi olarak *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de müşterinin satıcıya verdiği bedeli geri almasının –*ikâle*- sayılacağı belirtilmiştir.¹⁰³

6- İki eserde de Reşîdeddîn’in *el-Fetâvâ*’sından, *ez-Zahîretü’l-Burhâniyye*’den, *Kitabu’d-da’âvi ve’l-beyyinât*’tan ve *el-Müntekâ*’dan aynı muhtevaya sahip fetvalar, aynı sırayla zikredilmiştir. Reşîdeddîn’in *el-Fetâvâ*’sında şöyle bir fetva üzerinde durulmaktadır: İstihkâk davasında kendisine rücu edilen kişinin, istihkâkı ikrar etmiş olmasına rağmen, ilave olarak istihkâk edenin *beyyinesinin* olması durumunda hüküm ikrara göre değil, *beyyineye* göre verilir ve böyle bir durumda rücu edilen kişi satın aldığı kişiye bu sebeple dönme hakkına sahiptir. Çünkü burada *beyyinenin* davayı inkâr edene karşı konulduğu, yoksa davayı ikrâr edene karşı olarak konulmadığı açıklanmıştır. *Kitabu’d-da’âvi ve’l-beyyinât*’ta ulemanın bu konuda ihtilâf içerisinde bulunduğu ortaya konmuştur. Ulemadan bir kısmının bu konuda *beyyine* ile hüküm verileceğine dair bir kanaate sahip olduğu, diğer bir kısmının *ikrâr* ile hüküm verileceğini savunduğu üzerinde durulmuştur. Daha sonra bu kitapta hibe ile alakalı istihkâk davaları üzerinde durulmuştur. Bu eserde hibe ile ilgili verilen son hükümde şöyle bir hususa temas edilmiştir: Bir kişi bir şey satın alsa ve aldığı şeyi hibe etse, kendisine hibe edilen de başka bir kişiye hibe etse, sonra o şey istihkâk edilse ödenen satım bedelini almak için hiç kimse rücu edemez. *El-Müntekâ*’da bu duruma aykırı bir fetva yer almıştır. Bu duruma aykırı fetvada sadece *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de yer almış, bu fetvanın dışında cariyenin müşteriden çocuğu olması durumuyla ilgili olarak bir fetva aktarılmış, bu fetvaya da *Nûru’l-‘Ayn*’da temas edilmemiştir. İki eserde ortak olarak geçen fetva şöyledir:

İstihkâk davasında davacı, davalıdan dava konusu olan şeyi satmadığına, hibe etmediğine, sadaka olarak vermediğine veya herhangi bir yolla o şeyin davalının mülkiyetinden çıkmadığına dair yemin isteyebilir. Bu durumda davalı “Onu satmıştım fakat bir sene önce filandan aldım dese”, böyle bir durumda iki kişide bu duruma şahitlik etse, o şeyin istihkâk konusu olduğu ortaya çıkar.”

¹⁰³ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 131a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 85a; İkâle: Bağlayıcı ve feshi kabil bir akdin tarafların rızasıyla bozulmasına denir. (Bilal Aybakan “İkâle”, *DİA*, XXII, s. 14-16)

İki eserde bu fetvalardan sonra aynı muhtevaya sahip fetvalar nakledilmiştir. Aynı fetvaların nakledildiği kaynaklar *el-Fetâva'z-Zahîriyye* ve *el-Fetâvâ'd-Dinârî* adlı eserlerdir.¹⁰⁴

El-Fetâva'z-Zahîriyye'de üzerinde durulan fetvada şöyle bir konu üzerinde durulmuştur:

İki taraf bir mal satın alsa, müşteri malı teslim almadan, üçüncü bir şahıs çıkıp satıma konu olan malın kendisine ait olduğunu söyleyip istihkâk davasında bulunsa, kâdı taraflardan yemin ister. Satıcı yeminden kaçınırsa, alıcıya malın bedelini geri öder. Alıcı yeminden kaçınırsa, satıcı satılan malın kıymetinin tamamını öder. Ama istihkâk edilen satım bedelini onaylarsa, oradaki satım bedelini öder.

El-Fetâvâ'd-Dinârî'de kişinin dirhem yerine dinâr ödeyerek satıma konusuna taraf olması üzerinde durulmuştur.¹⁰⁵

7- İki eserde de üzerinde durulan *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* kaynak gösterilerek verilen fetvalarda köle olarak alınan kişinin hür olduğunun ortaya çıkması halinde, kadının bu kişilerin hakkını teslim etmeye yönelik vereceği fetvalar üzerinde durulmuştur. Köle ve cariyenin istihkâk edilmesi davasına yönelik fetvaya *Nûru'l-'Ayn*'da kısaca değinilmiş, fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de konunun genişçe üzerinde durulmuştur.¹⁰⁶

8- İlk olarak konuyla ilgili hüküm *el-Câmi'ü'l-Kebîr ve Şerhleri*'nde yer almıştır. Burada verilen fetvada şöyle bir konu üzerinde durulmuştur. Bir kişi bir şeyin kendisine ait olduğunu iddia etse, davalının iddiayı inkâr etmesi durumunda, onunla bir konak karşılığı sulh anlaşması yapsa, davacı daha sonra oraya bir bina yapsa ve orası istihkâk edilse, davacı böyle bir durumda davasına dönebilir. Fakat davacının *beyyinesinin* olmaması durumunda rücu edemeyeceği bilgisinin üzerinde de durulmuştur. *Beyyine* getirmesi durumunda davalıdan yemin isteneceği, *beyyineden* kaçınması durumunda kendisinden binanın kıymetinin talep edilebileceği vurgulanmıştır. Gerekçe olarak karşı tarafın ona böyle bir şeyi temlik etmesiyle, bu kişinin aldatılmış olacağının ortaya çıkacağı üzerinde durulmuştur. Kâdîhân'dan nakille Nişancızâde konuya şöyle bir ilave

¹⁰⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 131a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 85a, 85b.

¹⁰⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 131a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 85b.

¹⁰⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 131a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 85b.

de bulunmuştur: Bu mesele şu durumu gösterir. Bir kişi fâsit bir akitle bir arsa satın alıp, oraya bir ev bina etse, müşteri binanın kıymeti için satıcıya döner ve sahih bir akit yapar. Böylelikle aldatma durumu giderilmiş olur. Şeyh Bedreddin “Ben derim ki” diyerek şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Onu ona temlik etmek suretiyle aldatma olayı, yemin etmesi halinde de vardır” denilirse, orada sulh geçersiz olmuştur, çünkü “ Böyle bir durumda temlik yok gibidir ve bir aldatma da olmaz diye cevap veririz.” diyerek konuyla alakalı kanaatinin paylaşmıştır.¹⁰⁷ *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de bu konuya ilaveten, davacı ile davalının sulh anlaşmasına vardığı konunun “bir konak” hakkında olması üzerinde de durulmuş, fakat bu örnek *Nûru’l-‘Ayn*’da yer almamıştır. Bezzâziyye yukarıdaki konuya ilaveten, bu durumların akdin sıhhatinin mevcudiyetinin korunmasını etkilediğini, yoksa akdin doğuşundaki sıhhati etkilemediğini ilave etmiştir. Bu konuda *Câmi ‘u’l-Fusûleyn* Hanefi ulemasının görüşleri üzerinde durulmuş; fakat bu durum Nişancızâde tarafından aktarılmamıştır.¹⁰⁸

On Yedinci Fasıll:

1- Konuya girişte iki müellif “Paranın taayyün etmesinin ne olduğunu” açıklamışlardır. Paranın taayyün etmesinin ne olduğu meselesi izâh edildikten sonra, iki müellifte kanaatlerinin paranın taayyün etmeyeceği yönünde olduğunu açıklamıştır. İmam Şafii’nin bu konuda “taayyün eder” görüşünde olduğu iki eserde de ifade edilmiş, İmam Şafii’nin bu görüşe sahip olmasının sebebi olarak zikrettiğimiz akdi bir “temlik akdi” olarak görmesinin etkili olduğu açıklanmıştır. Yine İmam Şafii’nin satılan mal (*mebî*) ile satım bedeli (*semen*) arasında fark görmediği üzerinde durulan bir diğer konudur. Bu şekilde İmam Şafii’nin görüşünün mahiyetini ayrıntılı bir şekilde ele alan müellif Şeyh Bedreddin’dir. Nişancızâde sadece İmam Şafii’nin görüşünün “paranın taayyün etmeyeceği” yönünde olduğunu ifade etmiş, konunun gerekçelendirilmesini yapmamıştır. İki eser Hanefi hukukçulara kaynak kitabı olmayı amaçlamalarından dolayı normalde diğer mezheplerin görüşlerine hiç yer vermemiştir; fakat bu başlıkta

¹⁰⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 135b; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 86b, 87a.

¹⁰⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 135b; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 86b, 87a.

kanaatimizce İmam Şafii'nin görüşüne yer verilmesinin sebebi "paranın taayyün etmesi" görüşüne sahip bir kişinin Hanefi ulemasından farklı olarak savunduğu görüşün mahiyetini aksettirmektir.¹⁰⁹

On Sekizinci Fasıll:

1- *Bey bi'l-vefâ*'nın rehin sözleşmesi olduğuna dair örneklerden sonra Şeyh Bedreddin Seyyid İmam Ebu Şucâ'dan bir alıntı yapmış, Ebu Şucâ İmam Maturidi'den imamları toplayıp *Bey bi'l-vefâ* konusunda icmâ ile bir hükme varılmasını talep etmiş, İmam Maturidi bu konuda kendisinin "Bu konunun rehin gibi olduğuna yönelik" fetvasının yaygınlaştığını söylemiş, aksi görüşe sahip olanların görüşlerini ortaya koymalarının daha doğru olacağını vurgulamıştır. *Ebu Şucâ ve İmam Maturidi* arasındaki konuşmayı nakleden fetvaya Nişancızâde yer vermemiştir. Bu fetvadan sonra sadece *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de geçen bir diğer fetvada vefâ yoluyla bağ satın alma durumunda bu bağın ürünlerinden hem müşterinin hem satıcının faydalandığı, daha sonra bu akitten kendi rızaları ile müşteri ve satıcının vazgeçtiği ifade edilmiştir. Böyle bir durumda *Ebu Şucâ*'ya şu soru sorulduğu nakledilmiştir: "Müşterinin satın bedelini verdikten sonra, aldığı ürünü satıcıya vermesi gerekir mi?" Ebu Şucâ bu durumda ürün konusunda satıcının rızasının önem taşıdığını, rızası varsa müşterinin ürünü alabileceğini, rızası yoksa alamayacağını ifade etmiştir. Ebu Şucâ'nın bu görüşe sahip olmasının gerekçesi Şeyh Bedreddin tarafından detaylı olarak aktarılmıştır. Şeyh Bedreddin kendi görüşüyle birlikte Ebu Şucâ'nın görüşünü şu ifadelerle aktarmıştır: "Bu akitte satıcı ve müşterinin amacı bağın ürününden faydalanmaktır, bu sebeple müşteriye her halükarda faydalanma hakkı tanınmalıdır." Nişancızâde Ebu Şucâ'ya sorulan sorulara cevap şeklinde fetvalar nakletmemiştir, fakat Nesefi'den yaptığı naklin son kısmında Şeyh Bedreddin ile birebir şöyle bir fetva zikretmiştir: "Bir kişi müşteriye *vefâ* yoluyla bir malını satsa, satıcının malı kullanmak için müşteriye kira vermesi gerekmez, çünkü bu akit bir rehin akidir. Fakat satıcının bir malı *vefâ* yoluyla satması, ardından müşterinin kendisine satılan bu malı *betât* (kesin) bir yolla başka bir kişiye satması ve ikinci satıcının malın tesliminden

¹⁰⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 141a, 141b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 90b.

sonra ortadan kaybolması halinde, ilk satıcının hakkını almak için dava açma sürecini başlatabilir”. Bu konunun gerekçelendirmesi de iki eserde de yapılmış, ilk müşterinin malı elinde tutma hakkına sahip olduğu, fakat ikinci müşterinin böyle bir hakka sahip olmadığı detaylı şekilde aktarılmıştır.¹¹⁰

2- *Neseî*’ye sorulan bir diğer soruda bir kişinin “Ben bir dükkan sattım, müşteri bana bunu vefâ yoluyla sattın diyerek parasını geri almayı talep edebilir mi?” sorusu sorulmuş, *Neseî*’nin böyle bir durumda dükkanı satan kişinin sözüne itibar edileceği kanaatine sahip olduğu aktarılmış, akit esnasındaki icap ve kabulün mahiyetine göre hüküm verileceği kanaati detaylı olarak aktarılmıştır. Bu konudan sonra iki eserde ilave olarak şu noktalar zikredilmiştir: Eğer bir kişi bir ev satsa, bu ev yıkılsa, satıcı parasını geri vermeye zorlanmaz. Çünkü bu ev yeni bir alım satım akdi gibidir. Satılan şey köle veya hayvansa ve müşterinin elinde helak olsa, taraflardan hiçbir şey istenmez.¹¹¹

3- *Vefâ* yoluyla satım akdi gerçekleştirildikten sonra müşterinin o araziye satıcıya kiralamasına yönelik fetva *Nûru’l-‘Ayn*’da zikredilmiş, böyle bir durumda satıcının müşteriye kira vermesinin gerekmediği, çünkü aralarında kurulan sözleşmenin bir rehin sözleşmesi olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de benzer bir fetva yer almış, fakat fetvada *Nûru’l-‘Ayn*’a ilaveten birkaç husus daha zikredilmiştir. *Nûru’l-‘Ayn*’daki fetva kısaca şu şekildedir: “Bir kimse evini teslim almadan *bey bi’l-vefâ* yoluyla satsa, satıcı teslim almadan onu müşterisinden kiralasa ve vefâ yoluyla sattığı evde otursa, satıcının sattığı ev için emsal ücret vermesi gerekir mi?” şeklinde soru sorulmuş, böyle bir durumda satıcının henüz teslimi gerçekleştirmediği için kira ücreti ödemeyeceği bilgisi verilmiştir. Bu şekilde fetva verilmesinin gerekçesi şöyle açıklanmıştır: “Köle satımında dahi teslim etmeden önce satıcı, başkasına sattığı köleden yararlanabilir. Köle satışı tam bir satım akdidir, bu durumda köleden teslimden önce yararlanabilinirse, *vefâ* yoluyla satışta satıcı teslimden önce sattığı maldan kesin olarak yararlanabilmelidir.”

¹¹⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 147a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 92a.

¹¹¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 147a, 148a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 92a.

Vefâ yoluyla satım akdi gerçekleştirilir, daha sonra müşteriden alınarak kiralanırsa kiralanın yer için satıcının kira bedeli ödemesine gerek yoktur, çünkü kurulan akit rehin akdidir.¹¹²

4- *Vefâ* yoluyla satıma dair fetvalar iki müellifin de ele aldığı fetva türlerindedir. Fakat *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de *Nûru'l- 'Ayn*'a ilaveten *Fahreddin Zâhid*'den birkaç husus zikredilmiştir: “*Vefâ* yoluyla satım akdi ribadan kaçınmak için kullanılan bu sebeple ihtiyaç duyulan bir akittir ve bünyesinde iki farklı hükmü barındırır. Zira insanlar Belh'te bu konuda borç ve icâre muâmelesi yapmayı adet haline getirmişlerdir.¹¹³ İki eserde de yine yukarıdaki hükmün verilmesinin gerekçesi olarak “Bir şeyin insanlara darlık vermesi durumunda genişleyeceği” hükmü üzerinde de durulmuştur.

5- *Vefa* sözleşmesi yoluyla alınan mala kefil olunmasına dair fetvalar üzerinde iki müellifte durmuştur. Sadru'lislâm Tâhir b.Mahmûd el-Burhaneddîn'in *el-Fevâid*'inden konuyla ilgili şu fetva *Nûru'l- 'Ayn*'da zikredilmiştir: “*Vefâ* yoluyla alınan bir malın kefaleti, gelecek bir zamana dair olursa sahih olur, şimdiki zamanda *vefâ* yoluyla alınan malın kefaleti caiz değildir. Akit gelecek zamanda fesih edilirse mal satıcıya ait olur.” Sadru'lislâm Tâhir b.Mahmûd Burhaneddîn'in *el-Fevâid* adlı eserinden zikrettiğimiz yukarıdaki fetva sadece *Nûru'l- 'Ayn*'da yer almış, *Câmi 'u'l-Fusûleyn* müellifi bu fetvaya bu şekilde doğrudan temas etmemiştir. Nişancızâde sadece konunun hüküm kısmına yer vermiştir. Bu fetvada şöyle bir mesele anlatılmıştır:

Bir adam *bey bi'l-vefâ* yoluyla başka birinden ev satın alsa, bu ev kendisine teslim edildikten sonra evin kira bedeli tespit edilse, bir şahsın zikredilen malın ücretine değil, malın kendisine kefil olduğu anlaşılrsa, daha sonra malın bir kısmının satıcı tarafından müşteriye aktarıldığı da ortaya çıksa, en sonunda bu akit feshedilse, para konusunda kim söz hakkına sahip olur?” Bu soruya yanıt olarak “satıcı” cevabı verilmiştir.

Görüldüğü gibi hem *Nûru'l- 'Ayn*'da hem de *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de konuyla ilgili cevap “satıcı”dır; fakat Şeyh Bedreddin konunun tüm detaylarını verirken, Nişancızâde

¹¹² Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 148a; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 92a.

¹¹³ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 148a.

eserinde sadece hüküm kısmını zikretmiştir. Bu konuyla ilgili başka örneklere de Şeyh Bedreddin temas etmiş, örneklendirmelere Nişancızâde yer vermemiştir.¹¹⁴

6- Şeyhu'lislam Nizâmeddin'den nakledilen fetvada yukarıdaki fetvada olduğu üzere Nişancızâde sadece konuyla ilgili hükmü vermiş, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de konu detaylı şekilde aktarılmış, olay örgüsü verildikten sonra hüküm zikredilmiştir. Verilen hüküm şöyledir: “Bir kişi bir malı caiz olarak satsa, parasını teslim almadan önce satıcı akdi feshedemez ve müşterinin rızası olmadan malı başka birine de satamaz.”¹¹⁵

7- Sadru'lislam Tahir b. Mahmud'un *el-Fevâid*'inde zikredilen husus şöyledir: “Bir kişi akarı caiz satım şekliyle satsa, akarda tamire muhtaç olsa, alıcı satıcıya dönmek üzere kâdının emri ile tamirini yapsa, akar satıcıya döner.” Bu konudan sonra verilen fetva özetle şöyledir: “Bir kimse bir üzüm bağını vefâ satışı ile satsa ve satın alan kişi böyle bir durumda tüm gelire hak kazansa, bu kişiler gelirin dörtte biri yahut benzeri bir kısmının müşteriye ait olmasını şart koşsalar, müşteri gelirin hepsini yahut alım satımdan önce şart koştuğu kadarını alır.” Ebu Hanife'nin kanaatine göre bu durumda şart koşulan miktar müşteriye ait olur. *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de Ebu Hanife'nin bu kanaate sahip olmasının gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır: “Ebu Hanife'ye göre ilave edilen şart akdin aslına dâhil olur.”¹¹⁶

8- Burhâneddin Merğînâni'de yer alan fetvada “Bir kimse bir malı caiz bir satışla satsa yahut alışılmış şekliyle *icâre* bedeli belirleyerek alsa, böyle bir durumda *bey bi'l-vefâ*'nın rehin hükmünü alacağı” ifade edilmiştir. Bu kısım sadece *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de yer almış, Burhâneddin Merğînâni'den aktarılan fetvaların sadece bir tanesine Nişancızâde temas etmiştir. O fetva özetle şöyledir: “Bir kimse toprağını *vefâ* yoluyla satsa, satın alan kişi o toprakta ziraat yapsa, sonra satıcı *vefâ* ile alınan bu malın gelirini müşteriye iade etse, böyle bir durumda ekilen yerin aidiyeti konusunda farklı görüşler vardır. Eğer müşteri kendi isteğiyle parayı alsa, ekip biçtiği topraktan çıkması için zorlanır; fakat müşteri istemezse emsal ücret ödemesi karşılığında toprak müşterinin elimde kalır.”¹¹⁷

¹¹⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 152a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 94b.

¹¹⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 152b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 94b.

¹¹⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 152b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 95a.

¹¹⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 152b, 153a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 95a.

2. 5. Nişancızâde'nin Konuları Başlıklara Ayırması

Nişancızâde Şeyh Bedreddin'den farklı olarak bazı fasıllarda ara başlıklar koymuştur. Nişancızâde her faslı başlıklandırmamış, hepsinde aynı metodu kullanmamıştır. Şöyle ki on ikinci faslı üç kısma ayırmış, on altıncı fasılda sadece bir ara başlık koyarak faslı bitirmiştir. On yedinci fasılda Şeyh Bedreddin'den farklı daha kısa bir başlık kullanmış, on yedinci faslı ise meseleler yoluyla aktarmıştır.

On İkinci Fasl:

1- Şahitlik konusu hakkında hem Nişancızâde hem Şeyh Bedreddin “*hisbe, tesâmu*’ ve *nefy* yoluyla şahitlik” hakkında fetvalar sıralamışlardır. Fakat fetvaları sıralarken Şeyh Bedreddin başlıklandırmaya gitmemiş, fetvaları ardarda sıralamıştır; fakat Nişancızâde konuyu “*Hisbe* Yoluyla Şahitlik”, “*Tesâmu*’ Yoluyla Şahitlik” ve “*Nefy* Yoluyla Şahitlik” olmak üzere üç başlığa ayırmış, ilgili fetvaları bu başlıkların altına sıralamıştır.

On Altıncı Fasl:

1- Zikrettiğimiz bu faslın içerisinde “*Ahvâlu ’z-Zevâid*” başlığıyla Nişancızâde ikinci bir başlık açmış ve bu başlığının içeriğinde “Arsanın içerisine sonradan inşa edilen bina veya cariye'nin çocuk sahibi olması gibi ilave unsurların girmesi halinde istihkâk davalarının izleyeceği seyir” üzerinde durmuştur. Bu konu başlığında üzerinde durulan fetvalara Şeyh Bedreddin'de yer vermiş, fakat o böyle bir başlıklandırmaya gitmemiştir.¹¹⁸

On Yedinci Fasl:

¹¹⁸ Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 86b.

1- On Yedinci Faslın içerisinde iki müellifinde ilave ettikleri başlıklar olmuştur. Fakat bu başlık Nişancızâde tarafından kısa tutulurken, Şeyh Bedreddin verdiği başlıkta konunun zeti olabilecek kadar uzun bir başlık tercih etmiştir.

Şeyh Bedreddin'in konuyla ilgili başlığı Őyledir: Aralarında Cins Birliği Olan ve Olmayan Kabzlar ve Biri Diğerinin Yerine Geçen ve Geçmeyen Kabzlar

Nişancızâde'de kullanılan ara başlık ise Őyledir: Cins Birliği Olan Kabzlar¹¹⁹

On Sekizinci Fasil:

1- Nişancızâde konuyu beş başlık altında incelemiştir. Fakat konuya "birinci" olarak başlığını koymamış, ilk konuya girişte *bey bi'l-vefâ*'nın tanımını yapmış ve konuya girişi bu tanımla gerçekleştirmiştir. Sonraki başlıklarda "ikinci olarak", "dördüncü olarak" gibi ifadeler kullanarak sıralamıştır.¹²⁰

2- Nişancızâde "ikinci" olarak diyerek rehin alan kişinin borcu ödeninceye kadar malı elinde tutma yetkisinin olduğunu zikretmiştir. Bu konuya ilaveten Nişancızâde satım akdine delalet eden lafızlarla *vefâ* sözleşmesi kurulması durumunda, maksat farklı olmasına rağmen, akdin satım sözleşmesi üzerine kurulduğunu ifade etmiş, bu sebeple gerçekleştirilen sözleşmenin geçerli olduğunu *Neseft*'den aldığı fetvayla aktarmıştır. "Fakir diyor ki" diyerek burada iki eserde de Şeyh Bedreddin'in görüşü üzerinde durulmuştur. Şeyh Bedreddin konuyla alakalı kanaatini şu lafızlarla aktarmıştır: " *Vefâ* akdinde asıl maksat teminat sözleşmesidir. Maldan faydalanmak akdin maksatlarından bir diğeridir."¹²¹

3- Nişancızâde'de "nc olarak" ifadesi kullanılmamış, tahminimizce Kâdıhân'dan nakledilen ve Nişancızâde tarafından "doğru görüş" olarak tanımlanan görüş, "nc görüş" kabul edilmiştir.¹²²

4- Bezzâziyye'den yaptığı nakilde Nişancızâde "dördüncü olarak" ifadesini kullanmış ve Şöyle bir görüş nakletmiştir: " *Vefâ* sözleşmesi alım satım (bey') akdine

¹¹⁹Niřancızâde, *Nru'l-'Ayn*, vr. 91b

¹²⁰ Nişancızâde, *Nru'l-'Ayn*, vr. 91b, 92a.

¹²¹ Nişancızâde, *Nru'l-'Ayn*, vr. 92a.

¹²² Nişancızâde, *Nru'l-'Ayn*, vr. 92a.

deleat eden sözlerle yapılırsa, kurulan akit rehin hükmünü almaz. İki taraf *vefâ* ' akdinde fesih şartı koymayıp '*vefâ* şartıyla bey' veya 'caiz[satım]' şartı koysalar ve akit taraflar için bağlayıcılık taşımasa, böyle bir durumda da akit *fâsit* olur." Bu görüş aynı zamanda İmam Zahireddin'e de dayandırılmıştır. Ebu Hanife'nin bu konudaki görüşünün şartların akitten önce veya sonra olmasına göre değiştiği üzerinde durulmuştur. Ebu Hanife'ye göre şart zikretmeksizin alım satım akdi yapılırsa bu akit bozulmaz, fakat şart akitten sonra ilave edilirse Ebu Hanife'ye göre akit bozulur.¹²³

5- "Beşinci olarak" başlığında Nişancızâde *vefâ* yoluyla satım akdinde müşterinin vekil ile satımı gerçekleştirmesi konusunu işlemiştir.¹²⁴

6- "Altıncı mesele" olarak Nişancızâde *Fahreddin ez-Zâhid'in Fetâvâ*'sından şöyle bir fetva zikretmiştir, bu fetvada Nişancızâde rumuz kullanmamış ve doğrudan *İmam Fahreddin ez-Zâhid*'in ismini zikrederek fetvasının nakletmiştir, fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn* 'de fetva eserin rumuzu verilerek aktarılmıştır. İki eserde de yer alan fetva özetle şöyledir: "Zamanımızın bazı fakihlerine göre vefaya ilişkin şart akit esnasında zikredilmese bile kurulan akit sahih olarak kabul edilir." Böyle bir akdin kurulması durumunda müşterinin bu akit sonucu, konuşulan maldan istediği şekilde yararlanacağı, satıcının ise akitten rehin akdi mesabesinde yararlanacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple satıcının bu malı başka birine satamayacağı da üzerinde durulan konulardandır. İfade ettiğimiz durumla karşılaşılması halinde müşterinin bedeli iade etme noktasında zorlanacağı ve malı satıcısına geri vermek zorunda kalacağı üzerinde de durulmuştur. İvaz şartı ile hibede ve hastalık şartı ile hibe konusunda verilen hükümlerin aynı şekilde geçerli olacağı zikredilmiştir.¹²⁵

¹²³ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 92b.

¹²⁴ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 92b, 93a.

¹²⁵ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 92b, 93a.

3. Nişancızâde'nin Tercihleri

3. 1. Lafız Tercihleri

Nişancızâde Şeyh Bedreddin'in şerhini yaptığı için incelediğimiz bölümlerde fetvaları yer yer daha kısa almış, bazen de daha uzun alarak konuları detaylandırmıştır. Biz bu başlıkta aynı müelliften naklettiği fetvalarda gerçekleşen lafız farklılıklarını ele aldık, bu lafız farklılıklarının bazen anlamı tamamen, bazen kısmen değiştirdiğini müşahade ettik.

3. 1. 1 Anlama Etki Etmeyen Lafız Farklılıkları

Örnekler:

On İkinci Fasıl:

- 1- *El-Muhîtu 'l-Burhânî*'nin rumuzu *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*'de “ظ”ve *Nûru 'l- 'Ayn*'da “ط” harfi ile gösterilmiştir.¹²⁶
- 2- *El-Muhîtu 'l-Burhânî* kaynaklı aktarılan fetvada köle azadının dava açılmaksızın gerçekleştirilen şahitlikte gerçekleştirileceği ifade edilmiştir ve bu ifade için *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*'de “بدون دعوي” ibaresi kullanılmıştır. *Nûru 'l- 'Ayn*'da “بلا دعوي” ibaresi tercih edilmiştir.¹²⁷
- 3- *El-Muhîtu 'l-Burhânî*'den nakledilen fetvada Şeyh Bedreddin konunun detaylarını veren ifadelerle konuyu açıklarken, Nişancızâde sadece durumu izâh etmiştir. *El-Muhîtu 'l-Burhânî*'den nakledilen fetvaya göre *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*'de şöyle

¹²⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*, vr. 105b; Nişancızâde, *Nûru 'l- 'Ayn*, vr. 67b.

¹²⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*, vr. 105b; Nişancızâde, *Nûru 'l- 'Ayn*, vr. 67b.

bir fetva nakledilmiştir: “İki kişi bir kişinin öldüğüne dair şahitlik yapsalar, şahitliklerini kayıtlamadan “mutlak” şekilde gerçekleştirse, yaptıkları şahitlik geçerlidir.” *Nûru’l-‘Ayn*’da ifade mutlak olarak aktarılmış ve şu kelimelerle izâh edilmiştir: “İki kişi bir kişinin öldüğüne dair şahitlik yaparlarsa şahitlikleri kabul edilir.”

لو شهد بموت فأن أطلقا تقبل يحمل علي سبب مطلق لهما¹²⁸ : *Câmi’u’l-Fusûleyn*

شهد بموت واطلقا يقبل ويحمل علي الشهرة¹²⁹ : *Nûru’l-‘Ayn*’da :

On Sekizinci Fası:

1- Altıncı mesele” olarak Nişancızâde şu fetvaya yer vermiş, *Fahreddin ez-Zâhid’in el-Fetâvâ*’sından aldığı şu fetvayı müellifin ismini zikrederek, rumuz kullanmadan nakletmiştir, fakat *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de fetva eserin rumuzu verilerek aktarılmıştır.¹³⁰

2- *El-Ğaribu’r Rivâye*’den alıntı yapılmış, Nişancızâde bu eseri açık bir şekilde yazmış, fakat eserin fetvasını Bezzâziyye fetvasının içerisinde zikretmiştir. Şeyh Bedreddin eserin rumuzunu vererek konu hakkında bilgilendirme de bulunmuştur.¹³¹ Bu eserde Ebu Hanife’nin muvazaalı akitlerle ilgili şu sözü aktarılmıştır: “Satışta kişi, ‘Sana bunu şu kadara muvazaalı olarak sattım.’ demedikçe akit muvazaalı olmaz.” Konuyla alakalı *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de üzerinde durulan fetva daha detaylı ve kapsamlıdır.

¹²⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 105b.

¹²⁹ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 67b.

¹³⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 148a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 92b, 93a.

¹³¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 148a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 93a.

3. 1. 2. Anlama Etki Eden Lafız Farklılıkları

Örnekler:

On İkinci Fasıl

1- *El-Muhîtu 'l-Burhânî*’ den aktarılan ve iki müellifinde üzerinde durduğu fetvada şöyle bir konu üzerinde durmuştur:

Bir kimsenin, ismi “falan” olan hanımını boşadığına dair iki kişi şahitlik etse, hanımı boşadığını iddia eden adam ve boşanıldığına şahitlik edilen kadın bu duruma karşı çıksa, kâdı boşamayı itirazlara rağmen *Câmiû 'l Fusûleyn*’e göre gerçekleştirir. *Nûru 'l- 'Ayn*’a göre gerçekleştirmez.¹³²

.....فالقاضي يفرق بينهما *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*’e:

.....فالقاضي لا يفرق بينهما *Nûru 'l- 'Ayn*:

On Dördüncü Fasıl:

1- On Dördüncü Fasılın giriş kısmında konuya özet mahiyetindeki ifadelerinde Şeyh Bedreddin ve Nişancızâde arasında bazı farklılıklar bulunmuştur. Şeyh Bedreddin şahidin şahitliğini belgeye kaydettirdiği konuda daha sonra davacı olması, belgeye kaydettiği kişiden başka birine şahitlik etmesi üzerinde durarken, Nişancızâde’de “belgeye kaydetme” ifadesine hiç yer verilmemiştir.¹³³

فمن كتب شهادته في صك ثم ادعاه او شهد به لغير الاول و فيه بيان تناقض.....Şeyh Bedreddin:

فمن شهد بشئ ثم ادعاه لنفسه او شهد به لغير الاول وفيه بيان تناقض.....Nişancızâde:

¹³² Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*, vr. 105b; Nişancızâde, *Nûru 'l- 'Ayn*, vr. 67b.

¹³³ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u 'l-Fusûleyn*, vr. 112a; Nişancızâde, *Nûru 'l- 'Ayn*, vr. 74a.

On Altıncı Fası:

1- İki eserde de Reşideddîn'in *el-Fetâvâ*'sından ve *ez-Zâhîretü'l-Burhâniyye*'den uzunca bir fetvaya temas edilmiştir. Bu fetva *Nûru'l-'Ayn*'da Reşideddîn'in *el-Fetâvâ*'sından verilirken, *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de *ez-Zâhîretü'l-Burhâniyye* kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Verilen fetvaya göre "Son alıcıya karşı verilmiş istihkâk hükmü, bütün satıcılara karşı verilmiş kabul edilir." Bunlardan her birini delil olmaksızın satın aldıkları kişiye rücu etme hakları vardır. İlk satın alan kişinin durumu da bu duruma benzetilmiştir. O kişinin de kendisine rücu edilmedikçe satın aldığı kişiye veya istihkâk bedeline karşı kefil olan kişiye rücu edemez.¹³⁴ Yukarıda iki eserde de yer verilen fetvada *Nûru'l-'Ayn*'ın üslubu *Câmi'u'l-Fusûleyn*'den farklı olmuştur. Nişancızâde soru üslubunu kullanmış, ardından sorduğu soruya cevap vererek konuyu sürdürmüştür. Nişancızâde ilk satın alanın rücu etmesindeki durumu soru olarak sormuş, kadının da konuyla alakalı bilgisi olması durumunu da ilave etmiştir. Böyle bir durumda müellif ilk satın alanın hükmünün son satın alan kişinin hükmü gibi olacağını izâh etmiştir.¹³⁵

3. 2. Nakil Tercihleri

Bu başlıkta iki müellifin aynı muhtevaya sahip fetvaları farklı kaynaklardan alması üzerinde durduk ve bu konuda müelliflerin zikrettikleri örneklere yer verdik.

Örnekler:

On İkinci Fası:

1- "Kadının kayıp (*gaib*) olan kocasının ölüm haberini almasından sonra evlenmesinin cevazlığı" hakkındaki fetvayı Şeyh Bedreddin *el-Fetâvâ* adlı eserden

¹³⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 132a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 84a, 84b.

¹³⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 132a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 84a, 84b.

almıştır, Nişancızâde bu konuda Kâdihân'dan aldığı fetvayı nakletmiştir. *El-Fetâvâ*'da yer alan fetva özetle şöyledir:

Bir adam bir kadına eşinin öldüğünü haber verir, başka bir adam yaşadığını haber verirse, kadın bu konuda kime güveniyorsa onun haberine itibar eder. Eğer iki şahitte güvenilir olursa bu durumda kocasının öldüğünü söyleyen kişinin haberine itibar eder. Çünkü onun haberi olağan olmayan (*arız*) durumu haber vermektedir.

Nişancızâde'nin üzerinde durduğu Kâdihân'ın fetvasını özetlemek gerekirse, fetvada şu hususlar üzerinde durulmuştur: Bir kadına bir adil kişi eşinin öldüğünü haber verse, iki adil kişide yaşadığını haber verse, öldüğünü söyleyen kişi -tabutunu gördüğünü- ifade etse kadın, aksini haber veren bir kişi olsa dahi -tabutunu gördüğünü- söyleyen kişinin haberine itibar eder. Fakat yaşadığına şahitlik eden kişiler daha geç olan tarihi işaret ediyorlarsa, kadın bu kişilerin beyanını önceler. Görüldüğü üzere iki müellifte kocasının ölüm haberini alan kadının istisnai şahitlikler olmadıktan sonra evlenmesi yönünde fetva vermişlerdir.”¹³⁶

2- *El-Fusûlu'l-Ustruşenî* kaynaklı olarak Nişancızâde'nin naklettiği fetva, aynı muhtevayla Şeyh Bedreddin tarafından *el-Müntekâ* kaynaklı olarak nakledilmiştir. Bu fetvada şöyle bir konu aktarılmıştır: “Bir grup insan bir evden dışarı doğru çıksalar ve çıkarken de o esnada evin dışında olan kimseler, falan kadının şu kadar bir mehirle evlendiğini haber verseler, dışarıda olanlar bu habere göre mehrin miktarı hakkında şahitlik yapabilirler.”¹³⁷

3- Nişancızâde'nin *el-Mecmuû'n Nevâzil* kaynaklı olarak Şeyh Bedreddin'in *el-Muhtâsarü'l-Kâfi* kaynaklı olarak aktardığı fetvada şu ifadeler üzerinde durulmuştur: “Mehirle ilgili konularda yaygın duyuma dayalı şahitlik geçerli değildir.”¹³⁸

¹³⁶ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 68b.

¹³⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 107a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 68b.

¹³⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 107a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 68b-69a.

On Üçüncü Fasıl:

1- “Vakıf davalarında yemin etme” meselesiyle ilgili üzerinde durulan fetvalarda iki eserde benzer fetvalar farklı kaynaklardan alınmıştır. İki eserde de üzerinde durulan fetva şöyledir:

Bir kimse bir yerin kendi mülkü olduğunu iddia etse, zilyet davacının orayı fakirlere vakfettiğini ifade etse, kendisinin de onların kayyımı olduğunu söylese, zilyedin bu ikrarı sahih olur ve orası vakıf olur. Davacı zilyedin yeminden kaçınması halinde zilyede yemin ettirmek istese ittifakla yemin ettiremez.

Nitekim yukarıdaki fetvada Ebu Hanife ve Ebu Yusuf kıyas deliline dayanarak bir yerin vakıf olduğunu ikrar eden zilyede yemin ettirilmez görüşüne sahiptirler; fakat İmam Muhammed’in bu konudaki görüşü farklıdır.

Yemin isteme meselesinde bir kişi bir yeri sağlığında vakfettikten sonra ölüyor, varisler kalan yerin başkasına ait olduğunu ikrar ederlerse, o yer vakıf olarak kalır, varisler iddia sahibine vakfın kıymetini öderler. Varisler o mekânın vakıf olduğunu kabul etmezlerse, onlardan yemin istenir.

Yukarıda temas ettiğimiz iki fetva *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de *Nûru’l-‘Ayn* ‘dan farklı kaynaklardan aktarılmıştır. Şöyle ki fetvaların *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’in Kültür Bakanlığınca yapılan tercümesinin dipnotunda asıl nüshasında “dal”, matbu nüshada “zel” rumuzu ile geçmektedir.” notu yer almıştır.¹³⁹ Yani asıl nüshada bu konuda alınan fetvanın Beyhâki’nin *Mücerred* adlı eserinden alındığı ifade edilirken, matbu nüshada “zel” dipnotuyla *ez-Zâhîretü’l-Burhâniyye*’den alındığına temas edilmiş olmaktadır.¹⁴⁰ Bizim ulaştığımız *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’in Halet Efendi nüshasında “zel” dipnotu yer almıştır, elimizdeki *Nûru’l-‘Ayn* Topkapı Nüshasında da “zel” dipnotu yer almış, fetvanın *ez-Zahîretü’l-Burhâniyye*’den alındığı ifade edilmiştir.

2- İki eserde temas edilen bir diğer konu da “Bir müşteri bayiden aldığı bir malın vakıf olduğunu iddia etse en sahih olan görüşe göre davası kabul edilir ve satım akdi bozular.” Bu meseleyi *Câmi ‘u’l-Fusûleyn* müellifi *el-Fevâid* adlı eserden alırken, aynı

¹³⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 109b.

¹⁴⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 110a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 71a.

meselenin Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sında yer aldığına da temas etmiştir. Nitekim *Nûru'l-'Ayn* müellifi aynı konuyu *el-Fetâvâ*'dan almıştır.¹⁴¹ *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de ve *Nûru'l-'Ayn*'da zikredilen birçok konuda vakıf ile ilgili olarak yapılan yeminler köle azadı veya cariye azadına benzetilmiştir, bunun sebebi vakfi Ebu Yusuf'un, İmam Şafii'nin, Hanbelilerin feshi imkansız olan ve derhal lüzum ifade eden köle azadı gibi kabul etmeleri fikri olabilir.¹⁴²

On Beşinci Fasıl:

1- İki eserde de ortak olarak yer alan bir meselenin kaynağı konusunda küçük bir farklılık bulunmaktadır. Zikredeceğimiz fetvanın kaynağı olarak *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de *el-Muhîtu'l-Burhânî* ile *ez-Zahîretü'l-Burhanîyye* gösterilirken, Nişancızâde fetvanın kaynağının *el-Muhîtu'l-Burhânî* olduğunu zikretmiş, *ez-Zahîretü'l-Burhanîyye* adlı eseri Nişancızâde aynı fetva için kaynak olarak zikretmemiştir. Ele alacağımız fetvanın sonunda *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bu meselenin *Edebu'l-Kâdi*'de geçtiği ifade edilmiş, *Nûru'l-'Ayn*'da bu kayıt hiçbir şekilde yer almamıştır. Yukarıda kaynaklarını zikrettiğimiz fetva manen şu şekildedir: “Kâdı, davalı ve davacı arasında husumete sebep olan malın miras kaldığını bilir ve bu konuda delil getirirse, zilyede o malın miras olarak kalmadığına dair yemin ettirilir, aksi durumlarda *betât* yemini ettirilir. Kâdîhan'da konu kanaatimizce daha anlaşılır bir şekilde ele alınmıştır. Kâdîhan'daki fetva manen şu şekildedir: “Zilyed olan davalı elindeki mala ilişkin olarak ‘Bu mal bana babamdan miras olarak kaldı.’ der ve bilgi yemini ederse, davacının davalıya malın babasından miras olarak kalmadığına yönelik yemin ettirme hakkı vardır.” Bu şekilde *betât* yemine yönelik fetva, iki eserde de birbiriyle benzer hususlar zikredilerek yapılmıştır. Fetvalar iki eserde de hüküm ve muhteva yönüyle genel olarak birbirine yakındır.¹⁴³

2- *Nûru'l-'Ayn*'da *el-Fusûlü'l-İmâdî*'de geçen rivayete göre bir kişiye *talâk*, *rec'at*, *velâ*, *nesep* konularında yemin teklif edilmez, yemin teklif edilmeyeceğine dair görüş Ebu

¹⁴¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 110a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 71a.

¹⁴² Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, XLII, s. 477.

¹⁴³ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 120a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 76a.

Hanife'ye aittir. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre yemin teklif edilir. Mezhepte bu konuda kabul edilen görüş Ebu Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür. *Nûru'l-'Ayn* 'da *el-Fusûlü'l-İmâdî*'de geçen bu görüş, *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de *el-Câmiu's-Sağîr*'de yer almaktadır. *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bu konuda geçen rivayette kişiye değil, kadına *talâk, rec'at, velâ, nesep* gibi konularda yemin teklif edilmeyeceği fetvası yer alır. *Nûru'l-'Ayn*'da bu konuya ilaveten kişiye sadece *talâk, rec'at, velâ, nesep* konularında yemin teklif edilemeyeceği ifade edilmiş, aynı şahıs yukarıda zikrettiğimiz akitlerin karşılığı olarak bir malvarlığına sahip hale gelecekse, böyle bir durumda davacı “şahsa” yemin teklif edileceği konusu üzerinde de durmuştur. Malvarlığına sahip hale geleceği durumlara örnek olarak mehir, nafaka elde etme durumları zikredilmiştir.¹⁴⁴

3- ‘Yeminle Alakalı Olan ve Olmayan Konular’ başlığında ele alınan ilk fetva *Dürerü'l-Ğurer* adlı eserden alınmıştır. Sonrasında Nişancızâde, konu başlığıyla alakalı fetvalara *Kitabu'd-da'âvî ve'l-beyyinât, Hasâil, Kâdîhan*'ın *el-Fetâvâ*'sı gibi eserlerden yararlanarak yer verirken, Şeyh Bedreddin Nişancızâde'nin aksine başlıklandırmaya gitmemiş, fakat Nişancızâde'nin ele aldığı bazı fetvalarla aynı muhtevaya sahip pasajlara *el-Câmiu's-Sağîr*'den ve Nişancızâde ile birebir aynı fetvalara da *Kitabu'd-da'âvî ve'l-beyyinât, Hasâil* adlı eserlerden aktarmış, ilave olarak Kâdîhan'ın *el-Fetâvâ*'sındaki fetvalara temas etmiştir.

Nûru'l-'Ayn 'da zikredilen ilk mesele de şöyle bir fetva yer alır: “Emanet eden kişi malının geri verilmediği veya helâk edildiğini iddia etse, kâdı emanet edilen kişiden emanet malın kendisinin eline hiç geçmediğine dair yemin ister.” *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de benzer bir fetvaya yer verilmiştir. Hâssaf'ın emanet davaları konusunda şöyle söylediği ifade edilmiştir: “Emanet mevcut değilse, kâdı emanet edilen kişiden o malın kendisinin eline hiçbir zaman geçmediğine dair yemin ister.” İki eserde de yer alan fetvaya göre bir köleyle alakalı olarak şöyle bir fetva verilmiştir: “Bir adam bir köleyi satsa, başka bir kişi kölenin kendisine ait olduğunu ve bir müddet önce kölenin gasp edildiğini söylese ve bu sebepten dolayı da kölenin satım bedelinin kendisine verilmesini istese, satıcıdan böyle bir durumda yemin istenir. Fakat adam kölenin aynını bizzat istese, karşı tarafa yemin

¹⁴⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 121b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 77a.

ettirilmmez.” İki eserde de “*ayn*” davalarında kişilere yemin ettirilmeyeceği meselesi yer almıştır.

İki müellifinde üzerinde durduğu bir diğer fetvaya göre “Davacı davalıdan belli bir malı belli bir fiyata sattığına dair hem malın kendisi (*ayn*) hem de malın kıymeti (*semen*) ile ilgili davacı olsa, davalıya hem malın kendisi hem de kıymeti için yemin ettirilir.” İki eserde de *Kitâbu'd-De'avî ve'l-Beyyinât*'ta yer alan nakiller *Zâhirurrivâye*'ye dayandırılmıştır. Mesela “Bir kimse bir başkasına bir şey satsa, fakat satılan kişi malın kendisine teslim edilmediğini iddia etse, davalıdan şu ifadelerle yemin etmesi beklenir: ‘O mal, davacının iddia ettiği belli bedel karşılığında satılmıştır. Benim değildir.’”¹⁴⁵

4- *El-Fusûlü'l-İmâdî*'den nakledilen rivayete göre “Bir kimse bir malın kendisine ait olduğunu iddia etse, zilyet de ‘Bu mal falanıdır.’ dese, kişi söylediği sözden dönemez.” Ancak “O benim küçük oğlumundur.” demesi halinde hüküm farklılaşır. Burada iki durum arasındaki fark şu şekilde izah edilmiştir: Zilyetin kayıp olan kişi adına mal beyanında bulunması için, bu kişinin bu duruma onay vermesi gerekir; fakat çocuk için ikrâr da bulunması söz konusu değildir. Bu fetvanın aksine çocuk için ikrar ile kayıp olan kişi için ikrarı aynı şekilde gören alimler olmuştur. Vakıf konusunda daha önce zikrettiğimiz bazı fetvalar bu başlık altında da iki eserde de birebir zikredilmiştir. *Nûru'l-'Ayn*'da *Fusûlü'l-İmâdî* kaynak gösterilerek aktarılan fetvalar, aynı muhtevayla *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de Kâdîhan'dan nakledilmiştir.¹⁴⁶

5- *Nûru'l-'Ayn*'da *el-Mebsût* kaynak gösterilerek aktarılan bir diğer rivayet, *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de *Edebu'l-Kâdî, Reşîdeddîn*'in *el-Fetâvâ'sı, Burhaneddin el-Merğînâni*'nin *el-Fevâid*'i kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Farklı kaynaklar verilerek aynı muhtevaya sahip olan ve iki eserde de nakledilen fetva şu şekildedir: “Baba, vâsi, mütevellî veya kayıymdan biri, ikisine veya sadece çocuğa yapılan vakfa ilişkin olarak açılan davada yemin konusunda değil, *beyyinenin* dikkate alınması hususunda taraftırlar.”¹⁴⁷

¹⁴⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 123a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 77a.

¹⁴⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 125b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 79a.

¹⁴⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 126a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 79a.

6- Nişancızâde Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâsı*'ndan sonra *Zeylâi* ve *el-Hulâsa*'dan yemin bahsine devam etmiştir; fakat *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de *Nûru'l- 'Ayn*'a benzer muhtevaya sahip tüm fetvalar Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sından alınarak nakledilmiştir. Şöyle ki Nişancızâde Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sında yer alan fetvayı dört parçaya bölmüş ve aralara *el-Hulâsa*'dan, *Zeylâi*'den ve *el-Hidâye*'den fetvalar serpiştirmiştir. *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de fetva bölünmemiş, bir bütün halinde konuyla alakalı fetvanın tümü arz edilmiştir. *Nûru'l- 'Ayn*'a göre konuyla alakalı bu son fetvada kâdının davalıya iki kere yemin ettirmek istemesi durumunda, davalının bu ikinci yeminden kaçınma hakkının bulunduğu, kâdının yemin ettirme talebini davalının sadece bir kere yapmakla yükümlü olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁸

7- *Zeylâi*'de temas edilen fetvaya göre "Hırsız olan kişiye yemin ettirilir; çünkü mal sahibi böyle bir durumda hırsızın elinin kesilmesini değil, malını geri almayı hedefler." *Nûru'l- 'Ayn*'da *Zeylâi*'den alınan bu fetvaya, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de *el-Câmiû'l-Kebîr ve Şerhleri*'den yararlanılarak temas edilmiştir. Nitekim *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de hadlerle alakalı fetvalar zaten iki eserden alınmıştır. Bu eserler *el-Câmiû'l-Kebîr ve Şerhleri* ile *el-Muhîtu'l-Burhânî*'dir. Fakat *Nûru'l- 'Ayn*'da hadlerle alakalı *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'e benzer muhtevaya sahip fetvalar Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ'sı*, *el-Eşbâh*, *Ebu'l Fadl el-Kirmani*'nin *el-İzâh* olmak üzere dört farklı müellifin eserinden alınmıştır. *Nûru'l- 'Ayn*'da bu konu başlığında yer verilen fetvalar genel olarak kısa kısadır ve Nişancızâde sadece verilen hüküm üzerinde durmuştur, fakat *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de az kaynak kullanılmış, bu durumun sonucu olarak verilen hükümler detaylı olarak aktarılmış ve bu hükümlerin gerekçelendirilmesi üzerinde de durulmuştur. Sadece *Nûru'l- 'Ayn*'da *en-Nihâye* kaynak gösterilerek fetvaya yer verilmiştir. Buna fetvaya göre de hadlerde yemin geçerli olmadığına dair icmâ vardır. El-ayak kesme davalarına yönelik fetvalar *Nûru'l- 'Ayn*'da Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sından, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de *el-Câmiû'l-Kebîr ve Şerhleri*'den alınmıştır. Zikrettiğimiz eserlerde yer alan fetvalara göre Ebu Hanife'ye göre el-ayak kesme davalarında kâdının sadece el kesme ile hüküm verdiği davalarda yemin ettirilmez. Ebu

¹⁴⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 126a; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 79a.

Yusuf ve İmam Muhammed'e göre el kesme ile birlikte mal davalarında da davalıya yemin ettirilmez.¹⁴⁹

8- *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de Zendevisetî'nin *Nazmu'l Fıkh*'ı kaynak gösterilerek verilen fetva yer almıştır. Aynı fetva *Nûru'l- 'Ayn*'da *el-Mültekâ* kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Bu fetvada yukarıda zikrettiğimiz fetvaların aksine davalıya yemin ettirilmesinin gerekli görüldüğü başlıklar zikredilir. Fetvada elinde olan mal başkası tarafından hak edilmiş olan kimsenin, malın kendisine ait olduğu ortaya çıkan kişiye şu şekilde ifadelerle yemin ettirebileceği ifade edilmiştir: “Ben onu satmadım, hibe etmedim, tasadduk etmedim, herhangi bir yolla mülkiyetimden çıkmadım.” Bu konunun detaylı bir şekilde “İstihkâk Fası”nda da geçtiği ifade edilmiş, konuyla ilgili teferruatın bu başlıktan elde edilebileceğinin altı çizilmiştir.¹⁵⁰

On Altıncı Fası:

1- Nişancızâde'nin Kâdîhan'dan aldığı fetvaya göre istihkâk eski ve yeni olmak üzere iki kısma ayrılır. Eski istihkâkta kişinin satın aldığı şahsa rücu edebileceği ve ödediği bedeli geri alabileceği üzerinde durulmuştur. Yeni istihkâkta kişinin satıcıya rücu hakkı olmadığı vurgulanmıştır. Bu fetvanın verilme gerekçesi olarak “Böyle bir durumda kişinin mülkiyetinde olan bir şeyi satmış olacağı zikredilmiştir.” Aynı fetva farklı lafızlarda fakat aynı muhtevayla *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de de *el-Câmiû'l-Kebîr ve Şerhleri*'nden nakledilmiştir. *El-Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de istihkâk konu başlığıyla alakalı fetvaların çoğu *el-Câmiu'l-Kebîr ve Şerhleri*'nden alınmış, fakat *Nûru'l- 'Ayn*'da bu konu başlığında birçok farklı eserden yararlanılmıştır. Mesela ele aldığımız konu istihkâkın yeni ve eski olmak üzere iki türü *Nûru'l- 'Ayn*'da Kâdîhân'ın fetvalarından alınmış, bu çeşitlere verilen örnekler *Fusûl'ul-İmâdî*'den yararlanarak ortaya konmuştur. Fakat *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de hem konu başlıkları hem konulara verilen

¹⁴⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 128a, 128b; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 81a.

¹⁵⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 127a; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 80b.

örnekler *el-Câmiü'l-Kebîr ve Şerhleri* 'nden alınmış, konu bütüncül olarak aktarılmıştır.¹⁵¹

2- İki müellifin farklı kaynaklardan naklettiği aynı muhtevaya sahip fetvayla istihkâk konusuna devam edilmiştir. Fetvada şöyle bir konu yer alır: Satıcı müşteriye satım bedelinden *ibrâ* etse veya satım bedelini müşteriye *ibrâ* etse veya bedeli hibe etse, satın alınan şey satın alanın elinden istihkâk edilse, böyle durumlarda müşterinin satıcıdan satım bedelini talep etmesi mümkün değildir. İki eserde de yer verilen fetva *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* kaynak gösterilerek verilirken, *Nûru'l-'Ayn* 'da *Reşîdeddîn* 'in *el-Fetâvâ* 'sından alınmıştır. Fakat *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de bu fetvanın *Reşîdeddîn* 'in *el-Fetâvâ* 'sında yer aldığına dair ilave bir dipnota temas edilmiştir.¹⁵²

3- İki eserde de birebir yer alan *el-Muhît* müellifinin *el-Fevâid* 'ine dayandırılan fetvasına göre “Müşteri bir mal satın aldığı kişiye *ibrâ*da bulunmuş olacağı için yukarıdaki durumlarda rücu edemez.” Satanın satın aldığı kişiye rücu edip etmeyeceği konusunda alimlerin ihtilâfta oldukları aktarılmıştır. İki eserin *Reşîdeddîn el-Fetâvâ* 'sına dayanarak aktardığı fetvaya göre “Müşteri, satın aldığı kişiye *rücu* etse ve satıcı onunla az bir bedel karşılığı sulh anlaşması yapabilir.¹⁵³

4- *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de, *Reşîdeddîn* 'in *el-Fetâvâ* 'sından ve *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* 'den uzunca bir fetvaya temas edilmiş, bu fetva *Nûru'l-'Ayn* 'da sadece *Reşîdeddîn el-Fetâvâ* 'sından aktarılmıştır. Verilen fetvaya göre son alıcıya karşı verilmiş istihkâk hükmü bütün satıcılara karşı verilmiş kabul edilir. Bunlardan her birini delil olmaksızın satın aldıkları kişiye rücu etme hakları vardır. İlk satın alan kişinin durumu da bu duruma benzetilmiştir. O kişinin de kendisine rücu edilmedikçe satın aldığı kişiye veya istihkâk bedeline karşı kefil olan kişiye rücu edemeyeceği üzerinde durulmuştur.¹⁵⁴ Yukarıda iki eserde de yer verilen fetvada *Nûru'l-'Ayn* 'ın üslubu

¹⁵¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 129a, 129b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 81b, 82a.

¹⁵² Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 130b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 82b.

¹⁵³ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 130b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 83a.

¹⁵⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 132a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 84a, 84b.

Câmi 'u'l Fusûleyn'den farklı olmuştur. Nişancızâde soru üslubunu kullanmış, ardından sorduğu soruya cevap vererek konuyu sürdürmüştür.¹⁵⁵

5- Nişancızâde'nin *el-Uyûn*'dan, Şeyh Bedreddin'in *Nazmu'l Fıkh*'dan aldığı fetva aynı muhtevayla iki eserde de yer almıştır. Bu fetvada *âriyet* olarak alınan şeyin helak olmasından sonra istihkâk edilmesi ve *âriyet* alan kişinin o şeyin kıymetini tazmin etmesi meselesi üzerinde durulmuştur.¹⁵⁶

6- Bu konuya ilaveten iki eser aynı muhtevayla aktardıkları konuları, ufak tefek lafız farklılıklarıyla iki farklı fetva kaynağından vermeye devam etmiştir. Bu fetvalarda müşterinin istihkâk ilâmını yani sicilini göstermesi durumları üzerinde de durulmuş, örnek olarak da iki eserde de özetle şöyle bir vakîâ anlatılmıştır:

Müşteri olan şahıs satın aldığı malın sahibine Semerkant şehrinde rastlasa, Buhara kâdısının istihkâka dair sicilini ona gösterse ve gösterdiği sicilinde Buhara kâdısına ait olduğunu da ortaya koysa, böyle bir durumda Semerkant kâdısının o sicil ile müşterinin satıcıdan rücu ederek satım bedeline almasına yönelik bir fetva vermez.

Bu fetvanın gerekçesi olarak *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de yazının yazıya benzemesinden dolayı kişinin kendi elinden çıktığına dair *beyyine* getirmesinin şart olacağı üzerinde durulmuştur.¹⁵⁷ Bu konuda ilaveten Şeyh Bedreddin'in görüşüne de temas edilmiş, Nişancızâde "*Câmi 'u'l-Fusûleyn* müellifi de şöyle der" diyerek Şeyh Bedreddin'in görüşünü aktarmış ve bu görüşle birlikte İmam Ebu Yusuf'un *hükmi* yazı ile ilgili fetvası da izâh edilmiştir. Ebu Yusuf'un bu konudaki görüşünün hükmi yazıda olduğu gibi farklı olduğu ifade edilmiştir. Çünkü o mesele de Ebu Yusuf'un görüşünün "Yazan kişinin yazının kendisine ait olduğunu bilmesinin yeterli olacağı" yönünde olduğu vurgulanmıştır. Yazının içeriğini bilmesinin Ebu Yusuf'a göre şart olmadığı da ifade edilmiştir.¹⁵⁸

7- İki müellifin benzer fetvaları farklı kaynaklardan aldığı bir diğer fetva konusu da "satılan kölenin hür olduğunun anlaşılması" ile ilgilidir. Nişancızâde'nin *Kitabu'l*

¹⁵⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 132a; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 84a, 84b.

¹⁵⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 132b; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 84a.

¹⁵⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 131b, 132a; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 84b.

¹⁵⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 131b, 132a; Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 84b.

Halâsi'l- Müfettinin'de yer verdiği fetvayla benzer bir fetvaya *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de *el-Vecîz* kaynak gösterilmiştir. Nişancızâde'nin eserinde yer alan fetva özetle şöyledir: “Köle olduğunu ikrar eden bir şahsın hür olduğu ortaya çıksa, böyle bir durumda ister onu satan şahıs *gaib* olsun isterse olmasın köleyle ilgili hüküm değişmez. Alan şahıs satım bedeli ile köleye rücu eder, o da sahibine rücu eder.”

Câmi'u'l-Fusûleyn'de bu konuya ilaveten köle olduğunu ikrar eden bir şahsın rehin verilmesi ile ilgili de fetva aktarılmıştır. Bu konunun devamında iki eserde de “Vekil *gaib* olsa ve yeri bilinmese, vekilin müvekkiline rücu’ edilir.” fetvası yer almıştır. Bu fetvanın kaynağı olarak Nişancızâde Kâdîhan'ı zikrederken, Şeyh Bedreddin'in *el-Câmîü'l-Kebir ve Şerhleri*'ni zikretmiştir. Konunun devamında zikredilen fetvaların kaynakları ortaktır.¹⁵⁹

On Yedinci Fasıl:

1- *Fusûlü'l-İmâdî*'den nakledilen fetvaya göre alıcı: “Senden bu köleyi şu kadar buğday karşılığında aldım.” demişse ve buğdayın da özelliğini de belirtmişse, bu durumda zikrettiğimiz hususta buğday satım bedeli olmuş olur. Fakat akitte bu şekilde net olarak zikredilen unsurların hangisinin satım bedeli hangisinin satım konusu olduğu net olarak belirtilmemişse, böyle durumlarda yapılan akit “selem” akdi kabul edilir. Felsler muayyen yani belli bir yöne kullanılmalarından dolayı dirhem gibi kabul edilmişlerdir. *Nûru'l-'Ayn* 'da *Fusûlü'l-İmâdî*'den nakledilen bu fetva aynı muhtevayla *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de yer almış; fakat *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de kaynak olarak *Fusûlü'l-İmâdî* zikredilmemiş, Şeyh Bedreddin konunun girişinde yaptığı giriş mahiyetindeki açıklama kısmında yukarıdaki fetvaya birebir aynı noktalara temas eden bilgilere yer vermiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 140a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 86a.

¹⁶⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 141a, 141b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 90a, 90b.

On Sekizinci Fasil:

1- Nişancızâde “Akde yapılan ilavenin akit meclisinde olması mı gerekir?” sorusunu eserinde sormuş, bu konuda Serahsi’den ve Ebu Yüsr’den rivayette bulunmuş ve alimlerin ilave şartın akit meclisinde olması yönünde görüş bildirdiklerine dair rivayete yer vermiştir. Bu konuya Nişancızâde “Burhaneddin Merğînânî’den aldığı fetvayla devam etmiş, Burhaneddin Merğînânî ismini açık olarak yazmış, müellifin konu hakkındaki görüşünü rumuz kullanmadan aktarmıştır. Burhaneddin Merğînânî’nin Ebu Hanife’den naklettiğine göre “Ebu Hanife tamamlanmış bir akde fasit bir şart eklendiğinde, akde ilave edilen şartın akde dahil edileceği kanaatine sahiptir.; fakat Ebu Yusuf ve Muhammed’e göre şart akde dahil edilmez.” Aynı görüş *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de Cessâs’ın *el-Muhtâsar*’ından aktarılmış, Burhânedddin Merğînânî’nin *el-Fevâid*’inden yapılan nakilde sadece Ebu Hanife’nin konu hakkındaki yukarıdaki zikrettiğimiz fetvası yer almış, İmameyn’in görüşü üzerinde durulmamıştır.¹⁶¹

2- İmam Merğînânî’den şöyle bir fetva nakledilmiştir: “Bir kişi parayı geri verdiğinde müşterinin kendisine malı satmasına yönelik satım anlaşması yapsa, ardından müşteri bu malı ikinci bir kişiye satsa, bu ikinci satım akdi İmam Merğînânî’den nakledilen fetvaya göre geçerlidir. İmam Merğînânî’nin Bedr adlı müellif gibi bu durumu ele aldığı ifade edilmiştir. Fakat *el-Hidâye* müellifine göre bu ikinci satım akdi geçerli değildir. Nişancızâde kendi dönemi alimlerinin de ikinci satım akdini geçerli kabul etmediklerini nakletmiş, bu sebeple yukarıda zikrettiğimiz akit konusunda *fâsit* malın satışı akdinde olduğu gibi, malın teslim edilmesinden sonra *vefaen* satılan malın başka şahıslara satılmayacağını açıklanmıştır. Müşterinin malı başka birine satması durumunda, ilk satıcının malı geri alma hakkına sahip olacağı da üzerinde durulan bir diğer konudur. Bu konuyla alakalı fetvalar *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de yer almış, fakat Şeyh Bedreddin konuyla alakalı fetvayı verirken fetvanın tercih edilen görüş olduğunu ifade etmekle yetinmiş, kaynak olarak Nişancızâde’nin aksine *el-Hidâye* müellifini göstermemiştir.¹⁶²

¹⁶¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 148a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 92b.

¹⁶² Şeyh Bedreddin, *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*, vr. 148a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 93a.

3- *El-Hidâye*’de *vefâ* yoluyla yapılan satımdan elde edilen gelirin mahiyeti hakkında fetva aktarılmış, böyle bir durumda *fâsit* satım akdinde kişi nasıl malın gelirine sahip oluyorsa, *vefâ* yoluyla satışta da kişinin malın gelirinin artması halinde bu kâra sahip olacağı açıklanmıştır. Konuyla ilgili Nişancızâde *Muhteratu’n-Nevâzil* kitabına da işaret etmiş, benzer muhtevaya sahip konular *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de yer almış, fakat *Câmi’u’l-Fusûleyn*’de farklı eserler kullanılmıştır. Bu fetvaların zikrediliş sıralaması konusunda da iki eser arasında küçük farklılıklar görülmektedir.¹⁶³

4- Fahreddin Zâhid’in fetvasında şöyle bir durum zikredilmiştir: “Bir kişi bir malı *vefâ* yoluyla satsa, ardından müşteri o malı başka bir kişiye kesin bir satım akdiyle satsa (*bey’-i bâtt*)¹⁶⁴, ikinci akit *nâfiz* olur. Böyle bir durumda müşteri *fâsit* malın satımında olduğu gibi ilk malı alamaz.” Bu fetva Nişancızâde’nin eserinde Fahreddin Zâhid kaynak gösterilerek aktarılırken, Şeyh Bedreddin’in eserinde *el-Ğaribu’r Rivâye* adlı eser kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Fakat Şeyh Bedreddin yukarıdaki zikrettiğimiz akdin bir görüşe göre *nâfiz* olacağını, diğer bir görüşe göre bu durumdaki müşterinin malı satma hakkının bulunmadığını da konuya ilave etmiştir.¹⁶⁵

5- Konuyu Nişancızâde *Bezzâziyye*’den aldığı fetvayla sürdürmüştür. Bu fetvada “*vefâ* yoluyla alınan malın müşterinin elindeyken telef olması veya eksilmesi” üzerinde durulmuştur. Böyle bir durumda satıcının hissesinden bu malın değerinin düşürülüp düşürülmeyeceği tartışılmış, imamların çoğunun “hissenin telef olan kısım karşılığında satıcının borcundan düşürüleceği” kanaatine sahip olduğu aktarılmıştır. Kimi müçtehitlere göre *vefâ* sözleşmesi rehin sözleşmesi gibi olduğu için, böyle bir durumda telef olan miktar kadar satıcının borcu düşürülmez. Bu iki görüşün dışında “*Vefâ* sözleşmesi senenin üçte birlik kısmından fazla sürmüşse, telef olan mal karşılığı borcun düşürülmesi kabul edilmez” görüşüne de aktarılmış, bir diğer görüşe göre “Zikredilen malın on iki parçaya ayrılacağı ve geçen süreler karşılığında müşterinin hakkını bu

¹⁶³ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 148a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 93a.

¹⁶⁴ *Bey’-i Bât*: Bağlayıcı, kesin, kesinleşmiş satım akdi demektir. *Bey’i bâtt* iki anlamda kullanılmıştır. *Bey’-i Bât* yerine göre taraflardan birine göre veya ikisi için muhayyerlik hakkı bulunan alım satım akdinin karşısı olarak yerine göre de “*bey bi’l- vefâ*” ve “*bey bi’l- istiğlâl*” karşısı olarak kullanılmıştır. (Şahıslar ve Terimler Sözlüğü, “*Bey’-i Bât*”, s.1200)

¹⁶⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi’u’l-Fusûleyn*, vr. 148a; Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 93a.

parçalardan alır.” Bu fetvaya benzer muhtevaya sahip fetva *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*’de İmadeddin’in *el-Fusûl*’undan alınmıştır.¹⁶⁶

On Dokuzuncu Fası1:

1- Bir kimse kendisine ödünç bir meblağ verene tarak verse, sonra da tarağı koruması için onu kiralasa, aradan bir müddet geçse, borç veren de tarağı getirse, geçen sürenin ücretini istese, borç veren kişi kiralayan adama “Bu benim tarağım değildir.” dese ücret konusunda söz kiralayanındır, ona ücret vermek zorunda değildir.

Nişancızâde’nin Ulyâbâzî kaynaklı verdiği yukarıdaki fetva, Şeyh Bedreddin tarafından konunun daha ileri bir aşamasında Sadru’lislâm Tâhir b. Mahmûd’un *El-Fevâid*’inden yararlanılarak aktarılmıştır.¹⁶⁷

2- Korunmak üzere kiralanan mal helak olsa, kiralanan kişi “Yılı tamamladıktan sonra yok oldu.” dese, kiralayan kişi de “Bir ay geçtikten sonra yok oldu” dese, söz bu durumda kiralayanındır. Çünkü o, kendisi üzerinde tahakkuk edecek borcu inkâr etmektedir.

Nûru‘l-‘Ayn’da *el-Muhît* müellifinin *el-Fetâvâ*’sından aktarılan bu kısım Şeyh Bedreddin tarafından Sadru’l İslam Tâhir b. Mahmûd’un *el-Fevâid*’inden alınmıştır.¹⁶⁸

3- “Bir kişi bir evi kiralasa, bu evin kiralanasından sonra kendisine kiraya veren iki kişiden biri vefat etse, kira sözleşmesi batıl hale gelmiş olur. Emanet sözleşmesinde de kiralama sözleşmesinde olduğu gibi durum sonuçlanır.”

Nişancızâde bu fetvayı Sadru’lislâm Tâhir b. Mahmud’dan aldığını ifade etmiş, *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*’de fetvanın veren kişinin Şeyhu’lislâm Nizâmeddin olduğu aktarılmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*, vr. 148b; Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 93a.

¹⁶⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*, vr.156b; Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 96b.

¹⁶⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*, vr. 156a; Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 96b.

¹⁶⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*, vr.157a, 157b; Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 96b.

4. Nişancızâde'nin Tenkitleri

Nişancızâde incelediğimiz bir fetvada Şeyh Bedreddin'e eleştirede bulunmuştur. Bu fetvanın dışında naklettiği fetvaların çok azında fetvayı nakleden müellifi eleştirmiştir. Bizim incelediğimiz fasıllarda Nişancızâde bizden önce tezini teslim eden Hümeysra Yorulmaz ve Meryem Yılmaz arkadaşlarımızın tezlerinin aksine ağır eleştirilerden de kaçınmıştır.¹⁷⁰

4. 1. Nişancızâde'nin Şeyh Bedreddin'i Tenkit Etmesi

1- Nişancızâde tarafından *Ebu'l Fadl el-Kirmani*'nin *El-İzâh* adlı eseri kaynak gösterilerek verilen meselenin *Câmi'u'l-Fusûleyn* müellifi tarafından *el-Câmiû'l-Kebîr ve Şerhleri*'nden alıntılandığını görebilmekteyiz. Aynı mesele hakkında iki müellifte benzer fetvaları zikretmişlerdir. İki eserin değindiği mesele kısaca şu şekildedir:

Bir kimse falan kişinin bende alacağı varsa karım boş olsun.' derse, bir kişide "Falan kişi ona yemininden önce borç vermişti." diye şahitlik etse ve zikri geçen kişinin borcu olduğu ortaya konsa, zikredilen kişinin yemini bozulmaz. Fakat o iki kişi "Falan kişinin onda şu kadar alacağı var." diye yemin etse, bu durumda o adamın borcu olduğuna hükmedilir ve yemini bozulur. Çünkü yemin eden kişi, yemininin sonucunun gerçekleşmesini, yemin sırasında üzerinde bir borç bulunması şartına bağlamıştır.

Ele aldığımız bu fetvada zikredilen ilk kişinin yeminin bozulmaması Şeyh Bedreddin tarafından şöyle izah edilmiştir: Birinci durumdaki kişinin yemininin bozulmamasının sebebi, borçlu olan kişinin borcunun zikredilen borç olmaması ihtimaline binaendir. Fakat ikinci durumda "Şahitlerin adamın borçlu olduğuna şahitlik etmeleri, onun yemin sırasında da borçlu olduğuna delalet eder." kanaati üzerinde durulmuştur.¹⁷¹

¹⁷⁰ Meryem Yılmaz, "Nişancızâde'nin *Nûru'l-Ayn* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (7-11. Fasıllar)." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 51- 71; Hümeysra Yorulmaz. "Nişancızâde'nin *Nûru'l-Ayn* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (33. Fasıllar)," Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 53- 58

¹⁷¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 129a; Nişancızâde, *Nûru'l-Ayn*, vr. 81a.

Câmi 'u'l-Fusûleyn'de konunun gerekçesini ortaya koyan bu izahlara *Nûru'l-'Ayn*'da yer verilmemiş, ele alınan durumun aksine, *Nûru'l-'Ayn* müellifi konunun mantığıyla alakalı çelişkiler bulunduğunu ortaya koymuş ve kendi görüşünü “Fakir der ki” diyerek dile getirmiştir. Nişancızâde yukarıda zikrettiğimiz meselede borcun yeminden önce mi sonra mı ödendiğini şahitlerin bilmediğini; fakat şahitlerin ifadelerine göre yeminin bozulacağı veya bozulmayacağı hükmüne varılacağını ifade etmiştir.¹⁷²

4. 2. Nişancızâde'nin Görüşünü Naklettiği Müellifi Tenkit Etmesi

Nişancızâde bazen görüşünü naklettiği müellifin görüşüne katılmadığını kendi ifadeleriyle açıklamıştır.

Örnekler:

1- İki eserde de üzerinde durulan *el-Fetâva 'z-Zahîriyye*'den nakledilen fetvada şöyle bir husus üzerinde durulmuştur:

Bir kişinin elinde bir arazi, başka bir kişinin elinde başka bir arazi var. Sonra üçüncü bir kişi çıkıp bu iki arazinin kendisine, sonrasında ebediyete kadar nesline vakfedildiğini söylese, zilyetlerden biri gaip durumda ve bu gaip olan zilyetin yerine şahit getirilse, bu durumla ilgili şöyle hükmedilir: Bu iki şahit bu iki arazinin vakfedenin mülkü olduğunu ve vakfedenin bu ikisini tek bir vakıfla vakfettiğini söyleseler, kâdı hazır bulunan zilyetin aleyhine her iki arazinin de vakıf olduğuna hükmeder. Ancak eğer iki şahit vakfeden kişinin bu iki mülkü ayrı ayrı iki vakıf olarak vakfettiğine şahitlik etseler, kâdı sadece hazır bulunan kişinin elindekinin vakıf olduğunu ifade eder.¹⁷³

Kâdı Zâhir'in bu hükme karşı hükmeder ve hazır bulunanın elindekine yönelik hüküm verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Nişancızâde Kâdı Zâhirin “çelişki var” diyerek karşı çıktığı hükme karşı çıkmıştır. Burada çelişkinin bulunmadığını, çünkü

¹⁷² Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 129a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 81a.

¹⁷³ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 109a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 70a, 70b.

şahitlerin iki yer içinde şahitlik yaptığını, bu sebeple iki yerin tek bir yer gibi kabul edileceğini ifade etmiştir.

2- Ebu Yusuf'un *kitâb-ı hükmî*¹⁷⁴ ile ilgili görüşü şu ifadelerle açıklanmıştır: “Yazan kişinin yazının kendisine ait olduğunu bilmesi yeterlidir”. Yazının içeriğinin bilinmesinin Ebu Yusuf'a göre şart olmadığı aktarılmıştır. Bu konuda Nişancızâde Şeyh Bedreddin'in Ebu Yusuf'tan naklettiği görüşle yetinmemiş, konuyla alakalı Ebu Yusuf'un görüşüyle alakalı olan kendi kanaatini de eklemiştir. Nişancızâde “Fakir der ki” diyerek Ebu Yusuf'un *kitâb-ı hükmî* ile kıyaslanarak sicille ilgili kanaatinin bu şekilde olacağına dair görüşe katılmadığını ifade etmiş, gerekçe olarak sicille ilgili verilen hükmün daha geniş mahiyette olduğunu ve hâkim kararını da içermesini vurgulamıştır. *Dürrü'l-Ğurer* müellifinin de sicil¹⁷⁵ ve sukûk¹⁷⁶ gibi meselelerde kâdının kanaatlerini içermesi sebebiyle *kitâb-ı hükmî*'den farklı gördüğü ifade edilmiştir.

5. Nişancızâde'nin Şeyh Bedreddin İle Benzer Fetvaları Zikretmesi

İki eserde benzer bir muhtevâ gözetilmiş, hatta fetvalar iki eserde birçok yerde birebir nakledilmiştir. Nitekim Nişancızâde *Câmi'u'l-Fusûleyn*'in şerhini yazmayı amaçladığı için bazı yerlerde fetvalara hiç dokunmadan aktarmıştır. Bazı fetvalarda da ufak tefek lafız farklılıkları dışında birebir nakledilmiş, bazı fetvalar kısaltılarak nakledilmiştir.

¹⁷⁴ Kitâb-ı Hükmî: Mahkeme, gaip aleyhine karar vermez. Davalı mahkeme bölgesinde olmadığı için mahkemeye celbedilemiyorsa hâkim gaip olan davalı aleyhine şahit dinleyip karar vermez, sadece şahitlerin ifadesini yazılı belge hâline getirip onları değerlendirecek hâkime gönderir. Hâkimin şahitlerin ifadesini yazdığı bu belgeye “kitâb-ı hükmî” denir. Bir çeşit şahitliği nakletmektir. (Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü, “Kitâb-ı Hükmî”, s. 1216)

¹⁷⁵ Sicil: Mahkemeye intikal etmiş olayların ve hâkimin bununla ilgili verdiği kararların kaydedildiği kitap (Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü, “Sicil”, s. 1229)

¹⁷⁶ Sukûk: Günümüzde finansal sertifika anlamına gelir. Sukûk kelimesi günümüzde bir mal, hizmet, kullanım hakkı ya da belirli bir yatırım aktivitesinin mülkiyetine dair eşit değere sahip şayi hisseli belgedir. (İsmail Cebeci, “Sukûk”, *DİA*, Ek II, s. 529-530) Kanaatimizce burada sukûk kelimesi sak kelimesi anlamında kullanılmıştır. “Sak” kelimesi kâdı tarafından dava konusu olan duruma dair düzenlenen belgeye Osmanlı'da “sak” denilmiştir. (Cengiz Kallek, “Sak”, *DİA*, XXXV, s. 586-587)

Örnekler:

On İkinci Fasıl:

1- İki eserde de konuya giriş şu ifadelerle yapılmıştır:

Hisbe yoluyla yani dava açılmaksızın yapılan şahitlik boşama ve cariye azadı konularında geçerlidir. Böyle durumlarda boşanan kadının, azat olan cariye ve azat olan kölenin bu tasarrufların gerçekleştiği yerde bulunmaları şart değildir. Fakat boşamayı gerçekleştiren kocanın veya azadı gerçekleştiren kişinin (*mevlâ*) bu tasarrufların yapıldığı mekanda bulunmaları mutlak olarak gerekir.¹⁷⁷

2- Halvânî'ni *eş-Şurût*'una göre “Şahitlerin kendisine işaret edebilmesi için boşanan kadın da hazır bulunur.”¹⁷⁸ *Eş-Şurût*'ta geçen ‘Kendisine işaret edilebilmesi için boşanan kadında hazır bulunur’ ifadesinden hareketle, burada boşanan kadının kimliğinin doğru tesbiti için şahitlik esnasında bulunması gerektiği sonucuna varabiliriz.

On Üçüncü Fasıl:

1- Vakıf davaları hakkındaki konuya iki müellifte *el-Muhîtu'l-Burhânî* adlı eserden alıntı yaparak giriş yapmıştır. Bu fetvada “Bir mülkün vakıf olduğu bilindikten sonra bu vakfa mülkiyet davası açılıp açılmayacağı yönü üzerinde durulmuş, bu konuda iki farklı görüşün olduğu aktarılmıştır. Bir görüşe göre bu karar tüm insanlar için geçerlidir. Diğer bir görüşe göre tüm insanlar için bu karar geçerli değildir.”

2- Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sında zikredilen mesele de şöyle bir konu üzerinde durulmuştur: “Zilyed olan müteveli bir yerin vakıf olduğuna dair *beyyine* getirse, *hâric* kendisine ait olduğuna dair *beyyine* getirse bu durumda *hâricin* sözüne itibar edilir.” Bu konu da uygulamanın Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşüne göre olduğuna temas edilmiştir. Nitekim Ebu Hanife vakıf ve birçok diğer konuda özel mülkiyete öncelik

¹⁷⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 105a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 67b.

¹⁷⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 105a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 67b.

vermiştir. Bu sebepten olsa gerek Ebu Hanife'ye göre bir kişi bir mülkü vakfetse bile vakfettiği yerin mülkiyetin aslı kendisinde kalmaktadır.¹⁷⁹

On Dördüncü Fasıll:

1- İki müellifin de birbirleriyle birebir aynı fetvayı verdikleri konu çelişkili ifadelerle rağmen şahitliğin geçerli kabul edilmesi ile ilgilidir. Şöyle ki bir şahit, hâkim huzurunda önce dava konusu olan başka bir mal olduğunu söylese, daha sonra dava konusu olan malın hâkimin huzurundaki mal olduğunu ifade etse, kullandığı çelişkili ifadelerden dolayı yaptığı şahitlik geçersiz kabul edilir. Bir diğer görüşe göre böyle durumlarda yapılan çelişkili şahitlik kabul edilir. Bu durum iki eserde de on ikinci fasılda da geçen ölenin vârisleri hakkında yapılan, içerisinde zıtlık barındıran şahitlikle kıyas edilmiştir. Şöyle ki on ikinci fasılda önce bir kişinin “Ölenin şahidi yoktur.” sözüne itibar edilmiş bile olsa daha sonra söylediği “Ölenin şahidi şu kimsedir.” ifadesiyle yaptığı şahitliğe de itibar edilir. Ölenin vârisi ile ilgili fetvada çelişkili ifadelerle yapılan şahitlik nasıl kabul ediliyorsa, satım akdinde de çelişkili ifadelerle yapılan akde itibar edilmesi gerektiğine dair görüşe de iki eserde de değinilmiştir.¹⁸⁰

On Beşinci Fasıll:

1- İki eserde bu konulardan sonra detaylı olarak davalıdan yemin istendiğinde, davalının yemin etmeme hakkına sahip olduğu durumlar tek tek zikredilmiştir. Ele alınan meseleler *el-Muhîtu'l Burhânî* kaynaklıdır. *El-Muhîtu'l-Burhânî*'de davalının hangi durumlarda yemin etmeyebileceği ayrıntılı olarak sunulmuştur. Mesela iki eserde de bulunan fetvaya göre “Bir adam bir kişinin vâsiliğini veya vekilliğini reddetmesi halinde, o kişiye yemin ettirilmeyeceği ifade edilmiştir. İki eserde de aynı muhtevaya sahip olarak aktarılan fetva şu şekildedir:

¹⁷⁹ Serahsi, *el-Mebsut*, XII, 27; Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 110a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 70b.

¹⁸⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 116b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 74b, 75a.

Davacı kişi bir kişinin başka bir kişinin vasîsi veya vekili olduğuna dair *beyyine* getirirse, o kişinin getirdiği *beyyine* kabul edilir. Bu *beyyine istihlâf* yani davacıdan yemin isteme konusunda bir delil olma hüviyeti taşımaz; fakat *beyyinenin* dinlenmesi hususunda davalıyı *hâsım* haline getirir.

Üzerinde durulan bir diğer mesele de iki adam bir kadının kendi eşleri olduğunu iddia etseler, kadının “Eşim şu kişidir.” beyanına itibar edilir, böyle bir durumda kadından eşi olan kişi lehine yemin etmesi istenemez. Bu meselelerden sonra buluş çağına varmadan evlendirilen kız, buluş çağına erdiğinde evliliğe rızasının olmadığını söylese, kıza bir de bu konu da yemin ettirilmez. Buluş çağı meselesinden sonra iki eserde sipariş veren ve sipariş alan kişilerin sipariş konusunda çelişkili ifadeler kurması durumunda ikisinden de yemin istenmeyeceği meselesi üzerinde durulmuştur. En son olarak cariyyede gizli ayıp bulunması durumunda satıcıya bu ayıpla ilgili yemin ettirilip ettirilmeyeceği meselesi üzerinde durulmuş ve bu konuda imamların ihtilâfa düştükleri de ifade edilmiştir.¹⁸¹

On Altıncı Fasil:

1- *El-Câmiû'l-Asğar*'dan alıntılanan fetva iki eserde de ortaktır. Bu eserde daha önce verilen fetvayla ilgili ilave bilgiler aktarılmıştır. Şöyle ki daha önce üzerinde durulan fetva özetle şöyledir: “Köle olduğunu ikrar eden bir şahsın hür olduğu ortaya çıksa, böyle bir durumda ister onu satan şahıs *gaib* olsun isterse *gaib* olmasın, her halükârda köleye bir şey gerekmez. Alan şahıs satım bedeli ile köleye rücu' eder, o da sahibine rücu eder. “*El-Câmiû'l-Asğar*'da ilave şöyle bir fetva yer alır: Yukarıdaki durumda akite yabancı olan bir kişi ‘Onu satın al, o köledir.’ dese, müşteri o kişiye rücu' etmez.” *El-Muhîtu'l-Burhânîyye* göre de yukarıdaki meselenin verilen fetvada ifade edildiği şeyliyle olduğu izâh edilmiştir. Ebu Yusuf'tan nakledilen bir fetvaya göre “Müşteri, kendisine böyle söyleyen akitle alakalı olmayan biri, satım bedeli ile ona rücu' edemediği gibi köleye de rücu' edemez.”¹⁸²

¹⁸¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 127a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 80a, 81b.

¹⁸² Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 140a; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 86a

On Yedinci Fasıl:

1- İki eserde de ortak olarak yer verilen ilk fetva *el-Câmiu'l-Kebîr ve Şerhleri*'nden alınmıştır. Bu eserde satım akdinde alıcının almasıyla birlikte kabz işleminin gerçekleştiği açıklanmış, böyle bir durumda satıcının bizzat satım bedelini almadıkça müşteriyi maldan uzak tutma hakkına sahip olmadığı açıklanmıştır. Fakat kendisi dışında bir şeyle tazmin edilebilecek mallarda satın almadan sonra yeni bir kabzın gerektiğinin altı çizilmiştir. Konuyla alakalı örnek teşkil etmesi için emanet akdi zikredilmiştir. Hibe de kabzın hemen gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hangi akitlerde hibenin gerçekleşeceğine temas eden hükümlerden sonra, iki kabzın olması durumunda hangi kabzın esas alınacağına dair hükümler üzerinde de durulmuştur. İlk olarak iki kabzın cins yönüyle eşit olması durumunda, birinin diğerine tercih edileceği açıklanmış, daha sonra kuvvetli bir kabz ile daha zayıf olan kabzın bir akitte bulunması halinde, kuvvetlinin zayıfın yerine geçeceği vurgulanmıştır. Kendisi dışında bir şeyle tazmin edilecek bir kabz varsa, bu kabzın kendisi dışında bir şeyle tazmin edilemeyecek kabzın önüne geçeceği de zikredilmiştir. Buna örnek olarak satılan mal kendisi dışında bir şeyle tazmin edilebilme özelliğinden dolayı kendisiyle satım bedelinin tazmin edilebileceği üzerinde durulmuştur.¹⁸³

Rehin verme durumunda rehin verenin rehin alana bir şey kiralaması durumunda bu kiralama akdinin sahih olduğu açıklanmıştır. Fakat kiralama akdinden sonra o şey tekrar kiralanmadıkça o şeyin kiralama akdine bağlı olarak kabzedilmeyeceği üzerinde durulmuştur. Pazarlık (*müsâveme*) tarzındaki kabzın satın alma kabzı yerine geçmeyeceği vurgulanmış; bu sebeple satım akdinde kabzedilmiş olan malı, kabzedene satan satıcının geri alabileceği ve satım bedelini teslim almadıkça teslim etmeyebileceği üzerinde durulmuştur. Mesela bu sebeple kumaş satan birinin kumaşı pazarlık sebebiyle birine satması halinde satışa bağlı kabzın gerçekleşmeyeceğinin altı çizilmiştir. Fakat “Satıcının

¹⁸³ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 146a, 146b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 91a, 91b.

kumaşı istemeden satıcıdan ayrılması halinde, alıcının satışa bağlı kabzına rıza gösterdiği şekilde bir anlayışa sebebiyet verebileceği” meselesi üzerinde durulmuştur.¹⁸⁴

On Sekizinci Fası1:

1- *Uddetü'l-Müftîn*'den nakledilen fetvalar geniş bir şekilde *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de açıklanmış, sadece *Uddetü'l-Müftîn*'de bir fetvaya iki eser müellifi de yer vermiştir. Fetvada şu ifadeler kullanılmıştır:

Bir satıcı caiz satış ile malı sattığı müşteriye başka bir şehirde bulsa, akdin feshinden sonra müşteri parasını istese, rehinde olduğu gibi, bunu alma hakkına da müşteri sahip olur. Eğer malın taşınma ve diğer masrafları olmuş da satıcı başka bir beldede bulunan müşterisinden almışsa borcu ile birlikte onu talep etme hakkına sahiptir. Eğer başkasının toprağını toprak sahibinin lehine *bey'-i caiz* ile satıcı satarsa kendisi vekil gibi olur. Caiz satım akdinde akar ile akara tabi olmadığı için caiz satım akdinin konusu olmayan menkul birleşirse, menkul maldaki alım satım *fâsit* olur.

Böyle bir durumda akarda alım satımın caiz olup olmadığı fetvası da *Uddetü'l-Müftîn*'de sorulmuş, bu konuda şöyle bir açıklama yapılmıştır: “Alım satım sözleşmesindeki akarda *fasit* alım satım olmaz.”¹⁸⁵

On Dokuzuncu Fası1:

1- Konunun girişinde iki müellifte bıçak gibi değeri düşük bir şeyin borç karşılığı kiralanması durumuna yönelik fetva zikretmişlerdir. Borçlu bir kişi bıçak gibi değeri düşük bir şeyi korunması amacıyla kiralsasa, böylelikle borç veren kişi bıçağı koruması karşılığında ek bir gelir etse, borçlu kişide ücret mukabilinde bu kiralamaya yönelik durumu kabul etse, kiralayan kişinin ücreti vermesi vacip olur.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 146b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 91b.

¹⁸⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 151a, Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 94b

¹⁸⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 155b; Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 96a.

6. Nişancızâde'nin Eklediği Mesele ve Görüşler

Bu bölümün altında zikredeceğimiz meseleler sadece Nişancızâde tarafından zikredilmiş, Şeyh Bedreddin bu konulara temas etmemiştir. Nişancızâde'nin eklemeye bulunduğu konular meseleler genel olarak Câmi'û'l-Fusûleyn'e göre konuyu daha özetler mahiyette aktaran kaynaklardır.

Örnekler:

On İkinci Fasıl:

1- Reşîdeddîn *el-Fetâvâ*'sından nakledilen şu görüş sadece *Nûru'l-'Ayn*'da yer almış, *Câmi'û'l-Fusûleyn*'de böyle bir görüş aktarılmamıştır. Reşîdeddîn *el-Fetâvâ*'sından nakledilen fetva şöyledir: “İki şahit bir kişinin ölmeden önce kölesinin azat edilmesini vasiyet ettiğini söyleseler, kölenin azadı gerçekleştirilir. Çünkü bu vasiyet edenin hakkı olan bir durumdur. Böyle bir durumda vârisler köle azadını gerçekleştirmezlerse, azadı kâdı gerçekleştirir.”¹⁸⁷

2- Nişancızâde'nin Kâdîhan'dan naklettiği fetva aynı muhtevayla Şeyh Bedreddin'in eserinde yer almıştır. Ortak olarak zikrettikleri fetvaları “*Nûru'l-'Ayn* ve *Câmi'û'l-Fusûleyn*'in Kaynak Yönüyle Birbirinden Farklılıkları” başlığında zikrettik. Fakat Nişancızâde'nin Kâdîhan'dan naklettiği fetva da Şeyh Bedreddin'in eserinde bulunmayan bazı ilavelerde olmuştur. Hilaller konusundaki fetvasını aktardıktan sonra Kâdîhan'ın naklettiği fetva da şöyle bir konu üzerinde de durulmuştur: “Hanefilerde *icmaen* cariye azadı ve boşama meselesinin de hisbe yoluyla şahitliğin kabul edildiğini” ifade edilmiş ve bu hükmün yanı sıra “Ebu Yusuf'a göre köle azadı meselesinin, Ebu Cafer'e göre de vakıf meselesinin de hisbe yoluyla şahitlik kapsamında değerlendirildiği” izah edilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 67b.

¹⁸⁸ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 68a.

3- *El-Uyûn* adlı eserden hareketle Nişancızâde şöyle bir fetva nakletmiştir: “Şahidin bir kişi olması durumunda kadına kocasının öldüğü, kendisini boşadığı veya dinden çıktığı haberi verilirse, kadın başka biriyle evlenebilir”. Kısacası bu eserde bu meseleler Allah hakkı kapsamında değerlendirilmiş ve “bir kişinin haberine itimat edilebileceği” ifadesi yer almıştır, fakat *el-Uyûn* adlı eserde “Nikâh veya nesep konuları Allah hakkı kapsamı dışında tutulduğu için bu konularda bir şahit yeterli görülmemiştir.”¹⁸⁹ Kanaatimizce müellif bu konuları kul hakkı çerçevesinde mütalaa etmiştir. *El-Uyûn* adlı eserde geçen bu konular *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de yer almamıştır.

4- Kâdîhan yaptığı açıklamada hem Ramazan hilali, Ramazan bayramı hilali ve Kurban bayramı hilali konusundaki kanaatini ifade etmiştir hem de köle, cariye azadı ve vakıf gibi konular hakkındaki kanaatini bildirmiştir. Hilaller konusundaki kanaatlerini “*Nûru’l-‘Ayn ve Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’in Kaynak Yönüyle Birbirinden Farklılıkları” başlığında zikrettik. Kâdîhan’dan yapılan nakilde bu konuların yanı sıra üzerinde durduğu köle, cariye azadı ve vakıf konusundaki kanaatleri *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de yer almamıştır. Bu konudaki kanaatleri şöyledir:

Hanefilerde *icmaen* cariye azadı ve talak meselesi *hisbe* yoluyla gerçekleşir, bu hükmün yanı sıra Ebu Yusuf’a göre köle azadı, Ebu Cafer’e göre de vakıf meselesi de *hisbe* yoluyla şahitliğin geçerli olduğu meselelerdendir. Fakat Ebu Hanife’ye göre Ramazan hilali ve Ramazan Bayramı hilali konusunda dava açılması gerekir, ona göre bu meselelerde *hisbe* yoluyla şahitlik geçerli değildir.¹⁹⁰

5- Nişancızâde konuyu *el-Eşbâh*’tan aldığı nakille bitirmiştir. Şöyle ki *el-Eşbâh*’tan aldığı nakle göre *hisbe* yoluyla yani dava açılmaksızın şahitliğin geçerli olduğu konular şunlardır: Vakıf, boşama, cariyenin azadı, cariyenin efendisinin ölümüne bağlı olarak azat edilmesi, Ramazan hilali, Ramazan bayramı hilali, nesep, zina haddi, içki içme haddi, ilâ, zihâr, hürmeti musâhere, cariyenin efendisinin nesebi. *El-Eşbâh*’tan yapılan bu nakil *Câmi ‘u’l-Fusûleyn*’de bulunmamaktadır. Nişancızâde *el-Eşbâh*’tan yaptığı bu nakille bir nevi konunun ana hatlarını vermiştir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 68a.

¹⁹⁰ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 68a.

¹⁹¹ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 68a.

6- Nişancızâde'nin üzerinde durduğu Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sı kaynaklı fetvaya göre "Bir kişi bir adamın öldüğüne, başka bir kişi yaşadığına şahitlik ederse, yaşadığına dair şahitlikte bulunanın şahitliği kabul edilir."¹⁹²

7- Vakıf konusunda yaygın duyuma veya meşhurluğa dayalı bir fetva yoktur; sonraki ulemada bu konuda yaygın duyuma dayalı şahitlik yapılıp yapılmayacağı konusunda ihtilafa düşmüştür. Sadece *Nûru'l-'Ayn*'da yer alan fetvaya göre kişinin vakfı hangi yöne gerçekleştirdiğini söylemesi gerekir: "Mescide vakfettim" veya "Fakire vakfettim" gibi. Nişancızâde bu fetvayı Zeylai'den almıştır. Zeylai'de fetvasını İmam Merginani'nin görüşüne dayanarak vermiştir. Şeyh Bedreddin İmam Merginani'ye dayandırılan bu görüşe eserinde hiç temas etmemiştir.¹⁹³

8- Nişancızâde'nin üzerinde durduğu Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sından nakledilen fetvaya göre "Vakıf konusunda yaygın duyuma dayalı şahitlik kabul edilmez, çünkü vakıf yüz yıllık olabilirken, yirmi altı yaşındaki insanların onun varlığı hakkında *tesâmu'* ile şahitlik yapmaları mantıklı değildir."¹⁹⁴

9- Nişancızâde'nin Kâdîhan'a dayanarak verdiği fetvaya göre "İki şahit müşâhede etmedikleri bir olaya yönelik yaygın duyuma dayalı olarak şahitlikte bulunabilirler, fakat şahitlikte bulunurken "Biz olayı görmedik, insanlardan duyduk" demeleri halinde bu kişilerin şahitlikleri" kabul edilmez.¹⁹⁵

On Üçüncü Fasıl:

1- Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sında yer alan fetvaya göre alimlerin bir kısmı şöyle bir fetva üzerinde durmuşlardır: "Tescil edilmiş bir vakfin satımı caiz değildir."¹⁹⁶

2- Vakfin istibdâline (değişimine) yönelik birbirinden farklı hükümler içeren fetvalar daha ziyade *Nûru'l-'Ayn*'da yer almıştır. Mesela Kâdîhan'dan nakledilen bir fetvaya göre vakfin değişimi vakfeden kişinin isteği halinde caizdir. *Es-Siyer* adlı eserde de vakfin

¹⁹² Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 68b.

¹⁹³ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 69a.

¹⁹⁴ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 69a.

¹⁹⁵ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 69a.

¹⁹⁶ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 73a.

istibdâl edilmesinin caiz olmadığı, sadece Ebu Yusuf'a dayandırılan bir fetvaya göre tescillenmemiş olması durumunda vakfın istibdâlinin caiz olduğu fetvası üzerinde durulmuştur. İki eserde de yer verilen Kâdîhan'dan aktarılan fetvaya göre vakfın istibdâli kâdî istibdâlde maslahat gördüğünde de gerçekleştirilebilir. Kâdîhan verdiği fetvayı *es-Siyer* adlı esere dayandırmaktadır. Kâdîhan'ın eserinde vakfeden kişinin vakfın istibdâli konusunda mutlak bir şehir zikretmemesi durumunda istibdâlin uygun olan herhangi bir şehirde gerçekleşebileceği fetvasına değinilmiştir.¹⁹⁷

3- Kâdîhan'ın *el-Fetâvâ*'sı ve Kemal Paşa'nın bu meseleyi ele alan risalesine göre kişi "Evlatlarıma ve evlatlarımla evlatlarıma bu yerim vakıf olsun" derse, bu söz ile kız evlatlarına vakıfta bulunmuş olmaz. Kişinin bu sözü ile kız evlatlarını kast etmediğine yönelik fetvalar sadece *Nuru'l-Ayn*'de yer almış, Şeyh Bedreddin bu şekildeki ifadelerle üzerinde durulan fetvalar üzerinde durmamıştır. Şeyh Bedreddin'in kendi görüşünü serdetmediği halde, kanaatimizce kız evlatların pay sahibi olabileceği kanaatine sahiptir, çünkü aksi görüşlere eserinde yeterince değinmiştir. Nişancızâde konuya detaylı olarak yer veren Kâdîhan'da naklettiği fetvayla sürdürmüştür. Kâdîhan'da yer alan fetvaya göre bir kişi sahip olduğu yer ile ilgili "Evlatlarıma ve evlatlarımla evlatlarıma vakıftır" dese, evlatlar kelimesine oğlunun oğlunun evlatlarına kadar olan kişiler dahildir. Böyle bir durumda Hilal'den nakledilen fetvaya göre kız evlatları da dahildir. Kâdîhan'ın nakline göre de Serahsi'de de evladımın evladından kasıt hem kız hem erkek evladın doğurduğu kişilerdir; fakat kişi "Evladıma vakfımdır." derse, Serahsi'ye dayandırılan görüşe göre vakıf erkek evlada verilir. İmam Muhammed'e dayandırılan görüşe göre "evlat" kelimesi hem kız hem erkek evlat için kullanılır. Hanefilerdeki mezhep görüşünün de İmam Muhammed'in bu görüşü doğrultusunda olduğu da ifade edilmiştir.¹⁹⁸

Ez-Zâhiretu'l-Burhâniyye adlı eserde üzerinde durulan fetva şöyledir:

Kayım olan kişi vâkıfın evlatlarının bulunması durumunda yabancı bir kişi olamaz. Eğer kişi yaşıyorken ve sağlıklıyken kayyım olması için yabancı birini ataması istisnai durumlar dışında caiz değildir. Bu istisnai durumlar şunlardır:

¹⁹⁷ Nişancızâde, *Nuru'l-Ayn*, vr. 73a.

¹⁹⁸ Nişancızâde, *Nuru'l-Ayn*, vr. 73a.

Kamunun maslahatı ve kâdının vakıf için daha hayırlı olmasından dolayı kayyımı azletmesidir.¹⁹⁹

4- Reşîdeddîn'den aktarılan fetvada kâdının kayyımı seçmesinin hangi durumlarda caiz olacağı aktarılmıştır. Kâdının kayyımı seçmesinin caiz olduğu bir durum olarak şöyle bir olay zikredilmiştir: Kayyım vefat ederse, vâkıf olan kişi kayyımı seçer. Vâkıfın vefat etmesi halinde kâdı seçebilir.²⁰⁰

5- Kâdîhan'ın fetvalarından nakillerde bulunulmuştur; daha sonra Nişancızâde konuyu önemli ve detaylı incelenmesi gerekli bir konu olarak görmüş olacak ki, ele aldığı konuyu tüm hatlarıyla ele alan *el-Eşbâh*'tan nakil yaparak bitirme tavrını on ikinci fasılda olduğu üzere burada da sürdürmüştür.²⁰¹

El-Eşbâh'ta konu şu şekilde özetlenmiştir: “Bir kimse bir vakfi maslahat olarak kabul edilebilecek yağ, hasır ve onarım gibi harcamalarla borçlandıramaz.” Vakıf bu esere göre sadece satın alma ve değiştirme şartları ile borçlandırabilir. Borçlandırma da sadece kâdı gibi yetkili kişilerin iznine bağlıdır. Vakfın değiştirilmesi için de vakıf için zaruri durumların meydana gelmesi gerekir. Meskûn olan bir vakıf ancak vakfeden kişinin vakfın değiştirilmesine yönelik talebiyle veya ziraat yapılan vakfın ziraat yapılmaya elverişsiz bir duruma geçmesi halinde yapılabilir.

Ebu Yusuf'a ve *el-Hidâye* müellifine dayandırılan bir fetvaya göre daha iyi şartlarda yer elde edilmesi durumunda da vakfın başka bir vakıf ile değiştirilmesi mümkündür.²⁰²

On Beşinci Fasıll:

1- Yemin ve yeminle ilgili davalar konusunda iki müellifte ilk olarak kişinin kendisine isnât edilen suç reddetmesi ve ayrıca şahitlerinin bulunmadığını söylemesi fetvası üzerinde durmuşlardır. Böyle bir durumda kalması halinde imamların görüşlerinin

¹⁹⁹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 73a.

²⁰⁰ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 73a, 73b.

²⁰¹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 72a.

²⁰² Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 73b.

ne olduğuna Nişancızâde yer vermiş, Şeyh Bedreddin Hanefî imamlarının görüşlerine bu noktada aktarmamıştır. Nişancızâde böyle bir durumda Ebu Hanife'ye göre yemin istenmeyeceğine de değinmiştir. Nişancızâde Ebu Hanife'nin bu görüşüne ilaveten Ebu Yusuf'un yeminin istenmesine yönelik görüşüne de farklı bir kaynaktan yer vermiştir. İmam Muhammed'in bu konuda “*muztarib*” olduğu ifade edilmiştir.²⁰³

2- *Ed-Dürerü'l-Ğurer* adlı esere göre hâsıl üzerine yemin öldükten sonra ortadan kalkar. Hâsıl üzerine yemin bir malın, mülkün bir kişiye halen ait olup olmadığını ortaya koyan bir yemin çeşididir. Yine sebep üzerine yemininde sebebin ortadan kalkmasıyla kalkacağı mevzu da zikredilmektedir. Ebu Hanife'ye ve İmam Muhammed'e göre hâsıl üzerine yemin etmek asıldır. *Ed-Dürerü'l-Ğurer* adlı eserde “Bir kişinin *hâsıl* üzerine yemin etmesi gerektiği yerde, sebep üzerine yemin etmesi halinde, davalının zarara uğrayacağı” meselesi üzerinde durulmuştur. Fakat hâsıl üzerine yemin etmesi durumunda zarara uğramayacağı açıklanmıştır. Bu sebeple Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre yemin etmek durumunda kalan kişinin sebep üzerine yemin etmesi asıldır; fakat hâsıl üzerine yemin etmesi halinde davacı zarara uğrarsa, böyle durumlarda davalıdan sebep üzerine yemin etmesi istenir. Bu durumlara örnek olarak komşuluk sebebiyle *şüf'ayı* ve *bâin* talakla boşanan kadının nafakası için yemin etmesi meseleleri zikredilebilir.²⁰⁴ Yine Zeylaî'de Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre hâsıl üzerine yemin etmek asıl olduğu ifade edilir; fakat bir daha tekerrürü mümkün olmayan akitler için hâsıl üzerine yemin asıl değildir. Ebu Yusuf'a göre yeminlerde aslolan sebep üzerine yemindir. İmamların bu şekilde yeminlerden hangisini önceliklerine dair *ed-Dürerü'l-Ğurer* ve *Zeylaî*'den yapılan nakiller sadece *Nûru'l-'Ayn*'da yer almıştır; Nişancızâde'nin *Câmi'u'l-Fusûleyn*'e katkılarından birinin de imamların konuyla alakalı kanaatlerini karşılaştırmalı olarak vermesi olduğu söylenebilir.²⁰⁵

3- *el-Vâkıâtu's-Siyer*'de geçen fetvaya göre “Bir adam bir şahıstan bir mal satın alsa, bir kişi bu malın kendisi tarafından daha önce satın alındığını söylese ve bu konuda dava açıp karşı taraftan yemîn etmesini istese, kâdı, sonradan malı satın alan adamdan

²⁰³ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 75b.

²⁰⁴ Ali Haydar, *Dürerü'l Hükkâm*, cilt 4, s. 3156.

²⁰⁵ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 76b.

kendisinden önce satın aldığı malın başkası tarafından satın alındığını bilmediğine yönelik yemin etmesini” ister. Zikredilen bu fetva sadece *Nûru'l-‘Ayn*’da yer almış, böyle bir örneğe *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de rastlanılmamaktadır.²⁰⁶

4- “Vekil olan kişi müvekkilinin borcunu borçlu olan kişiden talep etse, borçlu müvekkilin kendisinin borcunu sildiğini veya zikredilen alacağın kendisinden alındığını söylese, vekilden bilgi yemini istenmez.” Nişancızâde’nin beşinci konu başlığının başında zikrettiği bu konular *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de yer almamıştır.²⁰⁷

5- *Nûru’l-‘Ayn*’da Kâdîhan’dan nakiller yapılmış, bu nakillere *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de yer verilmemiştir. Kâdîhan’dan nakledilen fetva şöyledir:

Kâdî davalıya yemin teklif eder ve davalı böyle bir durumda cevap vermezse, sağır veya dilsizlik gibi bir engelini olup olmadığına bakılır, bu konulardan kaynaklı bir engeli yoksa, yemin davalıya üç defa teklif edilir, sonra kâdî bu kişi aleyhinde hükmeder.²⁰⁸

6- Bezzâziyye’de yer alan fetvaya göre de bir kimsenin ölüye vermesi gereken bir hak olduğu iddia edilse, davalı şahsın ölüye ait kendisinde bir şey bulunmadığına dair yemin etmesi gerekir. Bu fetvaya *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de yer verilmemiştir.²⁰⁹

7- *Ed-Dürer‘ul-Ğurer* adlı esere göre bir kişinin vekil olması durumu sadece istihlâf davalarında geçerlidir, yemin davalarında bir başka kişinin yerine yemin edilemez. Bu sebeple vasinin, mütevellinin ve babanın oğlu için yemini geçerli değildir.²¹⁰

8- Nişancızâde ele aldığımız fasılda “Davalara Yönelik Tenâkuz” faslının okunması gerektiğine işaret etmiştir. Bu şekilde bir yönlendirmeye bu bölümde *Câmi‘u’l-Fusûleyn*’de rastlamamaktayız.²¹¹

9- Nişancızâde konunun anahatlarını ve özetini *el-Eşbâh*’tan nakil yaparak bitirme tavrını burada sürdürmüştür. *El-Eşbâh*’ta yer alan fetvada müellif konuyu şu şekilde bitirmektedir: “Kâdî içerisinde belirsizlik bulunan ve karşı tarafın ihanette bulunduğunu ortaya koyan hususlarda yemin ettirmez.” Bu hususlar altı madde halinde sıralanmıştır,

²⁰⁶ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 76b, 77a.

²⁰⁷ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 77a, 77b.

²⁰⁸ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 78a.

²⁰⁹ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 79a.

²¹⁰ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 79a.

²¹¹ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81b.

ilk olarak kâdının yetimin vasiyeti konusunda ithâm edilmesi meselesi, ikinci olarak mütevellî olan kişinin alakalı yemin etmesi, üçüncü olarak *vedi*’ akdindeki kişinin hıyanette bulunduğu dair fetva, dördüncü olarak belirsizlik içeren rehin akdi, *gâsıp* kişinin davası, son olarak hırsızlık konusundaki davalar.²¹²

Sadece Nişancızâde’nin zikrettiği *el-Hülâsâ*’da geçen bir rivayete göre ölüye borçlu olan bir kişi, ölenin vârislerine veya vâsilerine, onların talepleri olmadan borcun kabzedildiğini, elinde o mala yönelik bir şey bulunmadığına ve borcun *ibrâ* edildiğine dair yemin eder. Sadru’ş Şehid’in *Edebu’l Kâdi*’sinde böyle bir durumun olduğu *Nûru’l-‘Ayn*’da yer almıştır²¹³

On Altıncı Fasıl

1- *Nûru’l-‘Ayn*’da *el-Fevâidu’z-Zahîr*’den hareketle *damân* yani kişinin ödeme sorumluluğu aldığı akitler açıklanmıştır.²¹⁴ Burada özellikle kişinin bir başka kişiye zarar vermesi durumunda ödemesi gereken tazminat üzerinde durulmuştur.²¹⁵ Emanet olarak bir kişinin malını başka birine vermesi durumunda, emanet bırakılan malın çalınması halinde, emanet edilen kişiye zararın ödetilmeyeceği açıklanmıştır. Daha sonra Kâdîhan’dan alıntıda bulunulmuş, tazminat gerektiren akitler ve tazminatı gerektirmeyen akitler konusuna kısaca değinilmiştir. Kâdîhan’dan yapılan nakilden sonra *el-Fevâidu’z-Zahîr*’den nakilde bulunulmaya devam edilmiş ve bu eserde tazminat gerektiren durumların iki, üç ya da dört olması konusunda alimlerin ihtilâf ettiği ifade edilmiş, *el-Eşbâh*’a göre dört yerde tazminatın gerektiği izâh edilmiştir. *Zeylâi* ve *en-Nihâye*’ye dayanarak hangi konularda tazminatın gerektiği meselesi üzerinde de ilaveten durulmuştur.²¹⁶

2- Nişancızâde bu şekilde istihkâk konusuna girmeden önce tazminat bahsini bilmesi gerektiği kanaatine sahip olmuş, bu sebeple öncelikle tazminatlar konusuna yönlendirmiş,

²¹² Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81b.

²¹³ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81b.

²¹⁴ Hamza Aktan, “Damân”, *DİA*, VII, s. 450-453.

²¹⁵ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81b.

²¹⁶ Nişancızâde, *Nûru’l-‘Ayn*, vr. 81b, 82a.

sonradan konunun kısa bir özetini yapmıştır. Daha sonra *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*’de olduğu üzere istihkâkın mahiyetine girmeden çeşitlerine girmiştir ve konuları meseleler yoluyla aktarmıştır. Fakat istihkâkın çeşitlerine *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*’in aksine *ez-Ziyâdat* adlı eserden değil, *ed-Dürerü‘l-Ğurer* adlı eseri kaynak göstererek yer vermiştir.²¹⁷

Ed-Dürerü‘l-Ğurer adlı eserde istihkâkın iki çeşidinin olduğu ifade edilmiş; bunlardan birinin mülkiyeti iptâl eden istihkâk olduğu üzerinde durulmuş, sonra mülkiyeti iptal eden *istihkâk* grubuna giren akitler tek tek sıralanmıştır. Konuyla alakalı akitler sıralandıktan sonra mülkiyeti iptal eden istihkâka örnek olması için köle azadı meselesi zikredilmiş ve bu konuda verilen birkaç fetva üzerinde durulmuştur. İkinci tür olan mülkiyeti nakleden istihkâk konusu üzerinde kısaca durulmuş, böyle bir istihkâkta mülkiyetin doğrudan iptal edilmesinin gerekmediği açıklanmış ve mülkiyeti nakleden istihkâkta, istihkâk edilen şeyi daha önce satmış olan kişi, kendisine rücu edilmedikçe onu satın aldığı kişiye rücu etmeyeceği üzerinde durulmuştur.²¹⁸

3- *Nûru‘l-‘Ayn*’da *el-İmadiyye* kaynak gösterilerek ele alınan fetvada istihkâk meselesiyle alakalı müşterinin satıcıya başvurması halinde, satıcı müşteriye talep ettiği ücreti verirse, *istihkâk* davası için kâdi huzuruna çıkılmasının gerekli olmayacağı ifade edilmiştir. Bu konu da Nişancızâde’nin üzerinde durduğu; fakat *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*’de yer almayan bir konudur.²¹⁹

4- *Reşideddîn*’in *el-Fetâvâsı*’ndan sonra *el-Mebsût* kaynak gösterilerek verilen fetva müşteriyle satıcının istihkâk davasına başvurmadan sulha yanaşmaları halinde yaptıkları sulh anlaşmasının geçerliliği hakkında verilmiştir. Bu konunun yanı sıra *Nûru‘l-‘Ayn*’ın *el-Mebsût*’u kaynak göstererek verdiği fetvada “İstihkâk davasına konu olan malın birebir kendisi veya kıymeti verilmelidir.” fetvasına değinilmiştir. İstihkâk davasına konu olan malın kıymetine yönelik fetva *Câmi‘u‘l-Fusûleyn*’de yer almamış, sadece *Nûru‘l-‘Ayn*’da bu konudan bahsedilmiştir.²²⁰

5- Nişancızâde *el-Muhîtu‘l-Burhânî*’yi kaynak göstererek şöyle bir fetvaya temas etmiştir: Kiracı istihkâk davasında bulunursa, kira veren kişi satın alan kişiye rücu etmez.

²¹⁷ Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 82a.

²¹⁸ Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 82a.

²¹⁹ Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 82b.

²²⁰ Nişancızâde, *Nûru‘l-‘Ayn*, vr. 83a.

Bu fetva *Câmi 'u'l-Fusûleyn 'de* yer almamış; fakat kira davalarına yönelik farklı lafızlarla ifade edilen başka fetvalar hakkında bilgi verilmiştir.²²¹

6- Nişancızâde'nin yer verdiği *el-Fusûl 'ul-İmâdi*'de verilen örneğe göre “Bir kişi kumaş alıp ondan gömlek dikse, bir başkası o gömleğin kendisine ait olduğunu ispât etse, bu kişi kumaşı satın aldığı kişiye rücû ederek ödediği bedeli geri alamaz. Çünkü satın alınan şey istihkâk edilmemiştir, istihkâk edilen şey, satıma konu olan şey değildir.”²²²

7- Bezzâziyye'de bir kefilin bulunması halinde istihkâk davasının nasıl sonuçlanacağına dair bir fetva üzerinde durulmuş, bu fetvanın üzerinde *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de durulmamıştır.²²³

8- *Nûru'l-'Ayn* 'da da konuyu ana hatlarıyla veren ve konuyla ilgili kapsamlı hüküm içeren *ed-Dürerü'l-Ğurer* ve Kâdîhan'dan fetvalar nakledilmiş, bu fetvalar *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de aktarılmamıştır.

Ed-Dürerü'l-Ğurer 'de geçen fetvada şöyle bir açıklama yer almıştır: Kişiler üzerinde anlaşmazlıkların olması mülkiyet davalarını engeller, fakat köle azadına yönelik davaları, talak ve nesep davalarını engellemez.

9- Kâdîhan'da üzerinde durulan fetvada köleyle ilgili şöyle bir mesele üzerinde durulur: “Bir köle üst üste satım akdine konu olsa, son olarak köle hür olduğunu söyleyip hür olma ile ilgili olarak hak talebinde bulursa, en son satım alan, ilk alana, oda ilk satıcıya rücû eder.” Eğer ilk alıcı kölenin istihkâkını kabul etmemesi halinde verilen fetvanın İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in kölelerin hürriyetine dair hükümlerle olacağı açıklanmıştır. Bu konuda Hanefi alimlerin birbirinden farklı fetvalar verdiklerine de temas edilmiştir.²²⁴

10- *Nûru'l-'Ayn* 'da köle ve cariyelerle ilgili son fetvalar *Reşîdeddîn el-Fetâvâ* 'sından ve *Bezzâziyye* 'den alınmıştır. *Bezzâziyye* 'de verilen fetvada Müslümanın köleyi Hristiyan bir kişiye satmasına yönelik bir fetva yer almıştır. Malda ayıp olması durumunda

²²¹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 83a.

²²² Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 81b, 82a.

²²³ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 86a.

²²⁴ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 86a, 86b.

Hristiyan kişinin iki şahit getirmesine yönelik bir fetva üzerinde durulmuş, Nişancızâde *Tenakûz Faslı*'na yönlendirmede bulunmuştur.²²⁵

11- İki eserinde üzerinde durduğu *ez-Zahîretu'l-Burhâniyye*'den alınan fetvada “Bir kişinin istihkâk etmesi ve müşterinin binasını yıkması halinde, müşterinin binanın kıymeti ile satın aldığı şahsa döneceği” mevzusu üzerinde durulmuştur. Nişancızâde burada “*Câmi*’de de şöyle zikredilir” diyerek konuya ilave de bulunmuş; fakat burada “*Câmi*” lafzıyla işaret ettiği *el-Câmiu'l-Kebîr ve Şerhleri*'nin rumuzunu kullanmamış, “*Câmi*” ifadesini kırmızıyla yazmamış ve bu şekilde aldığı fetva kitabına da dikkatleri çekmeden fetvayı aktarmıştır. *El-Câmiu'l-Kebîr ve Şerhleri*'nde “müşterinin yıkılmış bina hakkında muhayyer olduğu” hakkında bilgi verilmiştir. *Bezzâziyye* kaynak gösterilerek *Nûru'l-'Ayn*'da “Böyle bir durumda müşterinin isterse binayı sahipleneceği ya da yıkıntı malzemesini satıcıda bırakıp, malzemenin ücretini satıcıdan alacağı” üzerinde durulmuştur.²²⁶

On Yedinci Fasıl:

1- Nişancızâde konuya giriş yaptığı pasajda şu noktalara değinmiştir: Dinar ve dirhem gibi mallar taayyün ederler. Hacim ölçü birimiyle (*keyli*), ağırlık ölçü birimiyle (*veznî*) ve sayı ile (*adeddiy-i mütekârib*) olan mallar duruma göre satım konusu (*mebî*) veya satım bedeli (*semen*) olabilirler. Bunların satım bedeli olma durumunda taayyün edebileceği, satımın konusu olduklarında taayyün etmeyeceği üzerinde durulmuştur.²²⁷

El-Mecmaû'l Fetâvâ'da “bâ” harfi cerrinin kullanıldığı kısmın satım bedeli olduğu söylenmiş, Şeyh Bedreddin'in de konunun girişinde yaptığı açıklamada da “bâ” harfi cerrinin kullanıldığı kısmın satım bedeli olduğuna temas edilmiştir.²²⁸

2- *Nûru'l-'Ayn*'da üzerinde durulan rivayette hibe, sadaka gibi teberru akitlerinde nakdin taayyün edeceği bilgisi yer alır. Aynı zamanda ortaklık, mudarebe ortaklığında ve yapılan diğer ortaklıklarda teslimden önce paranın taayyün edeceği bilgisi de

²²⁵ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 86a.

²²⁶ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 88b.

²²⁷ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 90a.

²²⁸ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 90a.

aktarılmıştır. İki müellif tarafından birbirine paralel ifadeler içeren bu fetva Şeyh Bedreddin ve Nişancızâde tarafından birbirinden farklı yerlerde zikredilmiştir.²²⁹

3- Nişancızâde *el-İzâh*'tan yaptığı nakilde satım bedeline yönelik açıklamasında birçok noktaya temas etmiştir. Açıklamasında üzerinde durduğu konular kısaca şöyledir: Mallar üç çeşittir. Sadece satım bedeli olmaya elverişli mallar, ikinci olarak semen özelliği de taşıyan mallardır ki bunlar hacim ölçü birimiyle ölçülen mallar (*keylî*) ile ağırlık ölçü birimiyle satılan mallar (*veznî*) mallar; bu mallar hem satım bedeli (*semen*) olma özelliği hem de satım akdinin konusu (*mebî*) olma özelliği taşırlar. Mesela “ba” harfi cerri akitte başına geldiği tarafın satım bedeli olmasını sağlar. Eğer bu mallar satım bedeli olursa, kıymet ölçüsü olmaya elverişli olmazlar. Bu sebeple bir elbiseyi itlâf edenin, onu misli ile tazmin etme yükümlülüğü olmaz. Kumaş satım bedeli olma konumunda olursa da, kumaşın *kabz* edilmeden önce başka bir şey ile değiştirilmesi caiz olmaz, akdin feshedilmesi durumunda kumaşın bizzat aynısının karşı tarafa verilmesi gerekir, böyle bir durumda satış konusu helak olsa bile satım bedeli olan kumaş üzerinden *ikâle* yapılabilir.²³⁰

4- Nişancızâde'nin “Nakdin taayyün ettiği meseleler” bahsinin başında ele aldığı bu konu, Şeyh Bedreddin tarafından konuyla ilgili uzun bir açıklama yapıldıktan sonra zikredilmiştir. Bu konudan önce Şeyh Bedreddin cariye ve kölelerin satım bedeli ya da satım akdinin konusu olması durumlarında kendileriyle ilgili ortaya çıkabilecek problemler üzerinde durmuştur. Sonra Nişancızâde'nin *el-İzâh*'tan alıntılacağı bu konuyu benzer bir muhtevayla aktaran *el-Câmiû'l-Kebir ve Şerhleri'nden* almış ve konuya Nişancızâde'ye kıyasla daha detaylı ve ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Bu konudan sonra Nişancızâde *ez-Zahîretu'l-Fetâvâ* adlı eserden alıntı yapmıştır. Bu eserde satım bedeli olan malın satım ücreti de olabileceği üzerinde durulmuştur. Bir şeyin cinsinin ne olduğu konusunda ihtilâf varsa, o şeyin ücret veya semen olma özelliğinin kalkacağı ve cinsinin ne olduğu net ortaya koyulmayan şeyin kumaş ücreti gibi bir şey olması halinde selem akdinde geçerli olan hususların burada da geçerli olacağı açıklanmıştır. “Böyle bir

²²⁹ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 90b.

²³⁰ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 90b.

durumda bu akitteki ücretin konumu selem akdindeki satışa konu olan şeyin (*müslemun fih*) konumu gibidir” ifadesine *Nûru'l- 'Ayn*’da değinilmiştir.²³¹

5- *Nûru'l- 'Ayn*’ın *el-Vecîz*’den yaptığı rivayete göre “*Muavâza* akitlerinde taayyün gerçekleşmez, malın bizzat aynısının (*ayn*) verilmesi gerekir.”²³²

6- *Müsterâd Sahibu'l-Muhît* kaynaklı olarak Nişancızâde’nin vekâlet akdi ile alakalı olarak verdiği fetva şu şekildedir:

Vekil olan kişiden bin dirheme bir cariye alması istense, vekil olan kişinin elinde bu paranın beş yüz lirası helak olsa, buna rağmen vekil olan kişi bin liraya cariye satın alsın, bu cariye vekile ait olmuş olur. Beşyüz liraya almış olsa idi cariye müvekkile ait olurdu. Fakat satım işlemi gerçekleştirildikten sonra beş yüz lira helak olsa idi, böyle bir durumda vekâlet akdi gerçekleşmiş olurdu.

Konu bu şekilde *Nûru'l- 'Ayn*’da detaylandırılmış, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*’de bu konu yer almamıştır.²³³

On Sekizinci Fası:

1- *Bey bi'l-vefâ* konusuna Nişancızâde *el-Kifâye* ve *el-Înâye* adlı eserlerden yaptığı alıntıyla giriş yapmış, zikrettiğimiz eser isimlerini rumuz vermeden doğrudan zikretmiştir. *El-Kifâye* adlı eserde “*el-Muhît*” adlı eserden hareketle *vefâ* sözleşmesinin müşterinin satıcıya “Ben senden bu malı borç olarak satış bedelini ödediğim takdirde geri almak koşuluyla satın alıyorum.” demesiyle gerçekleşeceği vurgulanmıştır. *El-Înâye* müellifi de müşterinin “Ben senden bu malı bedelini ödediğim zamanda geri almak koşuluyla satın alıyorum” şeklinde ifadelerle *vefâ* sözleşmesini gerçekleştirebileceğini eklemiştir.²³⁴

2- Malın telef olmasına yönelik fetvalardan sonra Nişancızâde *el-Hidâye*’den fetvalar nakletmiştir. Bu fetvalarda “*Vefaen* satılan malın noksan olan kısmıyla ilgili müşterinin bu noksan olan kısmı ödeyip ödemeyeceğine yönelik fetvalar” yer almıştır. Mesela bir kişinin *vefaen* bir bağ sattığı, sonradan buradaki ağaçların telef olduğu ifade

²³¹ Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 90b.

²³² Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 90b.

²³³ Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 91a.

²³⁴ Nişancızâde, *Nûru'l- 'Ayn*, vr. 91b, 92a.

edilmiş, böyle bir durumda müşterinin bağı ödeyip ödemeyeceği sorulmuştur. Hüküm konusunda naklettiğimiz gibi bir durumda “saticının muhayyer olacağı” açıklanmıştır. Muhayyer olmasının bir neticesi olarak isterse bağı o şekliyle müşteriye bırakabileceği ve akdi sürdüreceği, isterse de sahip olduğu hissenin karşılığını müşteriden alabileceği izâh edilmiştir.

Fetvanın devamında *el-Cevâhiru'l-Fıkh*'dan rivayette bulunulmuş, bu eserde “Sadece telef olan kısmıyla ilgili satıcının muhayyer olacağı” zikredilmiştir. Kısacası böyle bir durumda zarara uğrayan hisse konusunda satıcının muhayyer olduğu, beş yüz dinarlık bir zarar varsa, satıcının ödemesi gereken hisseden beş yüz dinarlık bir kısmın düşürüleceği ifade edilmiştir. Bu durumda olduğu üzere bağ veya bahçeye zarar gelmesi durumunda da müşterinin alacağından zarar miktarınca düşülür. Rehin alma durumunda da böyle olduğu bir görüşe göre söylenmiş, diğer bir görüşe göre rehin durumunda, verilen hükmün farklı olacağı görüşü de aktarılmıştır.

Zikrettiğimiz bu hususlardan sonra Semerkant alimlerinin görüşleri üzerinde de *Nûru'l-'Ayn*'da durulmuş, onlarında telef olan kısmın hissesinin düşeceği, diğer kısmın baki kalacağı yönünde görüş belirttikleri ifade edilmiştir. *El-Cevâhiru'l-Fıkh* ve Semerkant alimlerinin görüşlerine *Nûru'l-'Ayn*'da *Bezzâziyye*'den nakledilen fetvaların içerisinde yer verilmiş, *Bezzâziyye*'den nakledilen fetva üzerinde sadece Nişancızâde durmuştur.²³⁵ Bu fetvalardan sonra *Nesefî*'den nakledilen fetvada ziraatte telef olan kısmın da satıcıya ait olacağı ifade edilmiş, gerekçe olarak haraç vergisinin ve zekâtın vefâ sözleşmesinde satıcıya ait olması gösterilmiştir. Yani bu durumda haraç vergisinin ve zekâtın kendisine ait olmasına kıyasla zararında satıcıya ait olacağı açıklanmıştır. Ayrıca böyle bir durumda müşterinin vefâ malının zekâtını vermesi gerektiği de üzerinde durulan bir diğer husustur.²³⁶

3- *Ed-Düreru'l-Ğurer* adlı eserde “menkul mallarda vefâ sözleşmesinin yapılıp yapılamayacağı konusunda alimlerin ihtilâf ettikleri” ifade edilmiştir. Bir görüşe göre “toplumun ihtiyacı” maslahatına dayanarak menkul mallardaki vefa sözleşmesine cevaz

²³⁵ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 92a.

²³⁶ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 92a.

verilmiş, diğer bir görüşe göre bu konuya cevaz verilmemiştir. *Ed-Düreru'l-Ğurer*'de geçen fetvada bu konuya sadece Nişancızâdenin temas ettiği ifade edilmiştir.²³⁷

4- *Ez-Zâhiretu'l-Burhaniyye*'de geçen fetvada “Bir şeyin öncelikle vefâ yoluyla satın alındığı, sonrasında başka bir kişiye kesin bir sözleşmeyle satıldığı” konusu üzerinde durulmuştur. Böyle bir durumda ilk sözleşmenin geçerli olduğu, ikincisinin iptal olacağı fetvası verilmiş ve geçerli olan fetvanın bu şekilde olduğu izâh edilmiştir. *El-Mûhit* müellifinin görüşünün şöyle olduğu *Nûru'l-'Ayn*'da açıklanmıştır: “Böyle bir durumda ilk satım akdi *nâfiz* olur. Fetva buna göredir.” Kâdîhan'ın görüşünde “İlk satım sözleşmesinin *nâfiz* olacağı” yönünde olduğu da ilave edilmiştir. *Ez-Zâhiretu'l-Burhâniyye*'de, *el-Muhît*'te ve Kâdîhan'ın *el-Fetâvâ*'sında geçen yukarıdaki zikrettiğimiz görüşler sadece *Nûru'l-'Ayn*'da yer almıştır.²³⁸

7. Nişancızâde'nin Yer Vermediği Mesele ve Görüşler:

Nişancızâde Şeyh Bedreddin'in üzerinde durduğu bazı fetvalara temas etmemiştir. Yer yer farklı kaynaklar kullandığı için Şeyh Bedreddin'in üzerinde durduğu fetvalara temas etmediği söz konusu olabilmiştir. Şeyh Bedreddin'in yer verdiği fetvaları temas etmemesinin bir diğer sebebi konuyu ihtisar halinde sunmak, tekrarlarından kaçınmakta kanaatimizce olabilir.

Örnekler:

On İkinci Fası:

1- Şeyh Bedreddin *el-Vakîât* adlı eserden şöyle bir başlığa temas etmiştir: “Bir kadına kocasının kendisini boşadığına dair bir haber gelirse ve bu konuda kadına bir

²³⁷ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 94b.

²³⁸ Nişancızâde, *Nûru'l-'Ayn*, vr. 94b.

yazıda verilirse, kadın yazının kocasına ait olup olmadığı konusunda şüpheye düşse, kendisinin tahminine ve zannına göre hareket eder.”²³⁹

2- *El-Müntekâ*'da üzerinde durulan “Bir kişinin kölesini azat ettiği veya hanımını boşadığı halde, ben azadı veya boşamayı kastetmemiştim” demesiyle alakalı hükmü Nişancızâde eserine almamıştır.²⁴⁰

3- *El-Muhît* müellifinin *el-Fevâid*'inde geçen fetva sadece Şeyh Bedreddin tarafından ele alınmıştır ve bu fetvada imamların köle azadı hakkındaki görüşlerinden hareketle hilaller konusundaki görüşlerinin mahiyeti hakkında yargıda bulunulmuştur. Özetle şöyle denmiştir: “Hanefi imamlarının her birinin boşama ve cariye azadı konularındaki görüşlerinden hareketle, Ramazan hilali konusunda davanın şart olmaması gerektiği kanaatine sahip olduklarını ifade edebiliriz.”²⁴¹

4- Şeyh Bedreddin yaygın duyuma dayalı şahitlik başlığında ölüm konusunu ön alım konusuyla karşılaştırmış ve bu konudaki kanaatini aktarmış; fakat bu kanaatin Nişancızâde üzerinde durmamıştır. Şeyh Bedreddin “Ölüm konusunda adil bir kişinin haberi kabul edildiğine göre, öncelikli alım (*şüf'a*) konusunda da adil bir kişinin haberine itibar edilmeli” kanaatini savunmuştur. Çünkü ona göre *şüf'a* konusunda bir adil kişinin haberi yeterli kabul edilmediği için, bazı kişilerin *şüf'a* hakkı ellerinden alınmış olmaktadır. Kanaatimizce Nişancızâde Şeyh Bedreddin'in bu kanaatini konunun kapsamı dışında gördüğü için almamıştır, çünkü konunun en başında mülkiyet sebebi oluşturan konularda yaygın duyuma dayalı şahitliğin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir, *Şüf'a* hakkı mülkiyeti doğuran bir haktır ve bu sebeple kanaatimizce yaygın duyuma dayalı şahitliğin dışında tutulmuştur.²⁴²

5- Uzak bir ülkedeki bir kişiyle alakalı “tabutunu gördük” veya “defnettik” gibi ifadelerle yapılan yaygın duyuma dayanan şahitliğe *el-Müntekâ* adlı eserdeki fetvada cevaz verilmektedir. *El-Müntekâ*'da üzerinde durulan bu fetva sadece *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de yer almıştır.²⁴³

²³⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 105a, 105b.

²⁴⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 105a.

²⁴¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 105b, 106a.

²⁴² Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 106b.

²⁴³ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 107a.

6- *Es-Siyeru'l-Kebîr* adlı eserde geçtiğine göre “Bir kişinin dinden çıktığına dair yapılan yaygın duyuma dayalı şahitlik” kabul edilmez. Bu eserdeki fetvaya Nişancızâde değinmemiştir.²⁴⁴

7- *El-Muhîtu'l-Burhânî*'de üzerinde durulan şu fetva sadece *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de yer almıştır: “İki kişi bir kimseye gelip filan kişinin babasının öldüğünü ve ona miras bıraktığını söyleseler fakat ölüyü görmediklerini de ifade etseler, mirasa yönelik yaptıkları şahitlik kabul edilmez.”²⁴⁵

8- Eğer iki şahit başka vâris bulunmadığına şahitlik ederse kişi mirastan pay alır. İbn Ebi Leyla'ya göre almaz, çünkü ölenin oğlu ya da babasının yaşamadığını ona göre şahitler bilemez. İbn Ebi Leyla'nın bu görüşüne *Nûru'l-'Ayn*'da yer verilmezken, *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de bu görüş üzerinde durulmuştur.²⁴⁶

9- Süt annenin kendisinin sütü dışında bir hayvanın sütünü içirmesi durumunda oluşan anlaşmazlıkla ilgili hususlara *Câmi'û'l-Fusûleyn*'de değinilmiş; fakat bu konu *Nûru'l-'Ayn*'da yer almamıştır.²⁴⁷

On Üçüncü Fasıl:

1- *El-Fetâva'z-Zahîriyye*'den alınan bu fetva sadece Şeyh Bedreddin tarafından ele alınmıştır. Fetva kısaca şöyledir:

Bir mülk bir gruba vakfedilmiş, fakat zalim biri burayı zapt etmiş, ondan geri almak da mümkün değil. Vakıf lehtarları bir kişinin burayı zalim adama satıp ona teslim ettiklerini iddia etse, fakat bir kişi bu iddiayı reddetse, böyle bir durumda vakıf lehtarları o kişiye yemin ettirebilir.²⁴⁸

²⁴⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 107b.

²⁴⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 107b.

²⁴⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 108a.

²⁴⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 108b, 109a.

²⁴⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 109b, 110a.

On Dördüncü Fasıl:

1- *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de bu konuların dışında *mevle'l-muvâlât* konusunda yalancı şahitlerin tazminle yükümlü olacaklarına dair fetva yer alır.²⁴⁹ Bu fetvanın yanında nikâh akdi konusunda yalancı şahitlerin tazminle yükümlü olmayacağı fetvasına da temas edilmiştir. Bu iki mesele de birbirinden farklı fetvaların üzerinde durulmasının gerekçesi olarak *velâ* akdi yapan kişinin, sırf bu akdi yapmakla vâris olamayacağı, nikâh meselesinde nikâhlı kadının her halükarda vâris olacağı ifade edilmiştir.²⁵⁰ Şeyh Bedreddin bu kıyaslamaya karşı çıkmış ve nikâhlı kadının da dinden çıkma ve kocasını öldürme durumlarında vâris olamayacağını belirtmiştir. *Velâ* akdine yönelik zikrettiğimiz, içerisinde kıyaslamaya ve Şeyh Bedreddin'in de görüşlerine yer verilen fetvaların hiçbirine Nişancızâde temas etmemiştir.²⁵¹

On Beşinci Fasıl:

1- *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de köleyle alakalı yemin davalarına ait fetvalar yer almaktadır; fakat bu fetvalara Nişancızâde temas etmemiştir. Mesela bir adam kısıtlı bir köleye karşı mal veya hak davasında bulursa davacının, köleyi çağırıp ona yemin ettirme hakkı vardır.²⁵²

2- Bir Müslüman, bir zımni üzerinde belli bir içki alacağı olduğunu iddia ederse, bu dava *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de yer alan fetvaya göre sahih olur.

3- Kâdîhan'dan nakledilen bu meseleden sonra Şeyh Bedreddin *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de şöyle bir nakilde bulunmuştur: Ebu Hanife'ye göre dava açılmadan kölenin azat edildiğine dair *beyyine* kabul edilmez. Ebu Yusuf ve Muhammed bu konuda birbirine zıt iki görüşü savunmuşlardır. Fakat cariye'nin azâdı konusunda *beyyineye* gerek yoktur. *Nûru'l-'Ayn*'da bu nakil yer almamıştır.

²⁴⁹Mevle'l-muvâlât: Velâ sözleşmesinde teklifi kabul eden taraf anlamında fıkıh terimi (Şükrü Özen. "Velâ". DİA. XLII, s. 11-15).

²⁵⁰ Velâ: Azatlıktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmi akrabalık bağı (Şükrü Özen. "Velâ". DİA. XLII, s. 11-15).

²⁵¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 117a, 117b.

²⁵² Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 126b, 127a.

4- Son olarak Şeyh Bedreddin yedi hususta davalıya yemin ettirilmeyeceğini zikretmiş ve yedi hususu şu başlıklar altında ayrıntıları ile zikretmiştir: *Nikâh, rec'at, ilâ*'dan *vazgeçme, nesep, ümmülveled* ve *velâ* konusudur. İsimlerini zikrettiğimiz bu yedi mesele Nişancızâde tarafından zikredilmemiştir.²⁵³

On Altıncı Fasıl:

1- Şeyh Bedreddin istihkâkın çeşitlerini *ez-Ziyâdat* adlı eserden yararlanarak aktarmıştır. Bu eserde önce istihkâk çeşitlerine, ardından istihkâk çeşitlerinin ortak ve ayırıcı yönlerine işaret edilmiştir. İstihkâk çeşitlerinin ortak ve ayırıcı yönlerine *Nûru'l-'Ayn*'da yer verilmemiş, doğrudan konu başlıkları ve konuyla alakalı içeriklere ve örneklere Nişancızâde yer vermiştir. Nişancızâde konuyla alakalı örneklere köle azadı meselesi üzerinden yer vermiş, meseleci şekilde konular üzerinde durma hassasiyetini bu başlıkta da sürdürmüştür.²⁵⁴

2- Kumaşın gömleğe dönüştürülmesine yönelik istihkâk örneği iki eserde de geçmesine rağmen *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de kumaşın gömleğe çevrilmesi durumu gibi, etin kebaba dönüşmesi, buğdayın ekmeğe dönüşmesi halinde istihkâk meseleleri üzerinde de durulmuş, fakat kumaş örneği dışındaki örneklere *Nûru'l-'Ayn*'da yer verilmemiştir.²⁵⁵

3- Reşîdeddîn'in verdiği fetvalarda satım akdinin münfesih olacağı zamana dair görüşlerin birbirinden farklı olduğu ifade edilmiş, kimine göre münfesih olmanın istihkâk eden kişinin o şeyi kabzetmesi ile olacağı açıklanmış, kimine göre münfesih olmanın hükmün kendisiyle meydana geleceği üzerinde durulmuştur.²⁵⁶

4- Reşîdeddîn'in *El-Fetâvâ*'sında bu konulara ilaveten bir şeyin istihkâk edilmesi ve bu istihkâk edilen şeyin yargı kararı ile bozulmak istenmesi durumunda, satıcının bu duruma razı olmaması halinde alıcının akdi bozma yetkisinin olmadığı altı çizilmiştir. Çünkü satıcının o şeyin kendi yanında doğduğuna dair *beyyine* getirme durumu vardır.

²⁵³ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 129a.

²⁵⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 129a.

²⁵⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 129b.

²⁵⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 130a.

Reşîdeddîn istihkâk edilen şeyin yargı kararı ile bozulmak istenmesi halinde verdiği fetva sadece *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de yer almış, Nişancızâde bu konuyu atlamıştır.²⁵⁷

5- *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de iki şahit ile istihkâk edilmiş ve *beyyine* ile sabit olmuş bir meseleyle ilgili *Fetâva 'z-Zahîriyye*'den fetva aktarılmış; fakat bu konu hakkında *Nişancızâde* bilgi vermemiştir.²⁵⁸

6- Bu konudan sonra *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de köle davasında istihkâk edilme meselesi üzerinde durulmuş, bu konuya *Nişancızâde* temas etmemiştir. *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de “Kusur (ayıp) muhayyerliği ile iade durumunda verilecek cevabın da istihkâk durumundaki gibi olacağı” üzerinde durulmuştur, fakat bu fetvanın *Nişancızâde* üzerinde durmamıştır.²⁵⁹

7- *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de ek olarak “satılan malın istihkâk edilmesinden sonra, satıcının “karşı iddialarım var” diyerek iddia da bulunması durumunda verilecek hüküm üzerinde” durulmuştur. Bu konudan sonra *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de “istihkâk iddiasında bulunan kişinin bir şeyin kendi yanında doğduğuna (hayvan gibi) iddiasında bulunması halinde verilecek hüküm üzerinde de durulmuştur. Bu konulara *Nişancızâde* eserinde yer vermemiştir. Zaten Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sından alarak naklettiği fetvalarla ilgili Şeyh Bedreddin konuların “Haric ve Zilyet Faslı'nda” da geçtiği üzerinde durmuştur. *Nişancızâde* konu tekrarından mümkün mertebeye eserinde kaçındığı için, bu konunun da üzerinde durmamış olabilir.²⁶⁰

8- Reşîdeddîn'in *el-Fetâvâ*'sına dayandırılan fetvaya göre “yüz dinar mehir” karşılığı evlenen kişinin hanımına elli dinarlık bağ vermesi durumunda, bu bağın kabul olunmayacağı üzerinde durulmuştur. Fakat bu fetvaya *Nûru'l-'Ayn*'da temas edilmemiştir.²⁶¹

9- Şeyh Bedreddin *Nûru'l-'Ayn*'da üzerinde durulmayan birçok rivayetin üzerinde durmuştur. Bu başlıklarda genel olarak müşterinin bina ya da arazi sahibi olması halinde ortaya çıkan istihkâk davaları üzerinde durulmuştur. Mesela *Kâdîhan*'da üzerinde durulan

²⁵⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 130a.

²⁵⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 130a.

²⁵⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 132a.

²⁶⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 133a.

²⁶¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 131a.

fetvaya göre şöyle bir mesele anlatılmıştır: Bir arazi alınsa ve o arazi de bina yapılırsa veya ekim dikim yapılırsa, sonra arazi istihkâk edilse, müşteri satıcısına satım bedeli ile rücu eder. Müşteri binayı teslim edip, binanın ona teslim edildiği günkü değerini talep eder. Bu şekilde bina ya da arazinin istihkâk davasına konu olması durumunda, binaya yapılan ilaveler veya araziye yapılan ağaçlar konusunda Şeyh Bedreddin uzun uzadıya durmuştur. Bu fetvaların dışında *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de istihkâk davasıyla geri alınmak istenen mal veya arazinin durumu hakkında da fetvalar sıralanmış, bu fetvaların üzerinde *Nûru'l-'Ayn*'da durulmamıştır. *Nûru'l-'Ayn* 'da *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de genişçe yer alan bu fetvalar hakkında bilgi verilmemiştir. *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de araziye yönelik davalar hakkında bilgi verildikten sonra müşterinin, satıcının veya istihkâk davasında bulunan vekili, vasisi yani yetkili üçüncü şahısların bulunması halinde verilecek fetvalar üzerinde durulmuştur.²⁶²

10- *El-Mebsût* kaynaklı olarak şöyle bir fetvanın üzerinde durulmuştur:

Aslında cariye olan bir kadın hür olduğunu söylese ve bu söz üzerine bir şahıs bu kişi ile evlense, kadının çocuğu olsa ve sonra bu kadın istihkâk edilmiş olsa, böyle bir durumda hem kadının hem de doğurduğu çocuğun istihkâk edene ait olacağı fetvası üzerinde durulmuştur.²⁶³

11- *El-Mebsût*' kaynaklı olarak verilen şu fetvanın üzerinde sadece Şeyh Bedreddin durmuştur. *El-Mebsût*'taki fetvanın konusu özetle şöyledir:

Müşteri bir cariye satsa, ikinci müşteri ondan çocuk sahibi olsa, daha sonra cariye istihkâk edilse, ikinci müşteri satım bedeli ve çocuğun kıymeti ile birinci müşteriye rücu eder. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre hem satım bedeli hem de çocuğun kıymeti ile rücu' gerçekleşir.²⁶⁴

Câmi 'u'l-Fusûleyn'de bu konulara ilaveten kusur bulmaktan dolayı geri verilme, paranın iade edilmesi gibi konular üzerinde de durulmuştur. Kölenin ve cariyelerin istihkâk edilmesiyle ilgili, bu kişilerle evlenme veya köle ve cariyeyi bir ortakla satın alma

²⁶² Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 131b, 132a.

²⁶³ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 139a.

²⁶⁴ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 139a.

durumunda verilecek fetvalarda *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de üzerinde durulan; fakat *Nûru'l-Ayn*'da bahsedilmeyen konu başlıklarındandır.²⁶⁵

On Yedinci Fası:

1- *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de bu konunun başlarında cariye azadında vekâlette bulunma durumu ile ilgili farklı fetvalar yer almıştır: Mesela “Bir kişi bu bin ile bana cariye al.” dese ve bin dinar gösterse, vekil olan bin dirhemle cariye alsın, bu cariye artık kendisine ait olmuş olur. *Câmi 'u'l-Fusûleyn* 'de üzerinde durulan bir diğer fetvaya göre bir kişi “Bu bin ile bana köle al” diye vekâlet verse ve o “bin dirhem” vekilin yanında iken helâk olsa, vekâlet akdi batıl olmuş olur.²⁶⁶

On Sekizinci Fası:

1- *Fahreddin Zâhid*'in fetvasında bu konulardan sonra şöyle bir fetva yer almıştır: Bir müddet geçtikten sonra, satıcı satılan malın kıymeti ile gelse, böyle bir durumda müşteri parasını geri almaya ve koşulan şarta uymaya zorlanır. Geçen süreye karşılık payına düşen ücreti de ödemesi kendisine vacip olur. Müşteri sözleşmeyi bozabilir, çünkü bu sözleşme bağlayıcı bir sözleşme özelliği taşımamaktadır. Bu fetva *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'de yer almış, fakat Şeyh Bedreddin bu konuya ilaveten başka konulardan da bahsetmiştir. Mesela “bir kişi çıkan ürünlerin yarısı veya üçte biri kendisinin olması şartıyla bir üzüm bağı satın alsın ancak meyveler tam olarak yetişmeden, alım satım akdi bozulsa, o ana kadar yetişen meyveler taksim edilir, müşterinin bu durumda geçen müddet kadar satıcı üzerinde hakkı olduğu izâh edilmiştir.”²⁶⁷

2- Bu konulardan sonra Şeyh Bedreddin “*şüf'a* hakkı olan kişilerin *bey'bi'l vefâ* yoluyla satım sözleşmesi gerçekleştirmelerine” yönelik çeşitli fetvalardan bahsetmiştir. Şeyh Bedreddin'in *Câmi 'u'l-Fusûleyn*'den farklı olarak üzerinde durduğu diğer konular

²⁶⁵ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 139a, 139b.

²⁶⁶ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 141b, 142a, 142b.

²⁶⁷ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 149b.

şunlardır: Ortak olarak satın alınan üzüm bağının *Bey bi'l-vefâ* yoluyla satılmasına dair fetvalar, müşterinin bey'i caizle aldığı bir araziye üzerinde *şüf'a* hakkı olduğu halde başka birine icâreye vermesine dair fetva, *Bey bi'l-vefâ* ile alınan arazinin ziraate verilmesi durumunda verilecek olan fetvalar, ziraî ürün olarak satılan meyve, üzüm bağı, ot gibi ürünlerin *Bey bi'l-vefâ* yoluyla satılması veya kiraya verilmesine dair fetvalardır.²⁶⁸

3- Şeyh Bedreddin'de *Uddetü'l-Müftîn* kaynaklı olarak çocuğun malının vefâ sözleşmesi yoluyla satışını caiz gören bir fetvaya temas etmiştir.²⁶⁹

4- *Dinâri*'nin *el-Fetâvâ*'sında bu hükümden sonra alım satım ve vekâlet sözleşmesinde satıcının müşteriye “Paramı geri al, çünkü harcanmadı” demesi üzerinde durulmuştur. Bu durumda kalan müşterinin parasını alıp alamayacağı yönünde farklı fetvalar sıralanmıştır. Bu fetvalara sadece Şeyh Bedreddin yer vermiştir. İki müellifin ortak üzerinde durduğu fetva şöyledir: “Bir kişi bir malı caiz alım satım sözleşmesi ile satsa, başka bir kişi de o malı müşteriden gasp etse, bu durumda müşterinin malın parasını alıp alamayacağı sorulmuştur.” Rehine kıyasla alamayacağı görüşünü savunanlar vardır. Bu konuda *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de *Burhâneddîn el-Merğînânî*'nin ve *Kâdı Zahîreddîn*'in de görüşleri üzerinde durulmuş ve onların şu ifadelerine yer verilmiştir: Eğer rehin malı gasp edilirse rehin veren rehin alandan alacağını isteme hakkına sahip değildir. Bu fetvaların yanı sıra *Câmi'u'l-Fusûleyn*'de “iki ortağın borçlunun malını telef etmesi durumunda borçlunun hakkını talep için döneceği kişi” hakkında fetva yer almış, bu fetvanın yanı sıra *Kâdıhan*'dan “Sarf ve selem akdi olmaksızın bir kimsenin diğer bir kimseden yüz dirhem alacağını olmasına dair” fetva üzerinde de durulmuş, iki kişinin alacaklı olduğu bir durumda bu iki kişiden birinin borçlu olan kişinin malını telef etmesi halinde” verilecek hükümde yer almıştır. Bu hususların hiçbirine Nişancızâde temas etmemiş, bu konular sadece Şeyh Bedreddin tarafından ele alınmıştır.²⁷⁰

5- Şeyh Bedreddin, Şeyhu'lislam Nizâmeddin *el-Fevâid*'inden uzunca bir fetva nakletmiş, bu fetvada Şeyhu'lislam Nizâmedin'in *vefâ* satışının tam bir rehin sözleşmesi olmamasının gerekçelerini, aynı zamanda vefâ satışının tam bir borç sözleşmesi gibi

²⁶⁸ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 150a, 150b, 151a.

²⁶⁹ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 151b.

²⁷⁰ Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-Fusûleyn*, vr. 153b.

kabul edilmemesinin sebeplerini de madde madde ifade etmiştir. Bu maddeler beş başlıkta sıralanmıştır.²⁷¹

²⁷¹ Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u'l-Fusûleyn*, vr. 154b, 155a, 155b.

SONUÇ

Câmi'ü'l-Fusûleyn, Şeyh Bedreddin'in kaleme aldığı, kâdılar tarafından yaygın olarak kullanılan bir eserdir. Şeyh Bedreddin bu eseri Mecdüddin el-Üsrûşeni'nin (ö.632/ 1235) *el-Fusûl*'ü ile İmâdüddin el-Merginânî'nin (ö. 670/1271) *Fusûlu'l-ahkâm fi usûli'l-ihkâm* adlı eserlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturmuştur. Fakat müellif sadece bu eserleri bir araya getirmekle kalmamış, gereksiz gördüğü yerleri çıkararak, bazı fetvaların takdim ve tehirini gerçekleştirerek bir yeni bir düzenleme çalışması da yürütmüş, uyguladığı değişikliklerle adeta özgün bir fetva kitabı ortaya koymuştur. Şeyh Bedreddin kendisi de kâdıların yargılama esnasında kullanabileceği fetvaları eserinde öncelemiş, bu özelliğinden dolayı da Osmanlı döneminde bu eser çokça kullanılmıştır. Pratik ve teorik bilgiyi bir araya getiren bu özgün eser Osmanlı döneminde kâdıların el kitabı haline gelmiş, eser üzerinde birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak Şeyh Bedreddin'in Selefe yönelttiği eleştirilere cevap verilmiş ve müellif bu sebepten dolayı fazlaca tenkit edilmiş, fakat ilmi birikimi ve eserin genel olarak muhtevasında gösterdiği başarı takdir toplamıştır.

Nişancızâde, *Nûr'ü'l-'Ayn*'in mukaddimesinde *Câmi'ü'l-Fusûleyn*'i faydalı bulduğunu, fakat kendisinin kaleme aldığı *Nûr'ü'l-'Ayn* adlı çalışmada Şeyh Bedreddin'in eserine fetvalar ilave ettiğini, gereksiz gördüğü fetvaları çıkardığını, meseleleri düzenlediğini ve Selefe yönelttilen eleştirilere cevap vererek *Câmi'ü'l-Fusûleyn*'e yönelik bir takım iyileştirici çalışmalar gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Nitekim çalışmamızda fark ettiğimiz üzere Nişancızâde bizim incelediğimiz bölümlerde bu hedeflerine genel olarak ulaşmıştır. Bizim incelediğimiz 12-19. Fasıllar arasında iki eserin birebir aynı görüşleri naklettikleri kısımlar oldukça fazladır. Bu durumun yanı sıra Nişancızâde hedeflediği üzere ilave fetvalar nakletmiş, fakat çıkardığı meseleler daha fazla görülmüştür. Bu çalışmada dikkatimizi çeken bir diğer husus Nişancızâde'nin ara başlıklar koymasındadır. Böylelikle kendisi eserin mukaddimesinde hedeflediği “eseri düzenleme” fikrini gerçekleştirmiştir. Düzenlemeye yönelik diğer tasarrufları “takdim ve tehir” de bulunmak yoluyla gerçekleşmiştir. Nişancızâde'nin eseri kaleme alma gerekçelerinden birisi olan “Selefe yönelik eleştirilere cevap verme” hedefi bizim incelediğimiz kısımda tek bir defa görülmüş, müellif katılmadığı görüşe eleştireye gitmeden yumuşak bir dille cevap vermiştir. İncelediğimiz 12-19. Fasıllarda Şeyh

Bedreddin ve Nişancızâde'nin farklı düşündükleri konularda diğer müellifleri eleştirmeden kanaatlerini aktarmalarında, bu fasılların muhtevalarının tartışmalı konulardan oluşmaması etkili olmuş olabilir.

Nişancızâde'nin dikkatimizi çeken bir diğer tasarrufu konuları “*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*”den alıntılar yaparak sonlandırmasıdır. Nişancızâde yaşadığı dönemde geniş etki alanına sahip olan Kâdihân'ın *el-Fetâvâ*'sından da birçok fetva aktarmış, kanaatimizce Şeyh Bedreddin'in yaşadığı dönemde Kâdihân'ın *el-Fetâvâ*'sı Nişancızâde'nin döneminde olduğu şekilde yaygınlık kazanmadığı için, Şeyh Bedreddin Kâdihân'ın *el-Fetâvâ*'sına Nişancızâde kadar yer vermemiştir. Nişancızâde Şeyh Bedreddin ile aynı dönemlerde yazılan Bezzâzi'nin *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'sinden de çokça yararlanmıştı.

İncelememiz sonucunda Nişancızâde'nin eserine özgünlük katan başka tasarrufları da olmuştur. Bu tasarruflar onun kaleme aldığı *Nûru'l-'Ayn*'ı Şeyh Bedreddin'in eseri olan *Câmi'û'l-Fusûleyn*'den ayırmıştır:

-Nişancızâde bazen eserlerin rumuzunu kullanmamış, eserin tam ismini veya müellifin tam adını naklettiği kısımlar olmuştur.

-Bazen Şeyh Bedreddin ile benzer fetvaları, onun naklettiği kaynaklardan değil, genel olarak konuyu daha sade ve öz anlatan kaynaklardan nakletme yoluna gitmiştir.

-Genellikle konu sonunda yer verdiği “Kâdihân'ın *el-Fetâvâ*'sı, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*” gibi eserlerde konuyla ilgili birçok başlık yer almış, bu eserlerden nakledilen fetvalar Şeyh Bedreddin'in naklettiği çok sayıda fetvaya karşılık gelecek şekilde esere yerleştirilmiştir.

Nûru'l-'Ayn'ı özgün kılan bu tasarruflar, eserin kendi döneminden sonra da yargılama hukuku alanında müracaat edilen bir kaynak olmasını sağlamıştır. Yazıldıktan sonra eseri kaynak olarak kullanan bazı çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz: İbn Abidin'in *Reddu'l-Muhtar*', İbn Abidinzâde'nin *Tekmiletü Reddi'l-Muhtar*, et-Tûrî'nin *Bahru'r- Râik*', Ahmet Zerkâ'nin *Şerhu Kavâid'il-Fıkhiyye*, *Reddü'l-Hükkâm fî Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm* ve *Tenkîhu'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*.

Araştırma projemizin ikinci konusu olan “Tahkik” kısmında Âşır Efendi ve Topkapı Sarayı nüshası olmak üzere iki nüshayı esas aldığımızı belirttik. Müellif hatlı olan iki nüshada farklılıkların sınırlı sayıda olduğunu, genel olarak Âşır Efendi

nüshasında az da olsa Topkapı nüshasına kıyasla eksik parağraflarının bulunduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKLAR

Akgündüz, Ahmet. "Dürr'ül-Hükkâm" *DİA*. X, s. 27, 28.

Aktan, Hamza. "Damân" *DİA*. VII, s. 450-453.

_____ . "İstihkâk" *DİA*, XXIII, s. 336-337.

Apaydın, H. Yunus. "Şahit.", *DİA*. XXXVIII, s. 278-283.

_____ . "İbrâ", *DİA*. XXI, s. 263- 266.

Atar, Fahrettin. *İslam Yargılama Hukuku'nun Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.

Aybakan, Bilal. "Nakit.", *DİA*. XXXII, s. 324-325.

_____ . "İkâle", *DİA*. XXII, s. 14-16.

Baktır, Mustafa. "el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir", *DİA*. XXI, s. 458.

Bardakoğlu, Ali. "Beyyine", *DİA*. VI, s. 97.

_____ "Câmiu'l-Fusûleyn", *DİA*. VII, s. 108-109.

Bayındır, Abdülaziz. "Bey bi'l vefâ", *DİA*. IV, s. 20-24.

Bedir, Murtaza. "ez-Ziyâdât", *DİA*. XXI, s. 458.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin", *DİA*. XLIII, s. 417.

Dadaş, Mustafa Bülent. *Şeyh Bedreddin, Bir Osmanlı Fakihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.

Dindar, Bilal. "Bedreddin Simâvî", *DİA*. V, s. 334.

El-Üstrüşenî. *Fusûlü'l-Üsrüşenî*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1381/ 1772 .

Fâyiz, Muhammed b. S'ad b. Muhammed "Nûru'l-'Ayn fi Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn (Dirâsetun ve Tahkîkun min bidâyeti'l-fasl 21 ilâ nihâyeti'l-fasl 32)". Doktora Tezi, İmam

Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi: 1432, 33h.

Gözübenli, Beşir. "Hâkim es-Şehid", *DİA*. 195. XV, 96.

_____. "Semen", *DİA*. XXXVI, 465-467.

Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf", *DİA*. XLII, 477.

Hira, Ayhan. "Şeyh Bedreddin'in Câmîu'l-Fusûleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Abidin Örneği." Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVI 2012, XVI, sayı:1, 221-243.

_____. Şeyh Bedreddin (Bir sufi alimin fıkıhçı olarak portresi). İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Hocaefendizâde, Ali Haydar Efendi. Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

İbn Manzûr, Cemaleddin b. Mükerrrem Ebu'l Fadl (ö. 711/ 1311), Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1414/ 1984, "şhd"md.

İmâdî, Fusûl., Müftülük Kütüphanesi: 370

Kallek, Cengiz. "Kudûrî." *DİA*., XXVI, 321, 322.

Merğînâni, Ebu'l Hasan-Burhâneddin b. Ali b. Ebî Bekr (ö.593/1197). el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l mübtedi. Thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hafız Aşır Hafız: Kahire :Dârü's-Selam 2000/1420.

Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, el-İhtiyâr. II, 172: Lübnan: Daru'l-Marife, 1423/ 2002.

Nişancızâde(ö.1013/1621).*Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü, 602.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Âşır Efendi Koleksiyonu, nr. 127.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Atıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1182.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, nr. 1580.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa Koleksiyonu, nr. 323.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. İstanbul Müftülük Kütüphanesi, nr. 159.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2078.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 599.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 627.

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garrett Koleksiyonu, nr. 2739

_____. *Nûru'l-'Ayn fî Islâhi Câmi'u'l-Fusûleyn*. Princeton II: Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garrett Koleksiyonu, nr. 5696.

Özcan, Tahsin. "Nişancızâde Muhyiddin Mehmed". *DİA*. XXXIII, 161.

Özel, Ahmet. "Bezzâzi". *DİA*. VI, s. 113-114.

_____. "Kâdîhan ". *DİA*. XXIV, s. 121.

Özen, Şükrü. "Velâ", *DİA*. XLIII, s. 11-15

Serahsi, Ebu' Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090). *el-Mebcut*. Beyrut, Daru'l-Ma'rife: 1993.

Şeyh Bedreddin (ö.823/1420). *Yargılama Usûlüne Dair= Câmiu'l-Fusûleyn*. Ed Hacı Yunus Apaydın. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.

Şeyh Bedreddin, Simavna Kâdısıoğlu (ö. 823/1429). *Câmiû'l-Fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi: 119

Uzunpostalcı, Mustafa. "Burhaneddîn el-Buharî." *DİA*, VI, s. 435-437.

Yılmaz, Meryem. "Nişancızâde'nin *Nûru'l-'Ayn* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (7-11. Fasıllar)." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Klavuzu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.

Yorulmaz, Hümeyra. "Nişancızâde'nin *Nûru'l-'Ayn* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (33. Fasıl)" Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

EKLER

Nûru'l- 'Ayn fî Islahî Câmi' u'l-Fusûleyn, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân Köşkü, nr. 602' de kayıtlı nüsha:

Süleymaniye Kütüphanesi	
Aziz Efendi	
Yıl	
Eski Kayıt No.	127

وفي البرازية قال محمد رحمه الله انه يقول احد ايمانى كما يمان جبرائيل يقول اخذت
 ما من جبرائيل انتم يقول اخبر عنى الله عن كل نصير. هذا في هاتين الروايتين
 نظرا لانه الشيخ الفخر الدين شارح الهداية قال في شرحه لو صابا الامام الاعظم اعلم
 انه ايانا مثل ايمان الملائكة والرسل نفس عليه البرهينة كما في العالم والمنعم لاننا
 صمد قنا وحد انتم ورب بيتنا وقدرة كما صدق الملائكة والرسل انتم اعلم انه جميع ما
 فكريا في هذا الفصل من آيات آيات من سبل الاعتقادات. انما هو خلاصة ما
 فكريا في جميع المسئلة المنظومات والمثورات. من المختصرات والمطلوبات. ولم ارها تذكر
 بهذا الهيئة. في شي من الكتب الاعتقادية والكلامية. وانما هي من خصائص هذا
 الكتاب. فليغتنم بنظرها وضبطها من اصحاب من اولى الالباب. وانتم اعلم بالصواب
 واليه المرجع والمآب. وهذا اخبرنا ارونا ابراهيم بن هبة الجمعي. من المسائل
 الحجة المهمة المطبوعة. والى القدا العظيم شانه. والجميع فضله واحسانه. انصرف في
 انه يصعبنا من الخطا والزلل. في كل قول وعمل. ويجتنبنا على عباد الله السنة. و
 يجعلها لنا من البراة جنة. وسببا لدخول الجنة. ويتقنا على القول الثابت حيث
 اجرة الدين وفي الاخر. ونقتنا في حمار رحمة الازهر. بحجة رسول المولى بالمجرات
 الباهرة الفاخر. صلى الله وسلم عليه. وعلى اله واصحابه المنتقين اليه. والذابين
 طم باحسان الى يوم الحساب. ربنا لا تزغ قلوبنا بعد افهدها قنا وذهب لنا من
 لم يكن رحمة انك انت المصور الوهاب. احشرنا بنضلك الراسع المبين. مع
 عباده الصالحين المتقين. في وار الكرامة التي اعدت للمتقين. وعوامهم فيها
 سبحانك اللهم وكنتهم فيها سلام واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين

الدنيا وفي فضل المشرق فامروى في حواشي دار في رابعه در بيان که حری هم نام دم حرد در ماسوی
 مناصحه کرد بد که اسرار انما سکی بر او سوس من بر انما سکی در ماسوی که حری بر ایدم هم حرد در ماسوی
 وی بر کوبید بر باد را اسیر بر موالد لافتم سکی ایشا طلب کدوا سار و اولد سوس سکی بر او و با سکی کد
 و اولد ماضع کدجه ماسوی بود و در عمارت ماسوی اعم و ذکر فی آخر کتاب الاقرار من الدعوی و الدنيا وفي
 کتاب الحظان من الدعویه ایضا سبیل الفیض ابو جعفر عن رجل اقر بد الامرانه فی محله و هم خراب فعمها
 الرجل من اللدم مات الرجل وترك هذه الدار و بنا فادى الابن العادة منها ميراثا و المراه تدعى انسا
 دارها و عان سالها قال ان كان عمرها اذ بنا فالعادة لها و العقدة من عليها فغرم حصه الابن وان كان عمرها غير
 اذ بنا لنفسه فالعادة ميراثا و غرم منه نصيب من العادة ان ثبات و سبب العادة كلها لها هذا و اعمرها
 لنفسه فان عمرها للمراه غير اذ بنا فان غم الدين العادة لها و لا تبنى عليها من العقدة و هو مطوع في ذلك
 قال و قد لك علي هذا الفعول في عمان كرم امراته و سائر املاكها و ذكر في كتابنا الحظان من الدعویه حل من سعي
 في دار غيره باع بكون البنا للامير و ان تبنى غير امير بكونه ان يرفع الابن بغير البنا فمذموم و هذا اذا تبنى
 غير امير فان تبنى لرب الارض بغير امير بكونه البار الارض و هو مطوع في ذلك كما ذكر في الدين في سبب
 الدعوی و البنا و ذکر فی کتاب الاحكام و احوال الی قاصد الفعول اذا ضعف ميراث امراه باعها فان نصف
 للمراه و ان فعل بغير اميرها فله ان يرفع و ذکر ضد الاسلام ابو البرقع سج كما سبب العادة اذا استعدارها
 لغيري فيها و سكر ما بدل علي انه ان خرج فالبنا لصاحب الارض هذا فاسيد لان هذا في الخبره استحقاق الارض
 بالبنا الذي تبنى و ذلك بالسعد و محمود فاعلم الامر شرط صحة الاجارة فكانت الاجارة فاسد و اذا
 تبنى و سكن منها فعمله اجر البنا و البنا لصاحب البنا و هو المساجر و لصاحب الارض ان يفسق بانه و ذلك في
 باب المضاربه بالعرض من مضاربه الاصل اذ ادفع الرجل رضاء ساعلي ان يبنى فيها كذا ابا و ابي طولها
 و عرضها و كذا اجمع علوان تالحي مره كل فحوليتها و علي ان اصل الدار يبنى فيها فاسد كما مر في فاسد
 و جمع ذلك لرب الارض و على رب الارض للباقي منه ما يراه و اجره له و ما عمل و يمسك الدسكن المذكور في
 كتاب الاحبارك و المزارعة انه اساجر ليجعل له في ارضه بالآب من عنده فكونه اجارة الا انها قد تملك
 جهالة المشروط او لعنة لانه جعل نصف الارض و البنا اجر ال و البنا معدوم او مجهول اذ لا يفسخ لمضمونها
 اجارة لان الاصل في العمل لارض ففقد عمل في محل مملوك له باع من عمل للامير و قد اجمع في تملكه نفعاً

Fusûlü'l-İmâdî, İstanbul Müftülük Kütüphanesi nüshası:

بعدنا بعد رطلان للزكاة على الاثني عشر وقتا صحيا مودوا عليها الى المثلثين
 وجعل اخرها على فقرا المسلمين ووضع هذه الشبهة الموقوفة باعتبار ان
 عمودان هذا الذي يحضر مستحق ثلاث هذا الوقت لانه ان وقتا واحد
 فيه والذين الذي يحضر محدد من ثلاث هذه الشبهة كان لها اجابة
 تسلم حجة الله كما في لفظه بطل من وجود احد هاتين اذا وقت على
 او اذ هو اولاده او اولاده هل يرضى به اولاد البنات فيه وانما
 والفقير على انهم لا يرضون والفقير انما هو الذي لا يرضى بالحق وانما
 له انما العلة ثلاث مع دعواه والثالث انه لم يرضى كذا في الخبر الذي في
 وزعم بنفسه بحكم القصد او بحكم الموارعة ولو غصب ارض الوقت
 وزاد في رواية الاصل ان جميع الزرع له فلا يكون له حرج في الحياض
 ولو رجع بحكم الموارعة فلا بد ان يرضى بحقه لانه يجوز ان يرضى
 مشددا فيكون كل الزرع له والراعي يجب ان يرضى جميع المستحقين فيظن
 انه هل يرضى هذا القدر والمثلثين ولا يكافئ له فانه في حقه ان يرضى
 ومثله انما يكون في حقه لو اتفق ولم يرضى عنه فله ان يرضى به ولو اتفق
 فخاصته في تكاثر وسهوا لقر وسهوا لقر في الظن والفقير كما يرضى بالحق
 بلاشئ اشياء عليها تقدم فلا بد ان يرضى حقه فلا موضع من ذلك
 ولكن هذا هو الكلام مستور الكفاية بمثل الملك الوهاب واحمد هو الا
 وانما هو اوطان وتا هرا وصلى الله على ولا ناسيدنا محمد الصادق في الصلاة
 في العادل في حكمة الذي بين لال الشرح من حرامه
 في وعلى الله وصحبه وسلم تسليما كثيرا
 في ابدنا وحسنا الله وانما يكون
 في ثم المولى ونور الثبير
 قال المولى رحمه الله تعالى قد وقع الفراغ عن تأليفه ظهور يوم السبت الثاني
 والعشرين من شهر صفر حرم الله بالخير والظفر سنة اربعة عشر وتمامها في
 الهرة

في
 في
 في

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Esra		KARADENİZ
Doğum Yeri ve Yılı	Kocaali		1993
Yabancı Diller	Almanca		Arapça İngilizce
ve Düzeyi	Çok iyi		İyi Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2007	2011	Balıkesir Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2011	2016	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2016	2019	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Anabilim Dalı
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
Diyanet İşleri Başkanlığı- Kur'an Kursu Öğreticiliği	2014	2014	Edremit İlçe Müftülü Edremit/ BALIKESİR
MEB-İHL Meslek Dersleri Öğretmeni	2017	-	Kayapınar İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü- Kayapınar/DİYARBAKIR
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Sultan Quboos Üniversitesi, Umman, İslami İlimler, (2014-2015 Eğitim Öğretim Yılı Güz Dönemi)		
	TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) 10. Uluslararası Tahkik Kursu (2018 – 86 Saat)		
İletişim (e-posta):	esrakaradeniz1993@gmail.com		
	Tarih	06. 09. 2019	
	İmza		
	Adı Soyadı	Esra KARADENİZ	

İKİNCİ BÖLÜM: *NÛRU'L-'AYN FÎ ISLÂHİ CÂMIU'L-FUSÛLEYN*'İN 12-19. FASILLARININ TAHKİKİ²⁷²

الفهرس

4[67a] الفصل الثاني عشر
6 الشهادة بالتسامع
9 الشهادة علي النفي
12 الفصل الثالث عشر
24 الفصل الرابع عشر
27 الفصل الخامس عشر
45 الفصل السادس عشر
66 استحقاق البعض

²⁷² Dipnotlarda “ع” rumuzuyla belirtilen nüsha *Nûru'l-'Ayn*'ın müellif hatlı ilk versiyonu olan Âşir Efendi nüshasını temsil etmektedir.

69	الفصل السابع العشر
72	تجانس القبضين
73	الفصل الثامن عشر
82	الفصل التاسع عشر

حل الرموز الواقعة في كتاب جامع الفصولين

يز:الپردوي بس: المبسوط بق: أدب القاضي بقي: البقالي ت: الزيادات ث: مختلفات أبي الليث ج:
الجامع جس: التجنيس حص: الجامع الأصغر جغ: الجامع الصغير جف: الجامع الفتاوى ح: الإيضاح
حم: الحاكم خ: فتاوى قاضيخان خص: كتاب الخلاص للمفتيين خل: خصائل خي: الكرخي ذ: ذخيرة
الفتاوى ش: رشيد الدين شح: شرح الجامع شجع: شرح جامع الصغير شحي: شرح الطحاوي شخ:
شمس الأئمة السرخسي شخه: شرح الاصل شقظ: شرح القاضي ظهير الدين ص: الفتاوى الصغرى صر:
صدر الإسلام أبو اليُسَر صط: صاحب المحيط صع: فصول العمادي صل: الأصل ض: بعض المشايخ
ضح: توضيح ضف: بعض الفتاوى ضك: بعض الكتب ط: المحيط البرهاني طح: شروط الحلواني طه:
ظهير الدين المرغناني ع: العتابي عده: العدة في الفتاوى عن: العيون عيت: كتاب الدعاوى والبيئات غر:
غريب الرواية كذلك فتصط: فتاوى صاحب المحيط فد: فتاوى الديناري فسد: فتاوى أهل سمرقند فش:
فتاوى رشيد الدين فشين: فوائد شيخ الإسلام برهان الدين فص: فوائد صدر الإسلام طاهر بن محمد
فصط: فوائد صاحب المحيط فظ: فتاوى القاضي ظهير الدين فظس فتاوى ظهير الدين إسحق فظه:
فوائد الظهير فع: فوائد العتابي فقط: فتاوى القاضي ظهير فم: فوائد محمد بن مرسل الاستروشني فن:
فوائد النسفي فم: فوائد نظام الدين فو: فتاوى في: الكافي قت: الوقعات قظ: القاضي ظهير قصر:
واقعة السير قنية: قنية الفتاوى قي: القدوري كصط: كتاب الدعاوى والبيئات لصاحب المحيط مجمع:
مجمع الفتاوى مع: شمس الأئمة الحلواني مخ: المختصر مخت: مختلف الزيادات مق: الملتقط من:

مجموع النوازل مي: المنتقى ن: النوازل ند: نوازل نو: نواذر ابن رستم نه: نواذر ابن هشام نر: خزانة الفتاوى

هد: الهداية يد: التجري

NÛRU'L-'AYN FÎ ISLÂHI CÂMIU'L-FUSÛLEYN'ÎN 12-19.

FASILLARININ TAHKİKİ

[67a] الفصل الثاني عشر

فيما يسمع فيه الشهادة بلا الدعوي وفي الشهادة بالتسامع والشهادة علي النفي قال أعلم أن الشهادة بالطلاق وعتق الأمة يقبل حسبة بلا دعوي ولا يشترط حضور المرأة والأمة ولكن يشترط حضور الزوج والمولي ذ إنما لم يشترط حضور المرأة والأمة لأنهما لو خضرتا وكذبتا الشهود لا يلتفت الي قولهما فمن لا يعتبر تكذيبه الشهود لا يبالي حضرا ولا طح تحضر المرأة ليشير اليها الشهود ذ اخبرها عدل ان زوجها مات او طلقها ثلاثا فلها التزوج ولو / [67b] اخبرها فاسق تحرث وإنما يعتمد علي خبر العدل لو قال عاينته ميتا او شهدت جنازته لا لو قال أخبرني به مخبر ويأتي تمامه ولو شهدا عندها بطلاقها والزوج حاضر ليس لها التزوج ولكن لا تمكن زوجها منها وكذا لو سمعت طلاقها وانكر الزوج وحلف فردها عليه القاضي لم يسمعها المقام معه وينبغي ان تفتدي بما لها او تهرب واذا هربت فلها التزوج باخر ديانة لا قضاء فن نعي اليها زوجها فتزوجت ثم اخبرها آخر انه حي فلو صدقت المخبر الاول لا يمكنها تصديق الثاني ولا يبطل نكاح الزوج الثاني ويسعها المقام معه وقبل لو كان المخبر الاول عدلاً وأكبر رأياً صدقه لا يفرق بينهما وبين الزوج الثاني عن اخبرها واحد بموت زوجها او بردته او بتطلقها حل لها التزوج ولو سمع من هذا الرجل اخر حل له ان يشهد لانه من باب الدين فيثبت بخبر الواحد بخلاف النكاح والنسب قت لو

اخبرها به عدل او غير عدل فانها بكتاب من زوجها بطلاق ولا يدري انه كتابه ام لا الا ان أكبر رأيها انه حق فلا باس بالتزوج **ص** والاخبار عند وليها كأخبار عندها **ط** شهدا انه ابان امرأته^{٢٧٣} فانكرت وقال الزوج ليس اسمها فلانه وشهدا ان اسمها فلانه فالقاضي لا^{٢٧٤} يفرق بينهما وكذا في عتق الامة لو شهد انها حرها وان اسمها فلانه وقالت لم يحررني بحكم بعثتها والشهادة بحرمة المصاهرة والإيلاء والظهار تقبل بلا دعوي بشرط حضور المشهود عليه وقيل لا يقبل بلا دعوي في الإيلاء والظهار والشهادة بالوقف بلا دعوي ترد وقيل تقبل لان الوقف حق الله تعالى وهو التصديق بالغلة فلا يشترط فيه الدعوي كطلاق وعتق امة والشهادة بعتق القن بلا دعواه لا يقبل عند ابي حنيفة خلافا لهما **فش** ان خلاف ابي حنيفة في الشهادة بالعتق العارض اما في الحرية الاصلية فتقبل بلا دعوي وفاقا اذا الشهادة بحرية الاصل شهادة بحرية امة وتلك شهادة بحرية الفرج وهو حق الله تعالى فتقبل حسبته كما في الطلاق وعتق الامة **يقول الحقيير** في الطلاق كلامه نظر لما ذكر في جامع الصولين في فصل المتفرقات نقلا عن **فش** ان الشهادة في الحرية الاصلية فتقبل بلا دعوي من غير هذا التصيل **شجع** الصحيح ان دعوي القن شرط عند ابي حنيفة في حرية الاصل ايضا التناقض ولا يمنع صحة الدعوي لا في حرية الاصل ولا في العتق العارض **فش** شهدا ان الميت اوصي بتحرير هذا القن وهو لا يدعيه يقبل بلا دعوي لانه شهادة علي اثبات حق الموصي فيصير كان الموصي يدعي ويقول نفذوا وصيتي فيجب علي ورثته تحريره ولو امتنعوا فالقاضي يحرره **ط** لا يحلف علي عتق القن بلا دعوي/[68a] وفاقا وفي عتق الامة والطلاق بلا دعوي قيل يحلف وقيل لا يخلف

٢٧٣ع+فلان

٢٧٤-لا

فليتأمل عند الفتوي يقول **الحقير** وسيأتي في فصل التحليف أن محمد أشار الي انه يخلف وان **شيخ** قال لا يخلف **قاضيخان** في هلال رمضان لا يشترط الدعوي ولفض الشهادة كما يشترط في ساير الآخبارات وفي هلال شوال ينبغي ان يشترط لفض الشهادة واما الدعوي فينبغي ان لا تشترط كما في عتق امة وطلاق حرة عند الكل وعتق العبد عند ابي يو سف ومحمد وفي الوقف عند الفقيه ابي جعفر وعلي قياس قول ابي حنيفة ينبغي ان يشترط الدعوي في هلال رمضان وشوال كما في عتق العبد عنده اما هلال ذي الحجة ففي ظاهر الرواية انه كهلال شوال وفي النوادر انه كهلال رمضان **فصط** هل يشترط حكم الحاكم لثبوت رمضان لم يذكر هذا في الكتاب وينبغي ان لا يشترط حكمه بل ينبغي ان يأمر الناس بالصوم و بالخروج الي المصلي للعيد **اشباه** نقبل الشهادة حسبة بلا دعوي في اربعة عشر موضعا في الوقف و طلاق الزوجة وتعليق طلاقها وحرية الآمة وتديبرها والخلع وهلال رمضان والنسب وحد الزنا وحد الشرب والإيلاء والظهار وحرمة المصاهرة ودعوي مولاه نسبه وفي الاشباه ايضا شاهد الحسبة اذا اخر شهادته بلا عذر لا يقبل لفسقه كما في القنية.

الشهادة بالتسامع

وفي **ط** لم تجز الشهادة بتسامع وشهرة علي الاملاك واسبابها كبيع وهبة وصدقة وتجوز بها في اشياء منها النسب فلو سمع من الناس ان هذا فلان بن فلان الفلاني وسعه ان يشهد وان لم يعاين الولادة علي فراشه وطريق معرفة النسب ان يسمع من جماعة لا يتصور تواطؤهم علي الكذب عند ابي حنيفة وعند ابي يوسف ومحمد لو أخبره به عدلان يكفي وقد مر في الفصل الاشارة ان الفتوي علي قولهما ومنها النكاح ولو رأي الرجل يدخل علي امرأة وسمع من الناس زوجته وسعه ان يشهد بذلك وان لم يعاين العقد **فقط** شهدا

بنسب او نكاح وقال سمعناه من قوم لا يتصور تواطؤهم علي الكذب لا يقبل وقيل يقبل وفي **عده** اشارة الي ان القبول اصح ومنها القضاء فلو راي رجلا قضي لرجل بحق من الحقوق وسمع من الناس انه قاضي بلد وسعه ان يشهد أن قاضي بلد كذا قضي لفلان بكذا وان لم يعين تقليد الامام ومنها الموت ولو سمع من الناس انه مات أو رأهم صنعوا به ما يصنع بالموتي وسعه ان يشهد بموته وان لم يعين وعن محمد اذا أخبرك واحد عدل بالموت وسعك ان تشهد به **فقط** والصحيح ان الموت ككناح وغيره لا يكتفي فيه بشهادة الواحد ثم في النسب والنكاح والقضاء اذا ثبت الشهرة عند ابي يوسف ومحمد بخبر العدلين يجب الأخبار بلفظ الشهادة كذا خ وبه/[68b] أخذ وفي **جس** في الموت تثبت الشهرة بخبر واحد إجماعا ولا يجب فيه لفظ الشهادة بل يكفي مجرد الاخبار **عده** اما بشهد^{٢٧٥} عند القاضي فيتلفظ بلفظ الشهادة **ط** شهد بموت واطلقا يقبل ويحمل علي الشهرة والمعانية ولو قال سمعنا من الناس ولم نعاين موته ولو لم يكن موته مشهور الا يقبل وفيقا ولو مشهور يقبل وقيل لا والشهرة لا تثبت بقولهما سمعنا من السماع اذا السماع قد يكون من واحد غير عدول **فقط** الشهرة الشرعية ان يشهد عنده عدلان او برجل وإمرتان بلفظ الشهادة من غير إستشهاد ويقع في قلبه ان الامر كذلك **ط** لو قالنا نشهد ان فلانا مات اخبر به من خضر موته ممن يوثق به فليل يقبل في الاصح كذ **عنده** وقيل لا يقبل **مي** قالنا نشهد انه مات بافريقته ولم يأتها يقبل كذا لو قال دفناه او شهدنا جنازته يقبل لأنه لا يفطر ذلك الا بالميت وهنا مسألة عجيبة لا رواية لها وهي انه لو لم يعين الموت الا واحد وشهد لا يقضي به وحده قالوا يخبر به عدلا مثله فاذا سمع منه حل له ان يشهد ان معا فيقضي جاء بخبر موت واحد غايب وصنع اهل ما يصنع علي

^{٢٧٥}ع: من يشهد

الميت لم يسع لاحد ان يشهد بموته لان مثل هذ الخبر قد يكون كاذباً وبيعد المسافة يغلب ذلك فلا يعتمد^{٢٧٦} حتي يخبر ثقة عن معاينه حملة ط وفي سير انما يعتمد علي مخبره لو لم يكن متهما فيه بأن لم يكن وارثا ولا موصي له والا فلا يعتمد لانه يخبر به لنفع نفسه **طحم** شهد بموته عدلا وامرأة عدلة يسعه ان يشهد بموته **فش** شهد رجل بموته واخر بحيته فالمرأة تاخذ بقول من كان عدلا منهما ولو عدلين فيقول مخبر بموته او يثبت العارض **قاضيخان** اخبرها عدل بموت زوجها الغايب واثنان بحيويته ان اخبر مخبر الموت بمعاينة الموت او انه شهد جنازته حل لها التزوج وان كان المخبر ان بحيوته ارخا بتاريخ لاحق فشهادتها اولي **فش** تجوز الشهادة بالتسامع بسماع من محدود في قذف او من نسوان او عبيد او كانوا صادقين وتجاوز بسماع من صبي مميز ط شهادة الدحول بسماع تقبل وتتعلق به احكام معروفة من نسب ومهر وعدة وإحصاء بخلاف الزناء حيث لم تجز به الشهادة لانه فاحته والشهادة بالمهر بسماع تقبل فإنه ذكر في **شني** عن محمد قوم خرجوا من بيت رجل فأخبروا من في الخارج ان فلانة تزوجت علي كذا من المهر وسع للخارجين ان يشهدوا ان المهر كذا ولو قالوا سمعنا الذين شهدوه يقولون ان المهر كذا لا يقبل من عن محمد ان الشهادة بالمهر بالتسامع لم تجز **يقول الحقيير** هذه الخلاصة الخلاصة الرواية مرفوقة ذكر في **ص** واما المهر هل يشهد بالتسامع فيه روايتان والاصح انه جاز يذكر في المنقي من / [69a] والشهادة بالوقف وشرائطه هل تحل بشهرة وسماع لا رواية لهاذا واختلف فيه المشايخ قيل يحل وقيل لا وقيل يحل علي اصل الوقف لا علي شرائطه وهو الاصح اذ يشهد اصله لا شرائطه **زيلعي** وذكر الامام المرغيناني انه لا بد من بيان الجهة بأن يشهد وانه وقف علي هذا المسجد او الفقر او ما اشبه فلو لم

يذكروا الجهة بأن يشهد في شهادتهم لا تقبل من شهد بالوقف وصرحا بالتسامع يقبل ففش بخلاف سائر ما يجوز فيه الشادة فإنهما لو صرحا انهما شهدا بسماع لا يقبل وانما يقبل في الوقف اذا الشاهد ربما يكون ستة عشرين سنة وتاريخ الوقف مئة سنة مثلا فيتقن القاضي انه يشهد بسماع فإذا لا فرق بين سكوت وافصاح **قاضيخان** شهدا بما تجوز به الشهادة بالسماع وقالوا لم نعين ذلك ولكنه اشتهر عندنا جازت شهادتهم ولو قالوا لو شهدنا بذلك لانا سمعنا من الناس لا يقبل من الشهادة بالعتق لا تحل بشهرة وسماع عندنا خلافا للشافعي والشهادة بالولاء لا تحل بشهرة عند ابي حنيفة ما لم يعاين تحريم مولاه وهو قول ابي يوسف الأول وعلي قوله الثاني تحل وقول محمد مضطرب **مح العتق كالولاء** اختلافا

الشهادة علي النفي

لا تقبل الشهادة علي النفي والشهادة لو قامت علي اثبات وفيها نفي بان يقول هذا غلامه او دابته ينتج عنده ولم يزل ملكا له هل يقبل اختلف فيه المشايخ والاصح قولها كذا **فو** وفي **ص** شهدا انه اقرضه يوم كذا او صنع شئ في مكان كذا فبرهن المدعي عليه لم يكن في ذلك اليوم في مكان ذكره الا فلان وكان في مكان كذا لا تقبل الشهادة الثانية لانها قامت علي النفي لان قولهما في مكان كذا نفي معني ولو كان اثباتا صورة اذا الغرض نفي ما قامت عليه البينة الاولي **اشباه** تقبل البينة علي النفي المتواتر كما في الظهيرية **فش** ادعي الايفاء وشهدا بهذا اللفظ اين مدعي عليه **راجز** اين مقدار دارني نيست لا يقبل لانه في الحقيقة شهادة علي النفي **سير** شهدا عليه انه قال للمسيح ابن الله ولم يقل قول النصاري فبانته امرأته وهو يقول وصلت بقولي قول النصاري يقبل البينة وتقع الفرقة ولو قال سمعناه يقول المسيح ابن الله ولم يسمع منه غيره ترد الشهادة ولا تقع الفرقة شهدا **بخلع** او **طلاق** بلا استثناء بان قال نشهد انه خالع بلا اثثناء او

خالع ولم يستثني لا يقبل قول الزوج ويطلق ولم قالوا لم نسمع منه غير كلمة الخلع والطلاق كان القول للزوج ولا يفرق بينهما الا ان يظهر منه ما يدل علي صحة الخلع من قبض البدل وغيره فحينئذ يكون القول قولها وهذه المسئلة مما يقبل فيه الشهادة علي النفي قمت^{٢٧٧} آمن الامام اهل مدينة فاحتلطوا بأهل/[69b] مدينة أخرى وقالوا كنا جميعا فشهد شهود من غيرهم انهم لم يكونوا وقت الامان فيها يقبل الشهادة جع قال قني حر ان لم احج فقال حججت فشهدا أنه ضحي العام بكوفة لم يعتق قال محمد يعتق وذكر مش وقال ابو يوسف مع أبي حنيفة ولم يذكر محمد قول ابي يوسف وقبل هذه بناء علي اشتراط الدعوي في شهادة عتق العبد قال صاحب جامع فصولين أقول وعلي هذا لو وضعت المسئلة في الأمة ينبغي أن يعتق وفاقا إذا دعوا العتق لا يشترط يقول الحقبير وعلي هذا لو وضعت ايضا في صورة دعوي العتق من العبد ينبغي ان يعتق وفاقا ايضا فليت شعري لم يتعرض لذكره ثم اقول المسئلة مطلقة يمكن حملها علي وقوعها^{٢٧٨} بلا دعواه فلا وجه لحملها علي الثاني فقط كما لا يخفي علي ذي فهم سالم من الغلط ثم الظاهر أن عدم العتق ليس لما ذكره بل لكون الشهادة بالتضحية بكوفة فشهادة علي النفي حقيقة إذا العرض منها نفي حج المولي يؤيده ما مر قبل صحيفة نقلا عن ص من قوله فهو نفي معني الخ ويجوز ان يكون لاحتمال حج المولي يوم عرفة بمكة وتضحيته يوم النحر بكوفة بطريق قطع المسافة البعيدة في يوم واحد كرامة وقد مر في فصل التناقض أن الشك يمنع الحكم فلا يعتق العبد مع الشك في حج مولاه بس الشرط يجوز اثباته بينة ولو كان نفيها كما لو قال لقنه أن لم ادخل الدار اليوم

^{٢٧٧}ع+لو

^{٢٧٨}ع:علي وقوع الشهادة

فانت حرّ فبرهن القنّ انه لم يدخلها يعتق قيل فعلي هذا لو جعل امرها بيدها أن ضربها بغير جناية ثم ضربها فقال ضربتها بجناية فبرهنت أنه ضربها بغير جناية ينبغي أن تقبل بينتها وان قامت علي النفي لقيامها علي الشرط يجيئ في مسائل الأمر باليد الخ يقول الحقير الذي يجيئ إنما هو عدم قول بينتها نقلا عن ذ فالينظر هناك جف قال ان لم يجي فلان^{٢٧٩} في هذه الليلة فامرأتي كذا فشهدا انه حلف كذا ولم يجي فلان في تلك اليلة وطلقت امرأته يقبل لأنها علي النفي صورة وعلي اثبات الطلاق حقيقة والعبرة للمقاصد لا للصّور كما لو شهد أنه أسلم واستثني واخر انه اسلم ولم يثني تقبل بينة الآسلام ولو فيها نفي إذا غرضها اثبات اسلامه يقول الحقير ظاهر ما في جف وبس يري مخالفا لما مر قبل صحيفة في فـش ووص ووجه التوفيق هو ان الشهادة لو قامت علي اثبات شئ في الحقيقة تقبل وإن كانت في صورة النفي ولو قامت علي نفي شئ في الحقيقة لا تقبل وان كانت في صورة الإثبات فالمشهود به حقيقة في مسئلتني جف وبس انما هو الطلاق والعناق وهما إمران ثبونيان بخلاف ما في فـش ووص اذا المشهود به فيهما مجرد نفي ما ادعاه المدعي لا إثبات شئ سواه كما لا يخفي بقي الأشكال في مسألة جف ولعل حلها/[70a] بان يقال المشهود به فيها لفظا هو أن المولي ضحي العام بكوفة والغرض منه نفي وقوع حج المولي فقد قامت فيها الشهادة علي نفي محض وإما كون المراد منه عتق العبد فذلك غرض الغرض ومعني المعني فلا يعتبر كما أنّ الشبهة معتبرة وشبهة الشبهة غير معتبرة اذا يبعد لدرجة يسقط من الاعتبار هذا ملاح بالبال العليل هـ والله الهادي الي سواء السبيل فـش ادعي انها إمرأته فقالت أني مطلقة ثلاثا لأنه قال أكفر فلان روز بكدرد وأين قماشات بنزكيد تونيارم فانت طالق ثلاثا و معني ذلك اليوم ولم يأت بها وبرهنت علي

ذلك تندفع الخصومة ولو برهن السلم اليه أنّ السلم فاسد لأنه لم يذكر الاجل يقبل لان مح قال يقبل علي الشرط ولو كان نفيا ضد الوارث لو كان يجب بغيره كجد وجدة وأخ او أخت لا يعطي شيئاً ما لم يبرهن علي جميع الورثة أو يشهد أنه لا نعلم له وارثا غيره لأن أرث الاخ والاخت معلق بشرط الكلالة وهي من ليس له والد ولا ولد فما لم يثبت هذا الشرط بنص من الشهود لا يرثان ولو قالوا لا وارث له غيره يقبل إذا المرادنا لا نعلم له وارثا غيره ولو كان الوارث من لا يجب بأحد فلو شهدا أنه وارثه و لم يقولوا لا وارث له غيره أولا نعلمه يتلومه القاضي زمانا رجاء أن يخضر وارث آخر فإن لم يحضر وارث آخر يقضي بجميع الارث ولا يكفل عند أبي حنيفة فيما قالوا لا وارث له غيره وفيما قالوا لا نعلمه هو الاصح من مذهبه وعند ابي يوسف ومحمد يكفل فيهما ومدة التلوم مفوض الي مر اي القاضي وقيل سنة وقيل شهور وهذا عند ابي يوسف وأما احد الزوجين لو اثبت او أمرا ثم بينة ولم يثبت انه لا وارث له غيره فعند ابي حنيفة بحكم لهما بأكثر النصيين بعد التلوم للزوج النصف وللمرة الرابع وعند ابي يوسف بأقل النصيين له الربع ولهما الثمن.

الفصل الثالث عشر

في دعوي الوقف والشهادة عليه وفيه مسائل متفرقة متعلقة بالوقف ط القضاء بالوقفية قيل يكون قضاء علي الناس كافة حتي لو برهن المتولي علي وقفية ارض وحكم بها علي ذي اليد ام ادعي آخر انه ملكه لا يسمع فجعل كقضاء بحرية الاصل لا حتي لو ادعي اخر انها ملكه يسمع فجعل كقضاء بملك فاش ادعي ملكا في دار بيد متول يقول وقفه زيد علي مسجد كذا وحكم به المدعي فلو ادعي متول آخر علي هذا المدعي انه وقف علي مسجد كذا من جهة بكر يقبل اذ المقضي عليه هو زيد الواقف لا مطلق الواقف

فقط ارض بيده والارض اخري بيد آخر فادعي برجل ان هاتين الارضين وقف عليه وقفها جده علي اولاده واحفاده ابدًا منّا سلوا واحدا ذي اليدين حاضر الورثة ولو شهد انه وقف وقفين متفرقين / [70b] يقضي بوقفية ما في يد الحاضر فقط قال وفي المسئلة نوع اشكال وينبغي ان يحكم بوقفية ما في يد الحاضر فقط في الوجهين جميعا لأنه الحقه بأحد الورثة وذلك أنما يصبر خصما عن البقية إذا كان العين بيده ما ما لو ادعي عينا من التركة علي وارث ليس العين بيده لا يسمع في مسيلنا احدي الارضي بيد الغائب فكيف يقضي بوقفيته علي الحاضر **يقول الحقير** لا اشكال وقوله لا ينبغي لانه وان كان احدي الارضين في يد الغائب لكن الشهود لما شهدوا انّ الواقف وقفهما معا صارتا في حكم ارض واحدة فاشبه الحاضر حينئذ احد الورثة فيما اذا كان العين بيده ثم إن الظاهر أنه اذا كان عين في يد وارث حاضر وعين اخري في يد ورثة غائبين فادعي برجل كلتا العينين علي الحاضر بأنه شراها من المورث في حقه الورثة ولو شهد انه واحدة بكذا او برهن علي ذلك ينبغي ان يحكم للمدعي بالعينين جميعا ويكون الوارث الحاضر خصما عن البقية في كلتا العينين لكونها المذكورتين معا في الشهادة فيصبر كأن في يده كلتا العينينه فظهر بما تقرر انه لا فرق بين المسئلتين فلا اشكال في البين **جس** ادعي كرما فأقر ذو اليد إنه وقف علي الفقراء وانا قيمهم صح إقراره ويكون وفقا فلو أراد المدعي تحليفه ليأخذ القيمة فعلي قياس قول أبي حنيفة لا يحلفه بعد إقراره بالوقف لأنها لا يضمنان قيمة العقار وعلي قياس قول محمد يحلقه وأن نكل يأخذ منه قيمته ويبقي بقول محمد كيلا يحتال وبهذه الحيلة لدفع الثمن عن نفسه وعلي هذا الواقف وارثة^{٢٨٠} لا يبطل الوقف وضمنوا قيمته من تركة الميت أنكروا أنكروا فله تحلفوهم لاخذ القيمة اما لو أراد تحليفهم ليأخذ

^{٢٨٠} ع + بالدرار لانية الصغير فقد ذكر في مسائل الإستحلاق وقفه في صحته فمات فادعي أحد أنه له واقف به

الوقف فلا يمين عليهم وفيه أيضا بضمائه نظرا للوقف فيشتري بقيمة العقار المغصوب عقار آخر فيكون علي سبيل الوقف الأول لانه بدل الاول فقط أرض بيده زعم انه ملكه فبرهن قوم أنه وقف وقفه عليهم حكم بالوقف فيأخذ منه وهذا صريح في أن دعوي الموقوف عليه صحيح فش إدعي الموقوف عليه أنه وقف عليه لو إدعاه بإذن القاضي يصح وفاقا ولو بلا إذنه ففيه روايتان والاصح أنه لا يصح اذ حقه في الغلة فقط فلا يكون خصما في شئ آخر يقول الحقيير الظاهر أن هذا التعليل عليل إذ الوقف والغلة ليس بشئين متغايرين حكما اذا الغلة نماء الوقف فبزوال الوقف تزول الغلة فيصير كان الموقوف عليه ادعي شرطا عليه ان تكون رواية الأولي هي الأصح والاولي والله أعلم وفيه أيضا ولو كان موقوفا عليه جماعة فادعي أحدهم أنه وقف بغير إذن القاضي لا يصح رواية واحدة وفيه أن مستحق غلة الوقف لا يملك دعوي غلة الوقف وإنما يملكه المتولي يقول الحقيير يرد عليه أشكال بأن الغلة حقه فكيف لا يملك دعوي الغلة الوقف وفيه لو كان الوقف علي رجل معين قيل يجوز أن يكون هو المتولي بغير اطلاق القاضي اذ [71a]/الحق لا يعدوه ويفتي بأنه لا يصلح لان حقه اخذ الغلة لا التصرف في الوقف ولو غصب الوقف احد ليس لاحد من الموقوف عليهم خصومته بلا إذن القاضي عدة لا تسمع الدعوي من الموقوف عليه فو تسمع وباللأول يفتي والموقوف عليهم إجارة الوقف وقال جر لو كان الأجر كله للموقوف عليه بان كان الوقف لا يسترم وغيره لا يشاركه في الغلة فحينئذ يجوز وهذا في والد والحوانيت وأما الأراضي فلو شرط الواقف تقديم العشر والخراج وسائر المون فليس للموقوف عليه أن يؤجرها ولو لم يشترط يجب ان يؤجر ويكون الخراج والمؤنة عليه هو نظيرها لو كان الموقوفون عليه متعمد فقاسموا وأخذ أحدهم ارضا فزرعه بنفسه قال ابو يوسف ان كانت الارض عشرية جاز مهاياتهم ولو خرجية لم يجد كذا فقط وفي فش

ادّعي انه وقف وانكر ذواليد فصالحه علي مال لم يجز إذ الصلح كبيع وليس للمتولي بيعه واستبداله ولو دفع المتولي شيئاً الي ذي اليد وأخذ الدرار للموقوف يجوز لو لم يكن بينه علي اثبات الوقف والموقوف عليه لو فعل ذلك لم يجز لأنه ليس بخصم بس ادّعي دار فحكم له ثم ادّعي المتولي ان العرصة وقف وبرهن فلو كان المدّعي ادّعي الدار بنائها لا تقبل بينة المتولي والا فالعرصة وقف والبناء للمدعي فش ادّعي المشتري علي بايعه أنّ المبيع وقف يقبل في الأصح وينتقض البيع ولو لم يقل البايع أنه وقف علي ذكر في فن أنه لا تصح هذه الدعوي قال صاحب جامع الفصولين ينبغي أن يقبل لو برهن ن برهن أنه وقفه قبل بيعه يقبل ويبطل البيع وليس للمشتري حبس المبيع بثمنه ولو لا بينة له فالقول للمشتري ولو برهن المشتري أنه كان وقفاً علي كذا الا يقبل لأنه سماع في نقض ما تم به ولأنه ليس بخصم في دعوي الوقفية عن الموقوف عليه. قال صاحب جامع الفصولين أقول الوقف فعل غير المشتري وهو مستقبل به فهو ممّا يخفي فينبغي أن يقبل كما في طلاق وعنق وقوله ليس بخصم الخ لا يضّر إذا المشتري يريد الثمن فهو خصم فيه فيسمع دعواه كما في التحرير يقول الحقيير يؤيده ما مرّ آنفاً في فش أنه يقبل في الأصح لكن لقائل أن يقول الظاهر ان الاصح عدم القبول إذا المشتري يريد ابطال حق الغير ينتقض البيع فهو متهم فيه اذ عساه ندم في شرايئه فزور علي البايع دعوي الوقف لينتقض البيع والله اعلم ن متول ادّعي أنه وقف علي كذا ولم يذكر الوقف قيل يسمع وقيل لا ما لم يذكر الواقف عند ابي حنيفة اذا الوقف عندهما حبس الوقف علي ملك الواقف^{٢٨١} بلا بيان وافقه تبطل فش لا تقبل عده ينبغي أن تقبل لو كان قديماً ولو ذكروا الواقف لا المصرف تقبل لو قديماً ويصرف الي الفقراء وقف قديم مشهور لا يُعرف واقفه استولي عليه ظالم

^{٢٨١} ع + الشهادة بالوقف بلا بيان فلا بد من ذكر ليلا يكون اثباتاً للمجهول فقط

فادعي المتولي أنه وقف علي كذا مشهور وشهدا كذلك فالمختار أنه يجوز إذا الشهادة علي أصل الوقف بالشهرة تجوز في المختار ولو/[71b] كان الوقف علي قوم باعيانهم واما علي الشرائط فلا هو المختار كذا **فو** وفي **فش** في الوقف تقبل الشهادة علي الشهادة وشهادة الرجال مع النساء والشهادة بسمع ولو صرحوا به ولو شهد أنه وقفه ولو شهد واحد أنه وقفه علي زيد وآخر أنه وقفه علي عمرو ويقبل ويصرف غلته الي الفقراء لأنهما إتفقا أنه وقف ولو شهدا أنه وقف علي فقراء مسجد وهما من فقرائه يقبل وكذا لو شهد أهل مدرسة بوقف المدرسة أهل محلية بوقف محلة يقبل والمشايخ فصلوا فيها فقالوا أهل المدرسة إن كانوا يأخذون الوظائف من ذلك الوقف لا يقبل وكذا أهل المحلة وقيل في هذه المسائل كلها يقبل وهو الصحيح لأن كون الفقيه في المدرسة والرجل في المحلة ليس بلازم ولا ينتقل وشهادة أهل المسجد تقبل لأنهم لم يجروا لانفسهم بهذا والا افهم من الشهادة نفعا شهدا أنه وقف حصته من هذه الدار من الأرض ولم يعلم المشتري حصته لا يقبل عند أبي حنيفة ومحمد قياسا علي ما لو باع الأرض ولم يعلم المشتري حصته لم يجز البيع عندهما لا عند أبي يوسف **جف** بيده ضيعة فادعي آخر أنها وقف وأخر صكافية خطوط العدول والقضاة الماضين وطلب الحكم به ليس القاضي أن يقضي بالصك لأنه إنما يحكم بالحجة وهي البيينة والاقرار لا الصك إذا الخط مما يزور كذا لو كان علي الحنوت لوح مضروب ينطق بوقفية الحنوت لم يجز للقاضي أن يقضي بوقفية به **فسد** غصب وقفا فنقص فيما أخذ ينقصه يصرف الي مرسته لا علي أصل الوقف لانه بدل الرقبة وحققهم في الغلة لا في الرقبة ولو زاد غاصبه فيه شئ فلو لم يكن مالا ولا له حكم المال يأخذ منه بلا شئ ولو كان مالا قائما كغرس وبناء أمر بقلعة الآ إذا أضر بالوقف فيضمن القيم اذا القاضي قيمته من غلة الوقف ان كانتوا لا يؤجر الوقف يعطي أجرته وكذا في **فص** وحبس بني المتاجر فيه فزاد غيره في الغلة ليأخذه فلو آجره مشاهرة فللمتولي فسخ الاجارة في رأس الشهم لانها

في المشاهدة تنعقد عند رأس كل شهر ثم بعد الفسخ يؤمر الباني برفع بنائة لو لم يضر ولو ضر ليس للباني رفعه لانه وان كان ملكه فليس له أن يضر بالوقف لكن رضي المستأجر ان يأخذ المتولي بناءه للوقف بقيمه منزوعا أو مبنياً أيهما كان أقل فللمتولي أن يأخذه للوقف بأقل القيمتين ولو لم يرض لا يجبر اذا التمليك بغير رضاه لم يجز فيوجر من غيره ويبقي البناء الي أن يتحلص ملكه ولا يمنع البناء صحته الاجارة من غيره إذ لا يد للباني علي ذلك البناء حتي لا يملك رفعه وفيه حانوت وقف عمارته لآخر اي صاحب العمارة أن يستأجره بأجر مثله فلو كانت العمارة لو رفعت يستأجر باكثر مما استأجره كلف رفع العمارة ويؤجر من غيره اذا النقصان عن أجر المثل لم يجز إلا عن ضرورة ولو كانت لو رفعت لا يستأجر بأكثر يترك بيده ن سئل النسفي عن أرض وقف فيه بناء مملوك وكان صاحب السكني قد [72a] استأجر ارض بأجر مثله يومئذ فتبدل المتولي بعد زمان وزاد أجر مثله فأبي مالك البناء الابا لاجرة الاولي وللمتولي الجديد الا يرضي الا باجر المثل الآن هل للمتولي ذلك أجاب نعم إذ استأجر أرض وقفه ثلاث سنين بأجر مثلها حتي جازت فرخصت أجرتها لا يفسخ في رواية لأن أجر المثل يعتبر وقت العقد وينفسخ في رواية يجده العقد والي وقت الفتح لزمه المسمي الاولي فيما بعده لو رضي المستأجر الاول بالزيادة فهو اولي من غيره ولو لم يكن فسخ العقد بأن كان فيها ورع فإلي وقت زيادته لزم المسمي الاولي وبعد زيادته يجب أجر مثلها وزيادة الأجرة تعتبر لو ازدادت عند الكل حتي لو زاد واحد تغناً لا تعتبر هذه الزيادة جع لو أجره بأجر مثله لا يفسخ ولو أجره بأقل وجب الاقل فلو زاد آخر فللمتولي ان يخرج الاول الا ان يستأجر الاول بأجر مثله بني المستأجر باذن المتولي فلما مضت المدة زاد في الأجرة للمستقبل فرضي صاحب السكني بالزيادة فهو اولي فو المتولي لو اسكن رجلا دار الوقف بلا أجر قبل لاشئ علي الساكن وعامة المتأخرين علي أن عليه أجر المثل سواء عدت الدار الغلة أو لا صيانة للوقف عن الظلمة وقطعا للا طماع

الفاسدة وبه يفتي وكذا لو سكن دار وقف بلا إذن واقفه متول به لزمه أجر مثله^{٢٨٢} بالغاً ما بلغ وكذا متول باع وقفاً فسكنه بلا إذن واقفه ومتول به لزمه أجر مثله بالغاً ما بلغ وكذا متول باع وقفاً فسكنه المشتري فعزل المتولي وولي آخر فدعي الثاني علي المشتري فساد البيع لزم المشتري أجر المثل أعدت اللغلة أولاً مق أجر القيم باقل من أجر مثله قد ومالا يتغابن الناس فيه حتي لم يخبر فسكنه المستأجر لزم أجر مثله بالغاً ما بلغ علي ما إختاره المتأخرون وكذا لو أجرة فاسدة **لط** لا يضمن منافع الغصب في ظاهر الرواية ويفتي بضمائها في الوقف وما اليتيم والمعد للغة اي يجب أجر المثل خ غصب وقفاً فأجرة يجب المستمي علي المستاجر لموجره الغاصب **فظ** ومتول أجر بدون أجر مثله لزمه تمامه وكذا اب أجر منزل صغيره اذا ليس لهما ولاية الحط **فصط** سكن بيتا شراه فظهر أنه وقف أو لصغير يجب أجر مثله سئل مفت عمّن زرع في وقف بلا إذن متوليه برابن كازيدء كن أعلم واجب شد باعلم زمين جناكم معهود ست دران مو ضع سه يكيديك قال نگاه كندك وقف راكد أم بهراست سزاغلم يا زمين برد استتين أن طلب ميكند وقال بعضهم ينبغي أن يجب الثلث أو الربع علي عرف ذلك الموضع فن متول شري بمال الوقف دار للوقف اختلف المشايخ فيه قيل يلتحق بالوقف فلا يجوز بيعه وهو الاصح إذ في صحة الوقف وشرايط لزومه كلام كبائر ولم يوجد هنا **طحم** متول اراد شراء ضيعة بغلته الوقف لتكون موقوفة علي وجه الوقف الاول فقد وقعت ولم يوجد فيه رواية فقيل يجيزه القاضي ثم اتفقوا/[72b] علي أنه لم يجز ويضمن المتولي لو فعله إذا يجوز علي وقف شراء ما يكون فيه عمارة الوقف وزيادته لغلته واما ما يكون وقفاً علي ذلك الوجه فهو وقف آخر لا من مصالح الوقف الاول الا يري ان غلته تصرف الي عمارة نفسه وما فضل يصرف الي عمارة

^{٢٨٢}ع: الأجر المثل

الوقف الاول قنيه إجتماع من مال المسجد شئ فقيل ليس للقيم أن يشتري به دار للوقف ولو فعل وقفه يكون وقفه ويضمن وقيل يجوز استحسانا وبه افتي محمد بن سلمة وينبغي أن يشتري ويبيع بمر الحاكم ولو اشترى بالغلة حانوتا ليستغل ويبيع عند الحاجة فهو اقرب الي الجواز ص ولو خرب الوقف يجوز تحويل نقضة الي محل آخر سير استبدال الوقف باطل الا رواية عن أبي يوسف وقيل يجوز ما لم يكن مسجلا خ يجوز لو جوزه الواقف **فصط** ٢٨٣ باع الوقف بامر القاضي رأيه جاز كذا روي عن أبي يوسف فش قال بعضهم لم يجوز بيع الوقف لو مسجلا محكوما وهو الاصح **عده** واقف افتقر الي بيع وقفه يرفع الي القاضي حتي يفسح لو لم يكن مسجلا وسئل **صح** عن وقف تعذر استغلاله هل لموليه بيعه واشتراء آخر مكانه بثمانه قال نعم قيل له لو لم يتعطل ولكن يوجد بثمانه ما هو خير منه قال لا يبيعه وقيل لم يجوز بيع الوقف تعطل اول وكذا استبداله مي عن محمد لو تعطل فللقاضي بيعه واشتراء آخر بثمانه وليس ذلك الا للقاضي ذ ضعف ارض وقف عن الاستغلال ويوجد بثمانه ارض هو أكثر ريعا منه فللقيم بيعه واشتراء ارض أكثر ريعا بثمانه **عده** شرط ان يستبدل بأرض أخرى اذ أشاء او شرط ان يبيعه ويشتري بثمانه ما يصير وفقا مكانه جاز الشرط عند ابي يوسف وعند محمد جاز الوقف وبطل الشرط ولو لم يشترط الاستبدال بثمانه ما يصير وفقا مكانه قال ابو يوسف جاز الوقف وبطل الشرط وقال محمد بطلا **مجمع** عم محمد في مسجد عتيق لا يعرف بانية لاهل المحلة بيعه وصرف ثمنه في مسجد آخر خ اذا لم يشترط الواقف الاستبدال اثار في السير الي انه يملكه الا القاضي اذا رأي مصلحته ولو شرط الاستبدال ولم يذكر ارضا ولا دار فباع الارض الاولى فله ان يستبدلها جنس العقار من ارض او دار وكذا لو لم يقيد الاستبدال في

بلد فله ان استبدال في اي بلد شاء ت اجمع العلماء علي جواز بيع بناء المسجد وحصيره إذا استغني عنه فقط بيع بناء الوقف جاز بعد الهدم لا قبله وكذا الشجر المثمر الموقوف جاز بيعه بعد القلع لا قليل ولو غير مثمر جاز قبل قطعه وبعده **طظه** وقف علي فقراء فاحتاج بعض قرابته ورفع الامر الي القاضي فأعطاهم منه. لم يكن حكما اذا هو بمنزلة الفتوي فله ان يرجع في المستقبل بان يعطي غيرهم من الفقراء بجمع الغلة اما لو حكم ان لا يعطي غير قرابته قيل نفذ حكمه وقيل لا ولو وقف علي اولاده فعند عامة المشايخ يعتبر حدوث الغلة لا يوم الوقف فلموجود من ولده يوم الوقف ومن ولد بعده سواء في استحقاق الغلة اذا كان الموجود وقت الغلة وكذا وقف علي الفقراء قرابته فمن كان / [73a] فقيرا يوم حدوث الغلة يعطي له ولو استغني بعده او كان غنيا قبله **فش** وقف علي اولاده واولاد اولاده هل يدخل فيه اولاد البنات فيه روايتان ويفتي بانهم لا يدخلون **يقول الحقير** ترجيح عدم الدخول مخالف لما في فتوي الامام قاضيخان كما سيأتي بعد اسطر مد للا مفصلا يومئذ ما ذكرناه ما افاده العلامة الشهير بكمال باشا ناده رسالة الفها في تحقيق هذه المسئلة^{٢٨٤} **قاضيخان** قال ارضي هذه وقف علي ولدي وولد ولدي لم يزد عليه يدخل فيه ولده لصلبه واولاد بنيه يشتركون في الغلة ولا يقدم ولد الصلب علي ولد لابن لانه سوي بينهما في الذكر وهل يدخل فيه ولد البنت قال هلال يدخل وكذا لو قال ارضي وقف علي ولدي وولد ولدي الذكور من ولد البنين والبنات وقال علي الرازي إذا وقف علي ولده وولد ولده يدخل فيه الذكور والاناث من ولده. فاذا انقرضوا فهو لمن كان من ولد ابن الواقف دون ولد بنت الواقف ولو قال علي اولادي واولادهم كان ذلك لكلهم يدخل فيه ولد لابن ولد البنت والصحيح ما قاله هلال لان اسم الولد الولد كما يتناول اولاد البنين

^{٢٨٤}ع- اسطر مد للا مفصلا يومئذ ما ذكرناه ما افاده العلامة الشهير بكمال باشا ناده رسالة الفها في تحقيق هذه المسئلة

يتناول اولاد البنات فانه ذكر في اليسر إذا قال اهل الحرب امنونا علي اولادنا اولاد اولادنا يدخل فيه اولاد البنين واولاد البنات قال امام السرخسي لان ولد الولد اسم لمن ولدته ولده وابنة ولده فمن ولدته بنته يكون ولد ولده حقيقة بخلاف ما لو قال ولدي فانه ثمة ولد البنت لا يدخل في الوقف عند ظاهر الرواية لان اسم الولد يتناول ولده لصلبه وانما يتناول ولد ابنه لانه ينسب اليه عرفا وعن محمد ان ولد الولد يتناول البنت عند اصحابنا **عده** امام مسجد رفع الغلة وذهب قبل مُضي السنة لا يسترد منه غلة بعض السنة والعبارة لوقت الحصاد فان كان وقت الحصاد يوم في المسجد يستحق فصاد كحبرة وموت قاض في خلال السنة ويحلّ للامام اكل الحصة لو فقير او كذا الحكم في طلبه العلم في المدارس **فصط** مات مؤذن ولم يتوف وظيفته تسقط لانها في معني الصلة وكذا القاضي الوقف وقيل لا تسقط لانهما في معني الصلة وكذا القاضي وقيل لا تسقط لانها كالأجرة ولو للامام وقف في يد المستاجر فلم يأخذ الأجرة حتي مات فلو أجره المتولي سقط لا لو أجره الامام ذ لا يجعل القيم من الاجانب ما دام يوجد من ولد الواقف واهل بيته من يصلح لذلك ولو أقام القيم غيره مقام نفسه في صحته لا يجوز الا إذا فوّض اليه علي سبيل العموم وفي محل آخر وللقاضي عزل قيم نصبه الواقف لو خيرا للوقف وذكر **ش** القاضي لا يملك نصب وصي وقيم مع بقاء وصي الميت وقيمة عند ظهور الخيار مهما **ص** مات المتولي والواقف حي فنصب القيم الي الواقف لا القاضي فلو كان الواقف ميتا فوصيته اولي من القاضي فلو لم يؤص فالرأي الي القاضي وكذا **فصط** قال وذكر محمد في السير أنه الي القاضي ذ/[73b] واقف شرط الولاية لرجل وهي الواقف ايضا وله عزل من شرط ونصب غير **فتم** وقف وجعل له متوليا وشرط التولية لا ولاده وأولادهم ليس للقاضي ان يوّلي غيره ولو فعله لا يصير متوليا **فقط** اهل مسجدا وارياب وقف لو نصبوا متوليا بلا امر القاضي لم يجز

هو المختار **عده** هيء موضعاً لبناء مدرسة فقبل بناء بها لو وقف عليها قرياً بشرائط وجعل آخره للفقراء
وحكم قاض بصحته قيل لا يصح الوقف وقيل يصح هو الصحيح وبصرف الغلة الي الفقراء ثم الي المدرسة
ن وقف أرضه علي اولاد فلان وجعل آخره للفقراء وليس لفلان اولاد جاز الوقف والغلة للفقراء فان حدث
لفلان اولاد فالغلة لهم **عده** جاز جعل شئ من مسجد طريقاً وبالعكس وارض الوقف لو يجب المسجد
يجوز ان يزيدوا فيها في المسجد بإذن القاضي وكذا من الدور والحوانيت ولو لرجل ملك بجانب مسجد
ضاق علي اهله يؤخذ أرضه وبقيته كرها وصح عن عمر رضي الله عنه وكثير من الصحابة انهم أخذوا
أراضي بكره من واصحابها وزادا في المسجد الحرام **يقول الحقيير** لعل الاخذ كرها ليس في كل مسجد
ضاق بل يختص بما لم يكن في البلد مسجد آخر اذ لو كان فيه مسجد آخر
يمكن دفع الضرورة بالذهاب اليه نعم فيه حرج لكن الاخذ كرها اشد حرجاً منه ويؤيد ما ذكرنا فعل الصحابة
اذ لا مسجد في مكة سوي المسجد الحرام **فد** مسجد واسع جعل متوليه بعده حانوتاً للمسجد لم يجز
ط لو لم يكن للمسجد اوقاف واحتاج الي العمارة لا بأس بأن يوجد جانب منه **كحم** مسجد متخذ من
جانب الطريق ليس له حكم المسجد بل هو طريق إذ لو رفع حيطانه عاد طريقاً كما كان قبله **قح** وقفه
علي أنه بالخيار بطل الوقف ولو جعل ارضه مسجداً علي أنه بالخيار كان المسجد وبطل الشرط **حو**
اوصي لعمارة مسجد كذا ومرّ ميتة جاز **صط** أعطي دراهم في عمارة مسجد ونحوها صح بطريق الهيئة لا
بطريق الوقف قال وقفت عشرين ديناراً علي مسجد كذا لم يجز لانه منقول وقف المنقول لم يجز الا في
المتعارف استحساناً كسلاح وقد فم وفاس خ اوصي في صحته بدارره علي مصالح المسجد يكون وقفاً
برقبته لا يغلته حتي لو باعه متولية بأمر القاضي جاز كذا قال بعض المتأخرين وقال **صط** ينبغي ان يكون

بغلته ولا يكون للقاضي ولاية بيع الدار عن اوصي بشئ لعمارة مسجد في اي شئ بصرف قال عمارته
بنيابة دون تزينه قيل له ما حكم المنارة قال ذا البناء المسجد فيجوز ان يبني به المنارة فو قال ارضي هذه
للسبيل ولم يزد عليه فلو كان من قوم هذا اللفظ من متعارفهم وقف فهو وقف والا فلو اراد به الوقف فهو
وقف والا فلو اراد به الوقف فهو وقف ولو صدقة فهو صدقة يتصدق بعينه لا بقيمته **درر غرر** يفتي بسنة
في الاجارة دار الوقف وبتلات سنتين في الارض ولا يعار الوقف لا يرهن وطالب التولية لا يولي/[74a]
وكذلك القاضي بني ارضه فوقف البناء دون الأرض لم يجز وقيل جاز **اشباه** لو وقف علي المصالح فهي
امام وخطيب ومتول وشراء دهن وحصير ومراوح لم تجز الاستدانة علي الوقف الا اذا احتج لمصلحة الوقف
كتعبير وشراء بذر فيجوز بشرطين **اوله** اذن القاضي **الثاني** ان لا يتسير اجارة العين والصرف من أجرتها
والصرف علي المستحقين ليس من الضرورة والاستدانة القرض والشراء بنسبته ويجوز للمتولي شراء متاع
بأكثر من قيمته ويبيعه وصرفه ويكون نحوه علي الوقف الاستبدال وفق عامر لا يجوز الآ في مواضع **الاول**
لو شرك واقفه **الثاني** لو غصبه غاصب واجري عليه الماء فصار بحرا الا يصلح للزراعة فيضمنه المتولي
لقيمته ويشترى بها ارضا بدلا **الثالث** يجحد الغاصب ولا بينة **الرابع** ان يرغب فيه احد ببدل اكثر غلته
واحسن صقعا فيجوز علي قول ابي يوسف وعليه الفتوي كما في فتواي قاري الهداية لم يجز اجارة وقف
بأقل من اجرة المثل الا اذا لم يرغب احد الا بأقل او كان النقصان يسير اشراط الوقف كنص الشارع اي
في وجوب العمل به وفي المفهوم والدلالة الآ في مواضع **الأول** شرط ان لا يعزل القاضي الناظر فله عزل
غير الاهل **الثاني** شرط ان لا يؤجر وقفه اكثر من سنة والناس لا يرغبون في استيجاره سنة او كان في زيانة
نفع للفقراء وللقاضي المخالفة دون الناظر **الثالث** لو شرط ان يقرأ في قبره فالتعابن باطل **الرابع** ان يتصدق

بفاضل الغلة في س مسجد كذا كل يوم فللناظر التصدق وعلي غيرهم **الخامس** شرط للمستحقين خبزا ولحما معيناً كل يوم فللناظرين يدفع القيمة من النقد وفي موضع آخر لهما طلب العين واخذ القيمة **السادس** تجوز زيادة القاضي في وظيفة الامام اذا كان تكتفيه وكان عالماً تقياً **السابع** شرط عدم الاستبدال للقاضي الاستبدال اذا كان اصلح ليس للقاضي عزل الناظر بمجرد شكاية المستحقين حتي سبتوا عليه خيانتة وكذا الوصي وفي الحاوي الذي يبدأ به من ارتفاع الوقف عمارة شرط الواقف اولاً ثم ما هو اقرب اليها واعم للمصلحة كامام ومدرس يصرف اليهم قدر كفايتهم ثم السراج والبساط كذلك انتهى وظاهره ان يقدم في الصرف امام ومدرس ووقاد وفراش وما كان بمعناهم لتعبيره بالكافما كان معناهم الناظر والحطيب ملحق بالامام بل هو امام الجمعة وينبغي الحاق المؤذن بالامام وكذا الميقاتي للكثرة الاحتياج اليه للمسجد اذا حصل تعمير وقف في سنة وقطع وظيفة المستحقين كلها او بعضها فما قطع لا يبقى لهم ديناً علي الوقف اذ لاحق لهم في الغلة زمن التعمير بل زمن الاحتياج اليه عمرة اولاً وفي الذخيرة ما يفيد ان الناظر اذا صرف لهم مع الحاجة الي التعمير فانه يضمن انتهى وفائدة ما ذكرنا هو انه لو جأت الغلته في السنة الثانية وفضل شئ من المصارف لا يعطي الفاضل عوضاً التعمير يعطي الفاضل/[74b] عمّا قطع واذا شرط الواقف الفاضل لعقائه وقد قطع للمستحقين شئ في سنة بسبب **للعقائه** لا لغيرهم وفي النوازل وقف دار علي مسجد علي ان فضل من عمارته فهو للفقراء فاجتمعت الغلة والمسجد لا يحتاج اليها. العمارة لا يصرف الي الفقراء وان اجتمعت غلة كثيرة اذا يجوز ان يحدث للمسجد حدث والدار بحال لا تغل قال الفقيه ابو الليث وعندي انه اذ اعلم انه قد اجتمع من الغلة قدر ما لو احتاج المسجد والدار الي العمارة امكن العمارة منها صرف الزيادة الي الفقراء علي شرط الواقف انتهى وعلي هذا يدخر الناظر في كل سنة قدر للعمارة ولا يقال انه لا حاجة اليه لما مر في شرح المجمع والحواوي يتعين الافتاء في الوقف بالانفع له الي انه لا

حاجة اليه لما مر في شرح المجمع والحاوي يتعين الافتاء في الوقف بالا نفع له الي هنا كلام ابن نجيم

في الاشباه والنظائر

الفصل الرابع عشر

فمن شهد بشيءٍ ثم ادعاه لنفسه او شهد به لغير الاول وفيه بيان تناقض الشاهد في شهادته وغلطه ورجوعه ونحو ذلك ^{٢٨٥} شح بيع عند القاضي ثم ادعاه لا يسمع دعواه قضي بشهادته اولا فش قال الآخر اكتب بشهادتي في هذا الصك فكتب المأمور شهد بذلك لم يكن اقرار من الامر بامة للبايع كما لو قال له اكتب طلاق امرأتي فكتب فهو ليس باقرار بطلاقها وفيه لو قال اكتب صك الاجارة باسم فلان لهذه الدار لم يكن اقرار باجارة والعرف جري بانهم يأمرن بكتب الصكوك قبل العقد **عده** قال له اكتب لفلان خط اقرار علي يكون اقرار او يحل للكاتب ان يشهد بالمال عليه وكذا لو قال له اكتب طلاق امرأتي فهو اقرار بتطبيقه واحدة **فقط** تطلق امرأته كتب المأمور ام لا ش ادعي ملك لنفسه ثم شهد به لغيره او شهد بملك لزيد ثم شهد به لعمرو لا يقبل **فد** استباع شيء من أحد ثم شهد به لآخر ترد شهادته ولو برهن المدعي عليه ان الشاهد اقرانه ملكي يقبل والشاهد لو انكر الاقرار لا يحلف **ط** قال كل شهادة اشهد لفلان في حادثة فهو زور ثم شهد له فيها يقبل في رواية وعليه لو قال لا شهادة في امر ثم شهد له يقبل **ذ** قال لا شهادة لي ثم شهد يقبل في رواية وعليه لو قال لا شهادة لي عند فلان فيما ادعي علي هذا فلما احلف القاضي جاء بفلان وشهد وعليه لو قال ما لي عند فلان وفلان شهادة علي هذا وهذا ثم ادعي شهادتها **فش** شاهد قال عند القاضي ان المدعي به ليس هذا ثم شهد بعد الدعوي ان هذا لا يقبل عند التناقض

وقيل علي قياس ما لو قال لا ملك لي ثم ادعي انه ملكه ينبغي ان يقبل **يقول الحقير** هذا قياس مع الفارق
اذا القبول في المقيس عليه ليس بمطلق بل المقيد بما لو لم يكن حين قوله لا ملك لي فيه احد يد عليه
كما مر في فصل التناقض واما هنا فالتناقض وقع في مجلس الحصومة عند القاضي فلا يقبل فظهر ان
القول الاول هو ما عليه يعول و فيه شهدا انه وارثة لا وارث له غيره شهدا ان هذا وارثة ايضا يقبل ولا
تناقض اذ قولهما لا وارث/[75a]^{٢٨٦} غيره ليحمل علي معني لا نعلم وارثا غيره ثم علما وارثا آخر فشهد
ابه لان قولهما لا نعلم الخ زايد ليس من الشهادة اذ لو قالنا نشهد انه اخوه ووارثه يكفي وفيه لو انكر
شهادته بعد الحكم لا يضمن لان انكاره ليس برجوع بل الرجوع ان يقول كنت مبطلا في الشهادة وفيه
المدعي يقول للشاهد لك شهادة لي وهو ينكر لا ينكر لا يحلف انه لا شهادة له اذا الشرع اوجب اليمين
علي الملك في دعوي المال ولم يوجد هنا قال صاحب جامع الفصولين اقول فيه نظر لان منكر التعزيز
يحلف مع انه ليس بمال **يقول الحقير** انما لا يحلف الشاهد ان النكول بذل والتخليف انما يكون فيما
يجري فيه البذل فلا يحلف فيها هذا عند ابي حنيفة. واما عندهما فالنكول وان كان اقرار لكن الاقرار
بالشهادة ليس من الحقوق التي يطالب بها في الدنيا ويحكم بموجبها اذ لو قال الشاهد لك عندي شهادة
في الحادثة لكنني لم اشهد بها لم يجبر علي ادائها ولا يحكم علي تلك الحادثة بمجرد هذا الاقرار ما لم
يؤد الشهادة صرحًا بلفظ الشهادة **صط** شهدا بدابة وقال ابي يوسف سأل أسست فاذا هي جهاز ساله لا
يقبل شهادتهما ولم يقل احد بقولهما لجواز كونها سالم وقت تحمل الشهادة ولان صارت جهاز سالم
فش لو وفقًا وقالوا حين تحملنا الشهادة كان سنها كذا فشهدنا بناء عليه يقبل وفيه ادعي ان هذا القن

ملكي فشهد ابوه وزادآ انه ابق من يد المدعي تقبل شهادتهما بالملك ولا عبرة للزيادة اذ لا تتعلق لهما بالقضا بملك مطلق سير ذكر محمّد انّ امرأة اسيرا ومفقود اذا طلبت من القاضي ان يأمر غير المفقود او مودعة باتفاق عليها من مال زوجها فلو قال احدهما اني شهدت نكاحكها ولا ادري طلقها ام لا ولم يقل انها امراته اليوم فرض لها القاضي النفقة لان ما عرف ثبوته فالاصل فيه البقاء حتي يوجد المزيل والاصل الممهّد في تضمين الشاهد انه متي ذكر شئ لا يحتاج اليه القضاء ثم ظهر بخلافه ولم يضمن وما لا يحتاج اليه في الشهادة فذكره وتركه سواء ج شهدا انه اقرضه عام اول الف درهم فحكم به فبرهن المديون ان المدعي ابراة قبل شهادتهما بيوم فحكم بالبرأة ورد بالمال لم يضمننا اذ لم يظهر كذ بهما الجواز ان لم يعرفا بوقوع البرأة ولو لم يشهدا بقرض بل بان عليه الف درهم والمسئلة بحالها ضمنا ويخير المدعي عليه ضمن المدعي والشاهدين لانهما حققا عليه الإجاب المال في الحال فظهر كذا بهما بخلاف الوجه الاول حيث اخبروا فيه المجرّد القرض سابقا ادعي دارا وشهدا به وحكم له به ثم المحكوم له اقر بالبناء للمحكوم عليه لم يبطل الحكم بالارض للمدعي وبمثله لو شهدا بارض وبناء للمدعي نصا والباقي بحاله يبطل الحكم بالارض ويدفع كل الدار للمدعي عليه اذا البناء في الاول دخل تبعا فلم يكن الاقرار بالبناء كذا بالشهود وفي الثاني دخل قصدا فكان الاقرار به اكذابا انتهى وبعض مسائل هذا الفصل قد سبق ذكرها في فصلي

انواع الدعاوي/[75b] وتحديد العقار

الفصل الخامس عشر

في التحليف وما يتعلق به وفيه ما يصدق فيه بيمين او بينة وفيه انواع الاول قال اعلم ان التحليف يجري في الدعاوي الصحيحة لا الفاسدة لو انكر المدعي عليه وقال المدعي لا شهود لي او قال شهود غيب او

مرضي حلف المدعي عليه اما لو قال لي بينة حاضرة في المصر وطلب يمينه لا يحلف عند ابي حنيفة تتمه وذكر في ادب القاضي للخصاف المدعي اذ قال لي بينة حاضرة في المصر لا في المجلس لكن استحلّفه قال ابو حنيفة لا يجيه وقال ابو يوسف لجبيه وقول محمد مضطرب وكانت المسئلة مجتهدا فيها يجتهد القاضي فان رأي الميل الي قول ابي يوسف بحلّفه^{٢٨٧} ذ حلف و اشار باصبه الي اخر بالله ما لهذا علي كذا اصدق ديانه لاقضاء وانما يحلف في غير قود النفس فيما جاز الحكم بنكول لا فيما لم يجز الحكم بنكولا الثاني في مواضع الحلف علي البتات والحلف علي العلم ذ التحليف علي فعل نفسه علي البتات وعلي فعل غيره علي العلم الا اذا كان شئ يتصل به فحينئذ يحلف بتاتا كما في رد القن علي بايعه بعيب الا باق والسرقه عند البايح ادعي انه شراه من زيد فقال ذواليد او دعنه زيد ذلك رفع الخصومة برهن اولا فان لم يبرهن وطلب المدعي يمينه ان زيدا اودعه اياه يحلف بتاتا بالله لقد اودعه ولا يحلف علي العلم بالله ما يعلم ايد اعم لانه يمين علي فعل الغير لان تمامه به وهو قوله ولو طلب المدعي عليه يمين المدعي يحلف علي العلم بالله ولا يتعلق به شئ وتمامه في فصل التناقض جنم الرهن في يد المرتهن فالتقيا في بلد اخر وكالبه المرتهن بدينه امر بدفع المال الي المرتهن فلو ادعي الراهن هلاك الرهن وانكره الي المرتهن حلف بتاتا ولو وضعاه في يد عدل فاختلفا في هلاكه حلف المرتهن علي العلم ط في كل موضع يجب اليمين بتا فحلّفه القاضي علي العلم لا يعتبر نكوله ولو وجب علي العلم فحلّفه بتا سقط عنه الحلف اذا لیت اقوي ولو نكل يقضي عليه وقيل هذا الفرع مشكل يقول الحقيير الظاهر والله اعلم ان اشكال في هذا القرع بل الا اشكال في فرع المسئلة الاولي اذا النكول انما هو بذل واقرار وعلي كلا التقديرين ينبغي

^{٢٨٧}ع-تتمه... قول ابي يوسف بحلّفه

ان تقضي بالنكول في كلتا المسئلتين كمال يخفي علي ذي فهو مصفي زيلعي في كل موضع وجب اليمين فيه علي البتات فحلف علي العلم لا يكون معتبرا حتي لا يقضي عليه بالنكول ولا يسقط اليمين عنه وفي كل موضع وجب اليمين فيه علي العلم فحلف علي البتات يعتبر اليمين حتي سقط اليمين ع ويقضي عليه اذا نكل لان الحلف علي البتات أكد فيعتبر مطلقا بخلاف العكس جع ورث قنا فادعاه رجل ولا بينة يحلف علي العلم ولو ملكه بهبة او شراء فادعاه اخر يحلف بتا اذا الوارث حلف علي الميت والنيابة لا تجري في اليمين كي يحلف بتا ولا كذلك المشتري او الموهوب له لانه اصل بنفسه لا نائب عن غيره ولان الشخص قد يموت مجهلا لما في يده فلا يدري وارثه انه له او لغيره وفي يده فلا يقدران يحلف بتا فيجب علي العلم بخلاف هبة وشراء اذ المرء لا يملك/[76a] الا مال نفسه فالظاهر انه له فيحلف بتا ط انما يحلف علي العلم في الارث لو علم القاضي بالارث او اقراه المدعي او برهن عليه وآلا يحلف بتا كذا الوادعي دنيا علي الوارث يحلف علي العلم ولو ادعي الوارث يحلف علي العلم ولو ادعي الوارث دنيا او عينا لمورثه يحلف خصمة بتا خ قال المدعي عليه ورثته من ابي فاحلف انت علي العلم فله تحليف المدعي بالله لا يعلم انه وصل الي من ابي فان حلف فيحلف المدعي عليه بتا ولو نكل المدعي يحلف المدعي عليه علي العلم ما يعلم انه ملك المدعي ط ادعي علي ميت مالا فله ان يحلف كل الوارثة علي علمهم ولا يكتفي بيمين احدهم ولو ادعي الوارثة للميت مالا علي رجل وحلف احدهم المدعي عليه عند القاضي كفي وليس لبقية الوارثة ان يخلفوه اذا النيابة لا تجري في الحلف وتجري في الاستحلاف ونظيره ادعي احد الشركين حقا من شركتهما عليهما وحلف احدهما فله تحليف الآخر ولو ادعي جماعة في شراء علي رجل فحلف احدهم فلبقية المشتريين ان يخلفوه بخلاف الوارثة يقول الحقير: فعلي مسألة الا خيرة لم يكن جريان النيابة في الاستحلاف ضابطة كلية محلية مطردة فاحتاج الي الاستثناء والعجب انه لم

يتعرض له احج والله اعلم **جمع** لو وقع الدعوي علي فعل المدعي عليه من وجه وعلي فعل غيره من وجه بان قال شريته او استأجرت او استقرضت مني او نخوه فانه يحلف بتا وقد قيل التحليف علي فعل الغير انما يكون علي العلم اذا الحالف لا علم لي به اما لو قال لي علم به يحلف بتا الا يري ان المودع لو قال قبض المودع يحلف بتا وكذا وكيل البيع لو باع وسلم الي المشتري ثم اقر الوكيل ان موكله قبض ثمنه وانكر موكله يُحلف وكيهه بتا لقد قبض موكله فيبراً المشتري وهذا التحليف علي فعل الغير ولكني الوكيل لما ادعي انه علم به حلف بتا **النوع الثالث** في مواضع التحليف علي الحاصل والتحليف علي السبب **جع** ثم المسئلة علي وجوه اما لن يدعي المدعي ديناً او ملكاً في عين وحقا في عين وكل منه علي وجهين اما ان يدعيه مطلقاً ولم يذكر سببه يحلف علي الحاصل ماله قبلك ما ادعاه مطلقاً ولم يذكره سبباً يحلف علي الحاصل ما هذا الفلان ولاشئ منه ولو ادعاه بنا علي سبب بان ادعي دنيا بسبب قرض او شراء او ادعي ملكاً بسبب بيع او هبة او ادعي غصباً او ودیعة او عارية يحلف علي الحاصل في ظاهر الرواية لا علي السبب بالله ما استقرضت ما غاصبت ما اودعك ما شريت منه وعن ابي يوسف انه يحلف علي السبب في هذه الصور وذكر **صش** هذه الرواية مطلقة ولم ينسبها **كافي** وعن ابي يوسف يحلف علي السبب في هذه الصور المذكورة الا عند تعريض المدعي عليه نحو ان [76b] يقول ايها القاضي قد يبيع الانسان شيئاً ثم يقبل فحينئذ يحلف القاضي علي الحاصل **صع** وذكر شمس الائمة الحلواني رواية اخري عن ابي يوسف ان المدعي عليه لو انكر السبب يحلف علي السبب ولو قال ما علي ما يدعيه يحلف علي الحاصل **قاضيخان** وهذا احسن الا قاويل عندي وعليه اكثر القضاة **يقول الحقيير** وكذا في مختارات النوازل لصاحب الهداية رحم الله **صع** قال بز ينبغي ان يفوض الي القاضي يحلف علي السبب او علي

الحاصل كيف ما راي من المصلحة درر غزر ويحلف علي الحاصل في سبب يرفع بعد موته كبيع وطلاق
وغضب وتعزير بالله ما بينكما بيع قائم الآن او ما هي باين منكر الآن او ما يجب عليك رده الآن او ما
يجب عليك حق التعزير ولا يحلف علي السبب ما بعته ما نكحتها ما طلقها ما غصبته ما شتمته والاصل
ان الدعوي اذا وقفت في سبب يرتفع برافع بعد وقوعه كبيع ونظيره فالحلف يكون علي الحاصل لا السبب
عند ابي حنيفة ومحمد الا اذا كان فيه ترك النظر للمدعي فيحلف علي السبب الحاصل اجماعا كدعوي
شفعة بالجواب ونفقة مبتوتة ويحلف في سبب يرتفع علي السبب لا الحاصل اجماعا كعبد مسلم يدعي
عتقه بخلاف امة وعبد كافر زيلعي والحاصل ان التحليف علي الحاصل هو الاصل عند ابي حنيفة ومحمد
الا اذا ادي الي الاضرار بالمدعي او كان سببا لا يتكرر فحينئذ يحلف علي السبب وعند ابي يوسف
التحليف علي السبب هو الاصل الا اذا عرض المدعي عليه فحينئذ يحلف علي الحاصل **صع** وذكر
الخصاف في دعوي وديعة غير خاضرة يحلفه بالله مال هذا المال الذي ادعاه في يدك وديعة ولا شئ منه
ولا له قبلك حق منه ولا مني ابلفه او دل عليه انسانا لم يكن في يده ويكون عليه قيمته فلا يكتفي بقوله
في يدك بل يضم اليه ولا له قبلك حق منه احتياطا وهذا يستقيم علي رواية الزيادة لانه يخلف علي الحاصل
ولو ادعي اني اودعت عندك كذا فقال اودعت مع فلان آخر فلان اردت اليك يخلف المدعي عليه بالله ان
رد الكل اليه ليس بواجب عليك فاذا أخلف تندفع الخصومة ولو ادعي عرضا مما ينقل فلو حاضرا في
المجلي يحلف ما هذا ملك المدعي من الوجه الذي يدعيه ولا شئ منه ولو غايبا عن المجلس فان أقر
المدعي عليه انه ببدء ونكر كونه ملكا له كلفه احضاره للاشارة اليه فلو انكر كونه ببدء يقول للمدعي
سمه وانسبه الي حسبته وسمم قيمته وهل يشترط بيان القيمة فيه اختلاف ثم اذا سمي جميع ذكر حي
صح دعواه ولا بينة يحلف ما لهذا بيدك هذه الامة التي ذكرها ولا شئ منها ولا هي عليك ولا قبلك ولا

قيمتها التي سماها ة هي كذا ولا شئ منها **قسر** شرهه وقيضه ثم ادعي شراية من البايح قبل شرائه يحلف المدعي عليه علي العلم ما فيه ما تعلم انه شرهه قبلك الا ان يعرض وبقول قد يشتري الرجل شئ ثم يفسخ البيع باقالة/ [77a] او غيرها فالقاضي يحلفه ما يعلم ان بينهما بيعا قائما الساعة **النوع الرابع** في بيان ما يجري فيه التحليف وما لا يجري **خلاصه** وفي الزيادات في كل موضع لو اقر لزمه فاذا انكر يحلف الا في ثلاث مسائل منها وكيل شراء وجد عيبا فاراد رده بعيب واراد البايح تحليفه بالله ما يعلم ان الموكل رضي بالعيب لا يحلف فان اقر الوكيل لزمه الثانية وكيل قبض الدين اذا ادعي عليه المديون ان موكله ابراه عن الدين واراد تحليف الوكيل علي العلم لا يحلفه ولو اقر الوكيل علي العلم لا يحلفه ولو اقر الوكيل لزمه انتهى **يقول الحقيير** ولم يذكر الثالثة في الخلاصة **درر غرر** النيابة تجري في الاستحلاف لا في الحلف فوكل ووصي ومتول واب الصغير يستحلف ولا يحلف الا اذا صح اقراره علي الاصل كوكيل بيع وخصومة في الرد بالعيب يحلف لان اقراره صحيح علي موكله فكذا نكوله **صع** لو ادعت نكاحا او ادعاه فلا حلف عند ابي حنيفة خلافا لهما وكذلك لو ادعي علي ولي صبية انه زوجها اباه فنكر للولي يحلف عندهما اذا النكول اقرار عندهما واقرار الولي علي وليه بالنكاح يصح عندهما وكذا لو كان الدعوي في الرضا بالنكاح او في الامر بالنكاح يحلف عندهما لا عند ابي حنيفة اذ النكول بذل عنده وكل ما يجري فيه البذل فالنكول فيه حجة والبذل لا يجري في النكاح فلم تجر فيه اليمين ولو ادعي عليه ان زوج بينة البالغة لا يمين عندهما بخلاف الصبية عندهما ولكن تحلف البالغة علي العلم لانه فعل الغير ولو ادعي عليه انه زوج امته يحلف المولي عندهما ولو كبيرة لان اقراره علي امته بالنكاح يصح عندهما علي قول ابي حنيفة اذا لم يحلف فلو قالت المرأة للقاضي لا يمكنني التزوج لانه تزوجي وانكر التزوج يقول له القاضي قل لها كنت امرأتي فان طالق فتخلص لو كانت امرأته ولا يلزمه شئ لانه لم يكن مقرا بالنكاح **فقط** ادعت

مكاحه وانكر اختار بعضهم انه يحلف بالله ما هي زوجة لي فان كانت زوجة فهي طالق باين اذ اليمين تجري في النكاح عند ابي يوسف ومحمد وبه يفتي وانما يحلف بالله وبالطلاق لجواز كذبه في يمينه باللهفتبقي المرأة معلقة لاذات نروج ولا مطلقه ذ ادعي نكاح منكوحه الغير ولا بينة للمدعي يستحلف الزوج والمرأة ويبداء بيمين الزوج علي العلم و ان حلف انقطع الخصومة و ان نكل تحلف المرأة بتاتا وان نكلت فهي للمدعي ط ادعي امرأة وقال كل منهما تزوجتها فاقرت لاحدهما وانكرت للاخر لا تخلف له المرأة وفاقا وكذا لو لم تقر ولكن حلفت لاحدهما فنكلت لا تحلف المرأة للاخر **قاضيخان** ادعي نكاح امرأة فاقرت لاحدهما قال نصير ليس له تحليفها للاخر ما لم يحلف المقر له برأي وان نكل فرق بينهما ثم تحلف المرأة للاخر فان حلفت برئت وان نكلت تصير زوجة له **درر غرر** لا يحلف في نكاح ورجعة والف في ايلاء واستيلاء ورق ونسب وولاء وحد ولعان عند ابي حنيفة وعندهما يستحلف فيما عدا الحد واللعان قال الامام قاضيخان الفتوي علي قولهما وقيل ينبغي للقاضي ان ينظر في حال المدعي عليه فان راه متبعا يحلفه اخذا بقولهما ان كان مظلوما لا يحلفه اخذا بقول ابي حنيفة كذا في الكافي **يقول الحقيير** قال الزيلعي في شرحه للكنز بعد ما ذكر ما في الكافي من قوله وقيل ينبغي الخ وهذا اختيار المتأخرين من مشايخنا **صع** لا يحلف عند ابي حنيفة في نكاح ورجعة والف في ايلاء ورق ونسب وولاء واستيلاء وعندهما يحلف بقولهما يفتي وهذا كله اذا لم يدع المدعي بدعوي هذه الاشياء مالا اما اذا ادعاه بان ادعت طلاقا ومهرا او نكاحا ونفقة يحلف وفاقا وكذا لو ادعي ارثا بسبب اخوة وانكر الاخر اخوته ثم عندهما لو حلف في الاشياء السبعة يحلف علي الحاصل ادعي شراء فان ذكر نقد ثمنه يحلف خصمه ما هذا ملك المدعي ولا شيء منه بسبب يدعيه ولا يحلف بالله ما بعث وان لم يذكر نقد ثمنه فاذا حضر

يحلّفه القاضي ما عليك قبض هذا الثمن والتسليم الثمن من الوجه الذي ادعي وان شاء حلّفه ما بينك وبين هذا شراء قايم الساعة وان دعوي الشراء مع نقد الثمن دعوي البيع مطلقا وليس بدعوي العقد ولهذا يصح مع جهالة الثمن فيحلّف علي ملك المبيع ودعوي المبيع مع تسليم المبيع دعوي الثمن معني وليس بدعوي العقد ولهذا تصح جهالة المبيع فيحلّف علي ملكا الثمن النوع الخامس في مسائل متفرقة/[77b] متعلقة باليمين درر غرر اذا ادعي المودع ردّ او هلاكها يحلّفه القاضي انه لا يلزمه ردّ ولا ضمان ولا يحلّفه انه ردّه اليمين ابدا يكون علي النفي^{٢٨٨} عيت باع قنّا فادعي آخر انه له غصبه منه البايع لو اراد أخذ القيمة يخلف البايع لا لو اراد اخذ العين اذا دعوي العين علي غير ذي اليد لا تسمع ادعي شراء فقال خصمه ما بعت منه شئ قط يحل علي الحاصل ما هو ملك هذا المدعي بسبب ادعاه بثمان سماه ولا يحلّف ما بعت ولو ادعي البيع وقال خصمه ما شريت فلو ادعي انه سلم المبيع الي المدعي عليه ولم يقبض ثمنه ماله قبلك هذا او لا ثمنه ولا يحلّف ما شريت بثمان ادعاه ويحلّف علي العين والثمان جميعا كما في دعوي الشراء ولو ادعي انه باع ولم يسلم ولم يقبض ثمنه يحلّف ما هذا لك بهذا البيع الذي يدعيه بهذا الثمن المثمي وهذه المسائل كلها ظاهر الرواية ولو ادعي كفالة بمال او بعرض حلّف علي الحاصل لو ادعي كفالة صحيحة بالله ماله قبلك هذا الالف او هذا العرض بسبب هذه الكفالة التي يدعيها يذكر لثلا يتناول كفالة اخري وفي الكفالة بالنفس يقول بالله ماله قبلك تسليم نفس فلان بسبب هذه الكفالة التي يدعيها ادعي عليه مالا فانكر فاصطلحا علي ان يحلّف المدعي عليه وهو برهن من المال فحلّف بطل الصلح والمدعي علي دعواه لو برهن اخذه ولا يحلّفه القاضي لو لم يكن الحلف الاول عند القاضي اذ اليمين عند

^{٢٨٨}ع- درر غرر اذا ادعي المودع ردّ او هلاكها يحلّفه القاضي انه لا يلزمه ردّ ولا ضمان ولا يحلّفه انه ردّه اليمين ابدا يكون علي النفي

غير القاضي لا تعتبر اذ المعتبر يمين قاطعة للخصومة واليمين عند غيره غير قاطعة ولو كان عنده لا يحلف
ثانيا لو اصطلاحا ان المدعي لو حلف فالمدعي عليه ضامن للمال بطل الصلح ولا شئ علي المدعي عليه
اي لاضمان خل كما ان النكول عند غير القاضي لا يعتبر وكذا التحليف صك مدع قال ان حلف المدعي
عليه فانا بربئ او قال فدعواي باطلة لا تبطل دعواه عليه دين مؤجل فأراد تحليفه ينبغي للمدعي عليه ان
يسأل القاضي ان المدعي يدعي حالة او نسئة فلو قال حالة وحلف ماله عليه هذا الداراهم التي يدعيها
وسعة ذلك وقال بعضهم لو حلف انه ليس له قبله شئ فلو لم ينو ان يذهب بحقه ارجوا ان لا بأس به
عرض اليمين علي المدعي عليه ثلاث مرات ليس بلازم في ظاهر الرواية حتي لو حكم بنكوله مرة اولي
نفذ حكمه وهو الصحيح وبه اخذ عامة المشايخ وقيل لا ينفذ حكمه ولو عرض عليه اليمين ثلاث مرات
فأبي ان يحلف وحكم عليه ثم قال انا حلف لا يلتفت اليه ولو قال احلف قبل الحكم عليه يقبل منه ذلك
وقيل يشترط كون الحكم علي فور النكول وقيل لا يشترط فان استميل المدعي عليه من القاضي يومين او
ثلاثة بعدما عرض عليه اليمين ثلاثا فلم يقل لا احلف بل سكت كل مرة يحكم عليه وكذا لو امتنع عن
جواب المدعي بسكوت فالقاضي يجعله ناكلا اذ النكول نوعان: حقيقي وهو ان يقول لا/ [78a] احلف
وحكمي وهو ان يمتنع عن اليمين وليس في لسانه آفة تمنعة عن اليمين او في اذنه ما يمنعه سماع كلام
القاضي قاضيخان لو حلف القاضي المدعي عليه فسكت وكلما كلمه القاضي سكت ولم يجب بشئ
يامر القاضي المدعي حتي ياخذ منه كفيلا ثم يسأل عن حاله هل به آفة تمنعه من الكلام او السماع فان
سال وظهر انه ليس به آفة تمنعه من الكلام او السماع فان سال وظهر انه ليس به آفة اعاده الي مجلسه
ويعرض عليه اليمين ثلاث مرات ثم يقضي درر غور قال المدعي عليه المدعية المستحلف اياه انك حلقتني
علي هذه الدعوي عند قاضي يلد كذا فانكره المدعي فبرهن عليه المدعي عليه يقبل ولو لم يبرهن واراد

تحليفه المدعي جاز ضك^{٢٨٩} ادعي علي قن حجر مالا او حقا فللدعي احضاره وتحليفه سواء كان دنيا يأخذ به بعد عتقه لا في الحال كدين المهر والكفالة ولو مأذونا فحكمه حكم القن المحرر عيت صبي تاجر او قن تاجر يحلف ويحكم عليه بنكوله وفي قن محجور لو كان المدعي ما لا يأخذ به حالا فلمولاه منعه عن احضار مجلس الحكم وكذا الماذون ولو ادعي علي صبي حجر فلو لا بينة له ليس له حق احضاره مر في فضل من يصلح خصما و قبل لا يحلف صبي مأذون حتي يدرك وقيل يحلف ويحكم بنكوله وعن محمد حلف صبي ثم ادرك لا يحلف وهذا دل علي ان يمينه يعتبر اراد تحليفه فبرهن ان المدعي ابراني عن هذه الدعوي ليس له تحليفه ان لم يبرهن عنها اذ المدعي بدعواه استحق الجواب علي المدعي عليه والجواب اما اقرار او انك وقوله ابراني الخ ليس باقرار وانكار فلا يسمع ويقال له اجب خصمك ثم ادع ما شئت وهذا بخلاف ما لو قال ابراني عن هذا الالف فانه يحلف اذ دعوي البرأة عن المال اقرار بوجوبه والاقرار جواب ودعوي الابرا مسقط فيترتب عليه اليمين ومنهم من قال الصحيح ان يحلف علي دعوي البرأة كما يحلف علي دعوي التحليف واليه مال مع وعليه اكثر قضاة زماننا ادعي المشتري علي وكيل الشفعة ان موكله سلم الشفعة لا يحلف نيابة عن موكله والنيابة لا تجري في اليمين كوكيل بقبض دين اذا ادعي العزيز ان موكله ابراه لا يحلفه الوكيل ويدفع اليه الدين ثم هو علي خصومته مع موكله فلو ادعي تسليم وكيله ابراه لا يحلفه الوكيل ويدفع اليه الدين ثم هو علي خصومة مع موكله. فلو ادعي تسليم وكيله في غير مجلس الحكم لا يحلف لان تسليمه في غير مجلس الحكم لا يصح ولو ادعي تسليمه في مجلس الحكم يحلف عندهما لان تسليمه فيه يصح عندهما فادعي فعلا لو اقر به لزمه فلو

^{٢٨٩}ع-قاضيخان لو حلفجاز ضك

انكر يحلف والمخيرة بخيار البلوغ كما بلغت بحيض او بسمن ينبغي لها ان تختار كشفيع اذ ابلغه الخبر
ينبغي ان يطلب الشفعة وتشهد علي اختيارها نفسها لو عندها من يصلح ذلك والا تخرج الي الناس وتختار
ثانيا وتشهد علي اختيار نفسها لو عندها من يصلح ذلك والا تخرج الي الناس وتختار ثانيا وتشهد ولو لم
تخبر في بيتها وخرجت بطل خيارها والاشهاد ليس بشرط لاختيارها لكن شرط الاشهاد ليست اختيارها
بينة فيسقط عنها اليمين والتخليف علي اختيارها كتخليف شفيع علي طلب شفيعته فلو قالت للقاضي قد
اخترت نفسي حين بلغت او قالت حين بلغت طلبت الفرقة [78b] صدقت مع اليمين ولو قالت بلغت
امس بطلت الفرقة لا تصدق وتحتاج الي البينة كشفيع قال طلبت حين علمت صدق لا لو قال علمت
امس بطلت فعليه البينة وهذا لانهما اضافا الاختيار والطلب الماضي فحكيا ما لا يملكات استينافه في
الحال ومن حكى مالا يملك استينافه لانا نجعل الجارية كانها بلغت الآن واختارت نفسها الآن وكذا
الشفيع ادعت علي زوجها نفقة العدة لا يحلف علي الحاصل مالها عليك تسليم النفقة من الوجه الذي
تدعي ولا نفقة للمبتونة عند الشافعي فرما يتناول قوله فيحلف علي السبب ما هي معتدة عنك من الوجه
الذي تدعي ولو اختلفت بمهرها وانكر الزوج فله القول. فيحلف علي السبب عند ابي يوسف و يحلف
علي الحاصل في ظاهر الرواية واهب اقر ان الموهوب له قبضها في المجلس او بعده بامر ثم قال انه لم
يقبض واقرت كاذبا بوسال القاضي ان يحلف الموهوب له بلله لقد قبضه يحكم هذه الهبة الي مدعي
فعند محمد لا يحلفه للتناقض وعند ابي يوسف يحلفه علي هذه الخلاف لو اقر المشتري بقبض المبيع
ثم ادعي انه ما قبضه وطلب من القاضي تحليف البايع بالله لقد سلمته الي المشتري يحكم هذا الشراء
الذي يدعيه والبايع لو اقر بقبض الثمن ثم ادعي انه لم يقبضه او اقر البيع ثم انكر وقال اقرت كاذبا او اراد
تحليف المشتري والداين لو اقر بقبض ودينه واشهد عليه ثم انكر قبضه واراد تحليف المديون والمقر بدين

لو انكر الدين. وقال اقررت به كاذبا واراد يمين المقر له فالكل علي خلاف مر وبقول ابي يوسف يفتي اذ
امعتاد فيما بين الناس ان البايع يقر بقبض الثمن والمشتري بقبض المبيع للاشهاد وان لم يقبضه وكذا
المستقرض يكتب اولا خط الاقرار ويشهد عليه قبل قبض المال عادة فلو منع للتناقض صحة الدعوي
والتحليف بطل حقوق الناس خ وكذا كل موضع اذا ادعي انه كان كاذبا فيما اقر لا يحلف علي قول ابي
حنيفة ومحمد ويحلف علي قول ابي يوسف والشافعي فاكان في المسئلة خلاف ابي يوسف يفوض الي
رأي القاضي والمفتي ولو شهد البايع علي البيع وقبض الثمن ثم ادعي التلجنة وطلب بيمين المشتري علي
ذلك يحلف وفاقا اذ البايع لم يناقض اذ لم يؤجد منه اقرار ببيع مطلقا والبيع قد يكون جد او قد يكون
تلجنة فتصبح الدعوي والتحليف ويحلف بالله ما شرطت كون هذا البيع تلجنة قال ابو يوسف اربعة اشياء
يحلف القاضي الخصم فيها بلا طلب المدعي احدهما شفيع طلب الحكم بالنفسه يحلف بالله لقد طلبت
الشفعة حين علمت بالشراء وعند ابي حنيفة ومحمد لا يحلفه الثاني بكر بلغت وطلبت من القاضي
التفريق يحلفها لقد اخترت الفرقة حين بلغت وان لم يدعه الزوج الثالث مشتري/ [79a] اراد ردًا بعيب
يحلفه القاضي انه لم يرض بالعيب ولا عرضة علي البيع منذ رآه الرابع امرأة سألت القاضي ان يفرض لها
نفقة في مال زوجها الغايب بخلفها بالله ما اعطاك نفقتك حين خرج ويجب ان يكون مسئلة النفقة عندهم
وفاقا قاضيخان يحلفها القاضي بالله ما استوفيت النفقة ولو يكن بيتكما مانع النفقة كنشوز وغيره وياخذ
منها كفيلا نظرا للغايب وقال في كتاب الدعوي رجل ادعي دنيا علي ميت واسبته بينة قال اصحابنا يحلفه
القاضي بالله ما استوفيت منه شئ ولا ابراته يحلفه علي هذا الوجه نظرا للميت والوارث الصغير وكل من
عجز عن النظر بنفسه لنفسه خلاصة واجمعوا علي ان ادعي دنيا علي ميت يحلف بلا طلب وصية او

وارثه بالله ما استوفيت دينك من الميت ولا من احد ادعاه اليك ولا قبض لك قابض بامرك ولا ابرته منه ولا شئ منه ولا احتلت بذلك ولا بشئ منه ولا عندك به ولا بشئ منه وهذا في شرح ادب القاضي للخصاف للصدر الشهيد بزانية برهن ان له كذا علي الميت يحلف علي انه ما استوفاه ولا شئ منه وان لم يدع الورثة الاستيفاء وان ابي الورثة التحليف لانه حق الميت^{٢٩٠} صاع ادعي عينا واراد التحليف فقال ذواليد هو لفلان لا يندفع عند اليمين ما لم يبرهن بخلاف ما لو قال هو لابن الصغير قال وفي موضع آخر لو قال ذواليد هذا لابن الصغير او قال لفلان يحلف فلو نكل حكم عليه ثم ينتظر بلوغ الصبي ان صدق المدعي في دعواه فالامر ماض وان كذبه يؤخذ العين من يده و يدفع الي الصبي ويضمن الاب للمدعي قيمة العين وبعض المشايخ فرّقوا ابن اقر للصبي وبين اقرار للغايب كما مر وبعضهم سوّوا بينهما. وقالوا يحلف في الفصولين كما مر دفعا للحيلة واستدلوا بما لو ادعي دار فقال ذواليد فان نكل ضمن قيمة الدار للمدعي ولو برهن ذواليد علي الوقفية لا يندفع اليمين عن ذواليد فان نكل ضمن قيمة الدار للمدعي ولو برهن ذواليد علي الوقفية .لا يندفع عنه اليمين ولا يندفع حصومة المدعي اذ صار وقفيا قبل ان يبرهن فصار البينة كالعدم ويحلف الوصي لو وارثا لصحة اقراره في نصيبه ولو لم يكن لا يحلف اذ اقراره لم يجز لاقراره علي الغير بس الاب او الوصي او المتولي او القيم فيما يدعي عليهم او علي الصبي خصم في حق سماع البينة. لا في حق اليمين لان اقرارهم علي الصبي والوقف لا يصح درر غور النيابة تجري في الاستحلاف لا الحلف فوكيل ووصي ومتول واب الصغير يستحلف ولا يحلف الا اذا صخ اقراره علي الاصل كوكيل ببيع

^{٢٩٠}ع- بزانية برهن ان له كذا علي الميت يحلف علي انه ما استوفاه ولا شئ منه وان لم يدع الورثة الاستيفاء وان ابي الورثة التحليف لانه حق الميت

او خصومة في رد بعيب شاهد انكر شهادته لا يحلف مدعي عليه قال كذب الشاهد واراد تحليف المدعي ما يعلم انه كاذب لا يحلفه قال المدعي عليه اين شاهد مقرر آمده است بيس ازكوا هي كاين محمد ود ملك من است يا دعوي کرده است اين رابر من يش ازكوا ه واراد تحليف الشاهد او المدعي لا يحلف وليس للمدعي عليه تحليف المدعي ان ما ياخذ ياخذ بحق زيلعي لو طلب المدعي عليه تحليف الشاهد او المدعي انه لا يعلم ان الشاهد كاذب لا يجيبه القاضي / [79b] لانا امرنا باكرام الشهود و المدعي لا يجب عليه اليمين لا سيما اذا اقام البينة اشباه وفي التهذيب للقاضي وفي زماننا لما تعذرت التزكية لغلبة الضيق اختار القضاء استخلاف في الشهود وكما اختاره ابن ابي ليلى لحصول غلبة الظن انتهى وفي مناكب الكراخي اعلم ان تحليف المدعي والشاهد امر منسوخ باطل والعمل بمنسوخ حرام وقد ذكر في فتاوي القاعدي وخزانة المفتيين ان السلطان لو امر قضائه بتحليف الشاهد علي العلماء ان ينصحوا السلطان ويقوله لا تكلف قضاتك أمرا لو اطاعك يلزم منه سخط الخالق وان عصوك يلزم منه سخطك الي اخر ما فيهما انتهى كلام الاشباه قسر اعر شئ او آجره او اودعه فبرهن آخر انه له لا يحكم له بشئ حتي يحلف لابتعت ولا اذنت فيها ولا هو خارج عن ملك للحال فلو حلف وحكم بالمال للمدعي فقبل قبضه لو هلك في يده بخبر المدعي ضمن الدافع او القابض فلو ضمن الدافع لا يرجع علي احد ولو ضمن القابض لو كان القابض مودعا او مستأجرا او مرتبها رجع بما ضمن علي الدافع ولا يرجع علي المستعبر لانه عامل لنفسه ادعي قنا وبرهن وادعي ذواليد انه شراه من آخر والمدعي سلم الي المبيع فامدعي يحلف لانه ادعي عليه المعني اذا اقره لزمه فلما انكر يحلف علي الحاصل ما هذا الذي اليد يقول الحقير مر في فصل التناقض في مسألة دعوي الملك المطلق نقلا عن فاش ما يفيد انه لا يسمع فلينظر ثمه قسر غريم الميت ادعي ايفاء دينه للميت يحلف ورثته علي العلم ما تعلمون ان اباكم قبضه ولا شئ ولا برئ اليه قال صاحب

الفصولين اقول قوله ولا برئ اليه لاحاجة اليه لانه يدعي الاتفاء لا البراءة فلا حاجة لذكره في التحليف
يقول الحقيير قوله لاجة اليه محل نظر لان المدعي هو ايفاء مجموع الدين فلو اريد تسويته بالمحلوف
عليه لاكتفي في الحلف بلفظ ما تعلمون ان اباكم قبضة فزيادة لفظ ولا شئ منه تدل قطعاً علي ان المراد
انما هو وقع جميع الوجوه المحتملة في جانب المورث نظراً للغريم وشفقته عليه ويجوز ان يكون وجه
زيادة ولا برئ اليه احتمال لان الغريم يجوز فاراد بالايفاء البراء نظراً الي اتحاد ما لهما وهو خلاص الذمة
هداية ولا يستحلف بالطلاق ولا بالعتاق اذ اليمين بالله دون غيره لقوله عليه السلام من كان منكم حالفاً
فليحلف بالله او ليدر. وقيل في زماننا اذا الخ الخصم جاز للقاضي ان يحلف بذلك لقلة المبالاة باليمين
بالله وكثرة الامتناع بسبب الحلف بالطلاق زبلي لكن اذا تكل لما يقضي عليه بالنكول لانه امتنع عما
هو منهى عنه شرعاً ولو قضي عليه بالنكول لا ينفذ خلاصة في الفتاوي الصغري التحليف بالطلاق والعتاق
والايمان المغلظة لم يجوزه اكثر مشايخنا فان مسّت الضرورة يفتي ان الرأي الي القاضي فلو خلف القاضي
بالطلاق فنكل وقضي بالمال لا ينفذ قضائه^{٢٩١} قسر القاضي لو حلف المدعي فحلف ثم قال القاضي
بالله كم اين سوكدرات خوردي فنكل عن هذا اليمين لا يحكم عليه اذ حقه تحليفه مرة وحلف ادعي شئ
مختلفة الجنس وانكر كله فالقاضي يجمع الكل ويحلفه يمينا واحدة اقر فمات فقال ورثته انه اقر كاذبا
فلم يجز اقراره والمقوله عالم به ليس لهم/ [80a] تحليفه اذ وقت الاقرار لم يتعلق حقهم بمال المقر فصحيح
الاقرار وحيث تعلق حقهم صار حقا للمقر له ص اقر ومات فقال ورثته انه اقر تلجئة يحلف المقر له بالله

^{٢٩١}ع- خلاصة في الفتاوي الصغري التحليف بالطلاق والعتاق والايمان المغلظة لم يجوزه اكثر مشايخنا فان مسّت الضرورة يفتي ان الرأي
الي القاضي فلو خلف القاضي بالطلاق فنكل وقضي بالمال لا ينفذ قضائه

لقد اقر لك اقرارا صحيحا ط وارث ادعي ان ورثته اقر تلجئة قال بعضهم له تحليف المقر له ولو ادعي انه اقر كاذبا لا يقبل **يقول الحقيير** كان ينبغي ان يتحد حكم المسئلتين ظاهرا اذ الاقرار كاذبا موجود في التلجئة يدعي الوارث علي المقر له فعلا له وهو تواضعه مع المقر في السفر. فلذا يحلف بخلاف دعوي الاقرار كاذبا موجود في التلجئة ايضا ولعل وجه الفرق هو ان التلجئة ان يظهر احد شخصين او كلاهما في العلن خلاف ما تواضعا عليه في السفر. ففي دعوي التلجئة يدعي الوارث علي المقولة فعلا له وهو تواضعه مع المقر في السفر ففي دعوي التلجئة يدعي الوارث علي المقر له فعلا له وهو تواضعه مع المقر في السفر فلذا يحلف بخلاف دعوي الاقرار كاذبا كمال يخفي علي من اوتي فهما صايبا ط ادعي ما لا فانكر فادعي في مجلس اخرانك استهلكت مني فصرت له مقرا فانكر المال والاستمهال قيل يحلف علي المال لانه يصير بالاستمهال مقرا والاقرار حجة المدعي المدعي عليه لا يحلف علي حجة المدعي فانه لا يحلف بالله فالمدعي بينة الا يري انه لو ادعي الاستيما او الاقرار وحقا بسبب الخط وانكر كونه خطه لا يحلف علي ذلك له عليه دين فاقر به ثم انكر اقراره قيل يحلف علي اقراره وقيل يحلف علي نفس الحق **يقول الحقيير** ما مر آنفا من مسألة الاستمهال يدل علي رجحان القول الثاني كمالا يخفي والله اعلم ط لا يحلف علي عتق العبد حسة بدون الدعوي قيل يحلف و قيل لا يحلف فليتأمل عند الفتوي **يقول الحقيير** وفي جامع الفصولين في فصل المتفرقات نقلا عن المحيط ايضا انه اشار محمد رحمه الله الي انه يحلف كذا **شقي** قال **شيخ** لا يحلف فليتأمل عند الفتوي **غير** ادعي انك وصي فلان او وكيله ولي عليه كذا فانكر وصايته او وكالته لا يحل ط برهن المدعي انه وصي فلان او وكيله يقبل فقد جعل خصما في

حق سماع البينة دون الاستحلاف^{٢٩٢} ولو ادعى عينا في يده كل واحد يدعي انه شراه من ذي اليد لو اقر انه باعه من احدهما بعينه فليس للآخر تحليفه انه لم يبعه مني وكذا لو لم يقر لكنه حلف لاحدهما فنكل وحكم به لا يحلف للآخر لانه لما اقر او نكل خرج الملك عن يده وكذا وادعى امرأة وقال كل منهما تزوجتها فاقرت لاحدهما وانكرت الاخر لا تخلف له وفاقا وكذا لو لم تقر ولكن حلفت لاحدهما فنكلت لا تخلف للآخر وكذا لو ادعى احدهما شراء من ذو اليد والآخر انه ارتهنه من ذوي اليد فاقر بالراهن وانكر البيع لا يحلف للمشتري وكذا لو ادعى احدهما اجارة والآخر شراء فاقر بالاجارة وانكر الشراء/[80b] لا يحلف المشتري ويتبرص الي تمام مدة الاجارة وفكذا الرهن وكذا لو ادعى صدقة وقبضا والآخر شرائ فاقر باحدهما لا يحلف للآخر وكذا لو ادعى اجارة ورهن فاقر لاحدهما او نكل لا يحلف للآخر وكذا وكيل شراء المرء ردا بعيب وموكله غايب فقال الباع رضي موكله بالعيب لا يحلف الوكيل علي رضا موكله وكذا بالغة زوجها وليها فادعي الزوج رضاها وانكرت لا تحلف وكذا لو زوجها رجل لآخر ثم ادعت امره به فانكر لا يحلف وكذا لو ادعى انه زوجها ابنته له صغيرة انكر الاب لا يحلف وكذا صانع ومستصنع اختلفا في انه كما امر اولا لا يحلف احد مستر ادعي عيبا فادعي بايعه برآة يحلف المشتري وفاقا ولو لم يدع البراءة لا يحلف المشتري عند ابي خنيفة خلافا لهما ولو ادعي عيبا باطنا في الامة ولا بينة له يحلف الباع عند ابي يوسف لا عندهما جملة غر في مي للمستحق عليه ان يحلف المستحق بالله ما باعه ولا وهبه ولا تصدق به ولا خرج كن ملكه بوجهه من الوجوه وسيجئ تفصيله في فصل الاستحقاق ط ادعي مالا بحكم شركة وانكر خصمه ثم قال كان في يدي من مالك كذا وكذا بحكم الشركة ولكن دفعته اليك فانكر

المدعي الدافع ينظر لو كان المدعي عليه انكر الشركة وقبض المال اصلا يحكم بالشركة ولا يحلف المدعي علي القبض ولو كان قال ليس في يدي شئ من الشركة يحلف المدعي اذ في الاول تناقض لا الثاني لانه يمكن ان يقول ليس في يدي لاني دفعت اليك انكر بايع قبض ثمنه او مقرض قبض ماله يحلف ادعي مضارب او شريك دفع المال وانكر رب المال او الشريك القبض يحلف المضارب او الشريك الذي كان المال بيده اذ القول للامين مع اليمين اما المال فمضون علي المشتري والمستقرض وعلي الضمين بينة لا يمين ثم لو خلف البايع انه لم يقبض ثمنه فقال المشتري انا ابرهن علي الافاء لا يجبر علي اداء ثمنه بل يمهل ثلاثة ايام لو ادعي حضور شهوده واما لو قال شهود غيب لا يمهل فحسب لو حلف رب المال والمودوع والشريك الاخر كمال نكر فتم لا يعتبر و الحاصل ان القول في كل امانة للامين مع يمينه وكذا البينة بينة والضمان يقبل بينته لا يمينه علي الايفاء اشباه كل أمين ادعي ايصال الامانة الي مستحقها يقبل كمودع ادعي الرد ووكيل ومتول ادعي الصرف الي الموقوف عليهم وسواء كان في حياة مستحقها او بعد موته الا في وكيل قبض دين ادعي بعد موت موكله انه قبضه ودفعه اليه في حياته لا يقبل الا بينة بخلاف وكيل قبض عين وفرق بينهما في الولو آلمية ان الاول يريد ايجاب الضمان علي الميت اذ الديون تقضي بامثالها بخلاف وكيل قبض عين اذ هو يريد نفي ضمان عن نفسه فحسب القاضي لو حلف الخصم بلا طلب المدعي ثم طلب المدعي تخليفه فله تخليفه ثانيا مديون حلف ان لا دين عليه ثم برهن عليه المدعي فعند امام محمد لا يظهر كذبه في يمينه/[81a] اذا البينة حجة من حيث الظاهر وعند ابي يوسف مسألة الدين انه لو ادعاه بلا سبب فخلف ثم برهن عليه يظهر كذبه ولو ادعاه بسبب وحلف انه لا دين عليه ثم برهن علي السبب لا يظهر كذبه ولو ادعاه بسبب وحلف انه لا دين عليه ثم برهن علي السبب لا يظهر كذبه الجواز ان وجود القرض ثم وجد الايفاء او الابرء قت حلف بطلاق او عتق ماله

عليه شئ فشهدا عليه بدين له والزمة القاضي وهو ينكر قال ابو يوسف يخشا وقال محمد لا يحنث لانه لا يدري لعله صادق والبينة حجة من حيث الظاهر فلا يظهر كذبه في يمينه ذكر محمد في ح قال امراته طالق ان كان لفلان عليه شئ فشهد ان فلانا اقرضه كذا قبل يمينه وحكم بالمال لم يحنث ولو شهد ان لفلان عليه شئ وحكم به حنث لانه جعل شرط خمسة وجوب شئ من المال عليه وقت اليمين وحين شهدا بالقرض لم يظهر كون المال عليه **يقول الحقير** قوله بخلاف ما لو شهدا محل نظر اذ كيف يظهر كون المال عليه اذا شهدا بان المال عليه بعد ام مر أنفا ان البينة حجة ظاهرا فلا يظهر كذبه في يمينه وايضا يرد عليه ان يقال فعلي ما ذكر ثم ينبغي ان يحنث في مسألة الحلف بطلاق او عتق ايضا اذ لا شك ان الحلف عليها لا يكون الا بطريق الشرط ايضا والحاصل انه ينبغي ان يتحد حكم المسئلتين نفيا او اسبابا والفرق تحكم فالعجب كل العجب من التناقض بين كلامي محمد رحمه الله مع انه امام ذوي الادب والادب **فش** لا يمكن في الحدود سواء كان خالص حق الله تعلي كحد الزنا و السرقة وشرب الخمر او دايرا بين حقه تعالي وحق العيد كحد القذف حتي لو انكر القاذف لا يحلف اذا المغلب فيه حقه تعالي عندنا فالتحقق بخالص حقه تعالي والسارق يحلف لاجل المال اذا اراد المالك اخذ المال لا القطع فيقال له حينئذ دع ذكر السرقة اذن وادع تناول مالك فيكون لك عليه يمي **زيلعي** يتحلف السارق فان نكل ضمن لم يقطع اذ الواجب شئ ان والقطع فالاول يجيب مع شبهة فيجيب بنكول بخلاف الثاني ويقال في الاستحلاف ماله عليك هذا المال وعن محمد يقول القاضي للمدعي ماذا تريد ان قال اريد القطع قال له الحدود لا يستحلف فيها فليس لك يمينه وان قال اريد المال قال له دع دعوي السرقة وادع المال **نهاية** لا يستحلف في الحدود اجماعا لا اذا تضمن حقا بان علق عتق عبده بالزنا وقال ان زنت انا فانت حر فادعي العبد انه زني ولا بينة له عليه يستحلف المولي حتي اذا نكل بثت العتق لا الزن **فش** وفي

قود نفس وطرف يحلف ألا انه يقضي في الطرف بالقطع عند ابي حنيفة وبالمال عندهما ولا يقضي في النفس بالنكول عند ابي حنيفة ولكن يحبس حتي يقرأو يحلف وعندهما يقضي بالدية ط قال يا منافق او يا كافرا او ادعي انه ضربه او لطمه او نحوه / [81b] مما يوجب التعزير يحلف المدعي عليه اذا التعزير محض حق العبد ولذلك يملك العبد عفوه واليمين تجري في حقوق العباد سواء كان عقوبة او ما لا فلو نكل يعزر اذا التعزير يثبت بالشبهات ويحلف فيه المدعي عليه علي الحاصل لان تحليفه علي السبب يضر ولجواز انه فعله الا ان المدعي عفي عنه فيتضرر بالحلف علي السبب اشباه لا يحلف القاضي علي حق مجهول فلو ادعي احد شركين علي آخر خيانتة مبهمة لم يحلف وخرج عن هذه القاعدة مسائل الاولي اذا اتهم القاضي وصي اليتيم الثانية اذا اتهم متولي الوقف فانه يحلفهما نظر لليتيم والوقف كما في الحانية الثالثة اذا ادعي المودع خيانة مطلقة. فانه يحلفه كما في الققنية الرابعة الرهن المجهول الخامسة دعوي الغصب السادسة في دعوي السرقة وهي الثلاث التي تسمع فيها الدعوي بمجهول فصارت ستة هد ادعي كل منهما اته في يده ولا بينة والراد احدهما تحليف الآخر بالله ما يعلم انه في يدي قيل يحلف وقيل لا يقول الحقير مر في فصل الخارج ذي اليد نقلا عن فش انه لا يحلف وذكر دليله هناك ولقد مر كثيرا من مسايل التحليف في فصل التناقض ودعوي الدافع قبضاء المناسبة فليرجع اليه لدي الحاجة والله

اعلم

الفصل السادس العشر

في الاستحقاق والغرور وما يتعلق بهما من احوال الزوايد في الاستحقاق ونحو ذلك يقول الحقير: اعلم ان ذكر مسائل الاستحقاق يحتاج الي تقديم ذكر حد الغرور المعبر شرعا لانّ الاستحقاق يوجب الرجوع

علي البايع ونحوه ولا شك ان سبب الرجوع علي البايع ولا شك ان سبب الرجوع انما هو الغرور فاعلم انه سيجيء في فصل الضمانات في مسائل التسييب والضلالة نقلا عن **ظه** قال له اسلك هذا الطريق. فانه آمن فسله فأخذه اللصوص لا يضمن ولو قال لو مخوفا واخذ مالك فانا ضامن والباقي بحاله ضمن فصار الاصل ان المغرور انما يرجع علي الغارّ لو حصل الغرور في ضمن المعاوضة او ضمن العار صفة السلامة للمغرور انتهى **قاضيخان** المغرور يرجع بأحد أمرين اما بعقد المعاوضة او بقبض يكون للدافع كما اذا هلكت الوديعة او العين المستأجرة ثم استحق احدهما وضمن المودع او المستأجر فانه يرجع علي الدافع بما ضمن وكذا كل من كان في معناهما وفي الاعارة والهبة لا يرجع علي الدافع لان قبض المستقيم كان لنفسه **يقول الحقيير** هذا الامر الثاني بتفصله غير مذكور في **فظه** مع انه امر مهم اذ الضابط بدونه لا تتم والامر الثاني المذكور وفي غير مذكور في فتاوي قاضيخان فالمستفاد مما ذكر فيهما ان يكون سبب رجوع المغرور ثلاثة امور لا امرين كما ذكر في هذين الكتابين او يكون كل من الامرين الثانيين مختلفا فيه كما لا يخفي علي ذوي النهي ثم ان ههنا وجه آخر مهم وهو ان يكون الغرور باشرط كما سيأتي ذكره قريبا نقلا عن الاشباه فعلي هذا يكون بسبب رجوع الغرور أربعة أمور والله اعلم بكل ظاهر ومستور **زيلعي** وقد قالوا في المغبون غبنا فاحشا له ان ان يرد علي بايعه بحكم الغبن/[82a] نهاية واليه اشار محمد في كتب الصلح في باب الصلح عن العيوب **زيلعي** وقال ابو علي النسفي فيه روايتان عن اصحابنا وبه يفتي برواية الرد رفقا بالناس وكان صدر الاسلام ابو اليسر يفتي بان البايع ان قال المشتري قيمة متاعي كذا او قال متاعي يساوي كذا فاشترى بناء علي ذلك فظهر بخلافه له الرد بحكم انه غره وان لم يقل ذلك فليس له الرد وقال بعضهم لا يرد كيف ما كان والصحيح ان يفتي بالرد ان غره والافك **يقول الحقيير** في معراج الدراية

وبدون التعزير وهكذا ذكر في القنية اشباه الغرور لا يوجب الرجوع فلو قال اسلك هذا الطريق فانه آمن
فسلكه فاخذه للصوص او قال كل هذا الطعام فانه ليس بمسموم فاكله و مات لم يضمن و كذا لو اخبره
رجل انها حرة فتز وجها اظهر انها مملوكة فلا رجوع بقيمة الولد علي المخبرالا في ثلاث مساء بل الاولي
اذا كان الغرور بالشرط كما لون وجه امراء علي انها حرة ثم استحققتفانه يرجع علي المخبر بما غرمه
للمستحقمن قيمة الولد الثانية ان يكون في ضمن عقد معاوضة فيرجع المشتري علي البايع بقيمة الولد اذا
استحققت بعد الاستيلاء ويرجع بقيمة البناء لو بني المشتري ثم استحققت الدار بعد ان تسلم البناء واذا قال
الاب لاهل السوق بايعوا ابني فقد اذنت له فبايعوه و لحقه دين ثم ظهرانه عبد لغيره رجعوا عليه للغرور
وكذا الوقال بايعوا ابني فقد اذنت له في التجارة فظهرانه ابن غيره رجعوا عليه للغرور وكذا لو قال بايعوا ابني
فقد اذنت لهفبايعوه و لحقه دين ثم ظهر انه عبد لغيره رجعوا عليه ان كان الاب حررا والا فبعد العتق وكذا
لو ظهرحررا او مدبرا او مكاتبا ولا بد في الرجوع من اضافته اليه فالأمر فيما يعتة كذا في السراج الوهاج ان
يكون في عقد يرجع نفعه الي الدافع كودع بيعة او اجارة فلو هلكت الوديعة والعين المستاجرة ثم استحققت
وضمن المودع والمستاجر فانها يرجعان علي الدافع بما ضمناه وكذا من كان بمعناهما وفي عارية وهبة لا
رجوع اذ القبض كان لنفسه وتمامه في الخانية من فصل الغرور من البيوع وقد ذكر في القنية مسایل مهمة
من هذا النوع منها لو جعل المالك نفسه دلا لا فاشتره بناء علي قوله ثم ظهر انه ازيد من قيمته وقد اتلف
المشتري بعضه فانه يرد مثل ما اتلف ويرجع بالثمن ومنها اغتر البايع المشتري وقال له قيمة متاعي كذا
فاشتره فاشتره بناء علي قوله ثم ظهر فيه غبن فاحش فانه يرده وبه يفتي وكذا اذا غر المشتري البايع
والمشتري يرده بغرور اللال ايضا قال وبما قررناه ظهر ان قول الزيلعي في باب سبوت النسب الغرور باحد
الامرین بالشرط او المعاوضة قاصر وتفرع علي الشرط الثاني مسئلتان في باب متفرقات بيوع الكنز اشترني

فانا عبد انتهني درر غور الاستحقاق نوعان مبطل للملك بحيث لا يبقى لاحد عليه حق التمليك كحرية
اصلية وعتق وفروعه من تدبير وكتابة واستيلاء وناقل للملك من شخص الي شخص كاستحقاق بملك
والنوعان لبعده اتفاقهما في انهما يجعلان المستحق بملك مطلق لا يقبل يختلفان بوجه اذا المبطل يوجب
انفساخ العقود بين الباعة بلا فسخ القاضي بلا اختلاف رواية فلكل من الباعة رجوع علي بايعه وان لم
يرجع احد عليه ويرجع هو ايضا كذلك علي الكفيل وان يقض علي المكفول عنه والحكم بحرية اصلية
حكم علي كافة الناس فلا تسمع الدعوي الملك من احد وكذا العتق وفروعه واما الحكم في ملك مؤرخ
فعلي الكافة من التاريخ لا قبله يعني لو قال زيد لبكر انك ملكتك منذ خمس سنين فقال بكر اني كنت
عبد بشر ملكني منذ ست سنين فاعتقني وبرهن عليه اتدفع دعوي زيد ثم لو قال عمرو لبكر انك عبدي
منذ سبع سنين وانت ملكي وبرهن عليه تقبل ويفسخ الحرية ويجعل ملكا لعمرو فاحفظ هذا فان الكتب
المشهوره خالية من هذه الفائدة ويدل عليه ما قال الامام قاضيخان في شرح الزيادات العتق في ملك مطلق
بمنزلة حرية الاصل القضاء به قضاء علي كافة الناس من وقت التاريخ لا قبله فاحفظ هذا فان الكتب
المشهوره خالية عن هذا الفائدة والنوع الثاني وهو الناقل لا يوجب انفساخ العقود في الظاهر الرواية والحكم
به حكم علي ذي اليد وعلي من تلقي الملك منه بواسطة او وسائط فلا تسمع دعوي الملك منهم بلا
دعوي نتاج او تلقي الملك من المستحق ولا تعاد البينة للرجوع ولكن لا يرجع احد علي بايعه قبل الرجوع
عليه ولا يرجع المحكوم عليه علي كفيل بدرك قبل قضاء علي المكفول عنه خ الاستحقاق نوعان قديم او
من حقه ان يرجع علي بايعه بثمانه اذ يظهر ان بايعه باع ملك غيره وحديث ومن حقه ان لا رجوع لان بايعه
باع ملك نفسه ثم استحق بسبب حدث عند المشتري صع رجل اشترى من آخر ثوبا فقطعه وخاطه قميصا
فبرهن رجل ان القميص قميصه وقضي له فالمشتري لا يرجع علي بايعه بالثمن لان الشئ الذي اشتراه لم

يستحق عليه والذي استحق عليه لم يشتره لان المشتري كرباس والمستحق قميص^{٢٩٣} مي مستحق برهن علي المشتري ان العين له ولم بوقت رجع المشتري علي بايعه بثمانه ولو وقت باقل من مدة الشهر يقضي به للمدعي ولا يرجع المشتري علي/[82b] بايعه بثمانه ولو وقت بأقل من مدة الشراء يقضي به الدعي ولا يرجع المشتري علي بايعه ثمنه ف استحقاق المبيع يوجب توقف العقد علي الاجازة لا نقضه في ظاهر الرواية ذكر في س ان البيع متي يفسح قيل اذا قبض المستحق وقيل بنفس الحكم والصحيح انه لا يفسح ما لم يرجع المشتري علي بايعه بثمانه فاذا ارجع يفسح حتي لو اجاز المستحق بعد ما قبضه قبل ان يرجع المشتري علي بايعه يصح مح الصحيح ان البياعات لا تنفسخ بالاستحقاق ما لم يرجع كل واحد علي بايعه بالقضات عن ابي حنيفة انه لا يفسح ما لم العين بقضاء اذا لاخذ بقضاء دليل الفسخ فيفسخ حتي لا يحتمل اجازة بعده وفي ظاهر الرواية لا يفسخ ما لم يفسح وهو الاصح ولو استحق واراد مشتره نقض البيع بلا قضاء ولا رضاء البايع لا يملكه انه احتمال البينة علي النتاج من البايع او التلقي من المستحق ثابت اذ احكم القاضي فيلزم العجز فيفسخ والمشتري انما يرجع بثمانه علي بايعه لو ثبت الاستحقاق بينة اما لو ثبت باقرار المشتري او نكوله او باقرار وكيله بخصوصة او نكول فلا يرجع اذا لالاقرار ليس بحجة في حق غيره كذا في وفي ت شري دارا فاستحق باقرار المشتري او نكوله لا يرجع بثمانه علي بايعه فلو برهن المشتري ان الدار ملك المستحق ليرجع بثمانه علي بايعه لا يقبل للتناقض لانه لما اقدم علي الشراء فقد اقرانه ملك البايع فاذا ادعي لغيره كان تناقضا يمنع الدعوي الملك ولانه اثبات ما هو ثابت باقراره فلغا اما

^{٢٩٣}ع-صع رجل اشترى من آخر ثوبا فقطعه وخاطه قميصا فبرهن رجل ان القميص قميصه وقضي له فالمشتري لا يرجع علي بايعه بالثمن لان الشئ الذي اشتراه لم يستحق عليه والذي استحق عليه لم يشتره لان المشتري كرباس و المستحق قميص

لو برهن علي اقرار البايع انه المستحق يقبل لعدم التناقض وانه اثبات ما ليس بثابت اذ لو اقر به لزمه يقول
الحقير وفي الدرر والغرر بعد ذكر هذه المسئلة وهذا مما يجب حفظه وللناس عنه غافلون عماديه ولو
رجع المشتري علي البايع بالثمن ودفع البايع الثمن اليه من غير خصومة ولا الزام قاضي فليس للبايع ان
يرجع علي بايعه لان دفعه بمنزلة هبة مبنداً ذ لو ادعي المشتري استحقات المبيع ليرجع بثمانه فلا بد ان
يفسر الاستحقاق و يبين سببه فلو بينه وانكر بايعه البيع فبرهن المشتري علي البيع يقبل فيرجع بثمانه وقبل
يشترط حضرة المبيع لسماع البينة وقيل لا وبه يفتي ظه بل لو ذكر شية العبد وصفته وقدر ثمنه كفي وعلي
هذا القن لو تداولته الا يدي فادعي حرته علي المشتري الا خير ويرجع بعضهم علي بعض قيل يشترط
حضرة العبد عند رجوع بثمانه وقيل لا بل لو شهدا ان القن برهن علي حرته باعه هذا من هذا كفي ثم
لبايعه هذا. ان يرجع علي بايعه بثمانه وان زعم انه ليس له الرجوع لانكره البيع لانه لما حكم عليه بينة التحقق
زعمه بالعدم قال صاحب جامع الفصولين اقول علي هذا الوادعي عليه مالا فقال ليس او ما كان لك علي
شئ ولا اعرفك فبرهن وبرهن هو علي قضاء او ابراء والبايع لو انكر البيع فبرهن عليه المشتري فوجد عيبا
فبرهن البايع انه برئ من كل عيب. ينبغي ان يقبل بينة المدعي/[83a] عليه. لما مر ان الحكم بينة يلحق
الزعم بالعدم مع انهم صرحوا بانها لا تقبل. والحاصل انه ينبغي ان يتحد الحكم اثباتا او نفيا يقول الحقير
هذا قياس مع الفارق لان المستحق زعمه بالعدم وثبت خلافه وهو كونه بايعا لم يسع في اعادة زعمه ولم
يرد نقص البينة بل رضي بموجبها حتي جعله مبني لدعواه الرجوع علي بايعه واما المديون والبايع فيهما
ذكره المعترض فقد معيا في اعادة مال زعمهما وهو براءة ذمتهما بعد التحاقه بالعدم بثبوت خلافه واراد
نقض ما اثبته البينة وهو عدم براءة ذمتهما فهذا فرق واضح حق وقد غفل عنه المعترض حيث نطق بما نطق
وايضا بوضع ما قاله لا نقض كلية كون البينة ملحفا للزعم بالعدم ما انه ضابط مسلم والله تعالي اعلم فمش

بايع ابرأ مشتره عن ثمنه او هبة منه ثم استحق المبيع من يد المشتري لا يرجع بشئ علي بايعه وكذا بقية
الباعة لا يرجع بعض علي بعض لتعذر القضاء علي الذي ابرأ مشتره **فصط** لا يرجع المشتري الاخير علي
بايعه لو جود الابراً وهل يرجع بايعه علي بايعه اختلف فيه المتأخرين قيل يرجع وقيل لا بزايمة وفي المحيط
قيل يرجع و قيل لا قال رحمه الله يرجع **فش** المشتري لو رجع علي بايعه وصالح الباع علي شئ قليل
فلبايعه ان يرجع علي بايعه بثمانه وكذا لو ابرأ المشتري عن ثمنه بعد الحكم له برجوعه عليه فلبايعه ان
يرجع علي بايعه ايضاً اذ المانع احتمال اجتماع بدل ومبدل وفي ملك واحد ولم يوجد لزوال المبدل عن
ملكه ولو حكم المستحق فصالح المشتري لياخذ المشتري بعض ثمنه والمستحق ويدفع المبيع الي
المستحق ليس له ان يرجع علي بايعه اذ بالصلح ابطل حق الرجوع **بس** شراه فادعاء آخر فقبل ان يثبت
الاستحقاق صالحه المشتري ودفع اليه شياء وامسك المبيع صح ولا يرجع علي بايعه بما دفعه لدفعه برضاه
والاستحقاق لم يثبت فلو اثبتته وحكم له فدفع اليه شئ او امسك المبيع يصير هذا شراء للمبيع من المستحق
فينبغي ان يثبت له الرجوع بثمانه علي بايعه **بس** صالح من دينه علي قن بعينه جاز وصار بيعاً فلو مات في
يد المديون قبل قبضه يرجع الطالب الي اصل حقه وهو الدين وكذا كل شئ بعينه ولو صالح عن دراهم
علي كُرْبُر جاز ولو استحق الكراو وجد عيبه فرده رجع الي الدراهم ولو صالح عن مائة درهم علي خمسين
درهما فاستحق بدل الصلح يرجع لخمسين لا بمائة اذ الخمسين لم يكن عوضاً وانما هو استيفاء بعض
وابراء بعض والاستحقاق يوجب نقض الاستيفاء لا نقض الابراء و الحاصل ان الصلح لو وقع علي وجه
الابراء لا المعاوضة بان صالح علي خلاف جنس / [83b] حقه فعند الاستحقاق يرجع الي اصل حقه
بس لا بد من معرفة استحقاق بدل العقود فاستحقاق بدل الخلع يوجب الرجوع بقيمة واستحقاق بدل
البيع يوجب الرجوع بعين المبيع فانما بقيمته هالكا واستحقاق لاجرة يوجب الرجوع بأجر المثل **فش** شراه

فادعاه آخر فشراه منه ايضا ثم استحقه ثالث بينة وحكم له رجوع المشتري علي كل الباعين بالثمانين لو وجد الشرا منها بس شري امة غصبت وثمة يعلم ان بايعه غاصب فاولادها فلولدها رقيق ولا غرور لعلمه ولكن يرجع بالثمن علي البايع اذ العلم بالاستحقاق لا يمنع الرجوع عند الاستحقاقا فد شراه عالما بانه ليس لبايعه فاستحق يرجع بثمانه فلو برهن بايعه ان المشتري اقر بعد للمستحق لا يبطل حق رجوعه بثمانه جف قال بايعه بدلا ان شرط من فروشم كم عادنيت-يريد ان لا يرجع عليه بثمانه لو استحق فاستحق فله الرجوع فش تداولته فاستحق فرجع بعضهم علي بعض بثمانه بحكم فانكر البيع احد الباعة يحتاج الي اقامة بينة علي البيع في حقه وهل يحتاج اليها علي الرجوعات والاستحقاق الاول فان علم القاضي بتلك الرجوعات فلا يحتاج الي اثباتها وان كانت عند قاض آخر او عنده لكني نسيه يحتاج الي اثباتها استحق من المشتري الاخير يكون حكما علي كل الباعة حتي يرجع كل منهم علي بايعه بلا اعادة البينة. ولا يرجع كل منهم ما لم يرجع عليه وكذا المشتري الاول لا يرجع علي بايعه او علي كفيله بالدرك ما لم يرجع عليه وما لم يبرهن علي الاستحقاق لا يلزم البايع دفع ثمنه ولو اراد سجل الاستحقاق فاقر بالاستحقاق ولكنه وعد ان يدفع ثمنه لا يجبر عليه وبمجرد الوعد لا يلزمه شيء ولو وجد بايعه بسمرقند واطهر سجل القاضي بخاري وبرهن انه سجل قاضي بخارا لم يجز لقاضي سمرقند ان يقضي برجوعه بثمانه ما لم يبرهن انه قاضي بخارا حكم للمستحق عليه بالبيع. واخرجه من يده وهذا لان الخط فشرط بينة الحكم والاخراج عن يده وقال صاحب جامع الفصولين ينبغي ان يكون فيه خلاف لابي يوسف كما في الكتاب الحكمي فان قوله آخر ان شهادته انه كتابه يكفي ولا يشرط علمه بما في الكتاب يقول الحقيير قوله ينبغي لا ينبغي اذ لا يلزم من خلاف له في الكتاب الحكمي خلاف له في سجل الاستحقاق ولا بد من رواية عنه تدل علي تسويتها في الحكم بل الظاهر انه وسع الامر في الكتاب دون السجل اذ ليس في الاول حكم من القاضي

الكاتب بل مجرد اخيار شهادته وقعت لديه واما الثاني ففيه اخبار للحكم علي المستحق عليه واخراج المستحق عن يده فلم يوسع فيه و يؤبد ما ذكرنا ما قال صاحب الدرر والغرر لا يحكم بسجل/[84a] الاستحقاق بشهادة انه كتاب كذا بل بشهادة علي مضمون كذا ما سوي نقلي شهادة ووكالة. والمراد بما سواهما المخاضر والسجلات والصكوك اذ في كل منها تجب الشهادة علي مضمون المكتوب اذ المقصود بهما حصول العلم للقاضي ولهذا لا يجوز كون شهود الطريق كفارا وان الخصم كافرا ففسح ولو استحق ولم يدفع بثمنه او بعضه يجبر علي دفعه بخلاف ما وجد المشتري عيبا حيث لا يجبر علي دفعه لانه في فصل العيب لو دفع يسترد قطعا لجواز ان القاضي لا يحكم بينة المستحق اذ يجبر المستحق البيع وكذا لو شري دارا وقبضه. ثم علم ان البايع باعه من غيره لا يسترد ثمنه ما لم يخرج الدار عن يده ط ولو استحق من يد مستأجرا او مودع او غاصب لا يرجع المالك علي بايعه بثمنه فذ استأجر دابته فاستحقه آخر ولم يصدق انه مستأجر فالمؤجر لا يرجع علي بايعه ففسح لو استحق من المودع او الغاصب فللمالك ان يدعي علي المستحق اذ الغاصب والمودع لا يصلح خصما فيبطل القضاء فقط القسمة لو كانت مما يجبر عليه الآبي كقسمة جنس واحد فلا يثبت فيها حكم الغرور فلا رجوع عند الاستحقاق ولو حصلت براضيهما ولو كانت مما لا يجبر كقسمة في جنسين فالغرور يثبت فيها يقول الحقيير في الوجيز اقتساما دارا او ارضا نصفين وبني كل واحد في نصفه ثم استحققت الدار لم يرجع احدهما بقيمة البناء ولو كانت داران او ارضا اخذ كل واحد منهما دارا فبني احدهما في داره ثم استحققت رجع بنصف قيمة البناء لان في الدار الواحدة كل واحد مضطر في القسمة بل لهان يقسم كل دار علي حدته بلا تفويت جنس المنفعة فكانت هذه مبادلة محضة اختيارية كالبيع وقد صار مغرورا من جهة صاحبه فرجع عن عارية هلكت فاستحققت فضمن

المستعير قيمتها لا يرجع المعير ولو هلك العين في يد مرتهن او مودع او مستاجر ثم استحق بينة فاخذ منه قيمته فله ان يرجع علي الراهن والمؤجر والمودع **مخع** وهب ما غصب او باع او تصدق به او آجره او اودع او اعار فهلك ضمنوا قيمته ولا يرجع الموهوب له والمتصدق عليه والمستعير بما ضمنوا علي الغاصب ويرجع المستاجر والمودع والموتهن بالقيمة عليه ويرجع المشتري بثمنه عليه ولا يرجع الغاصب ولا السارق منه **فش** ادعي المستحق علي المشتري واخذه بلا حكم فقال المشتري لبايعه المستحق اخذه مبني بلا حكم فاد ثمنه الي فدفع البايع ثمنه اليه ثم برهن البايع علي المستحق انه له غيبة المشتري صح لانفساخ البيع بينه وبين المشتري بتراضيهما فيبقي علي ملك البايع ولم يصح الاستحقاق مستحق اخذه العين من المشتري بلا حكم فهلك كيف يرجع المشتري علي بايعه بثمنه فالوجه ان يدعي علي المستحق انك قبضت مبني بلا حكم وكان ملكي وقد هلك في يدك فاد الي قيمته فبرهن الآخذ انه له فيرجع المشتري علي بايعه بثمنه فلو استحق فارادا المشتري ان يرجع بثمنه فقال بايعه لي دفع ولم يبين وجهة او بينة وقال بينتي غائبة عن المصر او بيني دفعا فاسد الا يلتفت اليه ويحكم عليه ولو بين دفعا فاسدا لا يلتفت اليه ويحكم عليه ولو بين دفعا صحيحا وقال بينتي حاضرة في المصر يمهل الي المجلس الثاني وقد/[84b] مر جنسه في فصل التناقض والدفع **عبيت** قال المستحق غابت الدابة عني منذ سنة فقبل الحكم له بها برهن البايع انها ملكه منذ عشر سنين يقضي لها للمستحق لانه ارخ الملك ودعواه دعوي المشتري لتلقيه من جهته فصار كان المشتري ادعي ملك بايعه بتاريخ عشرين غير ان التاريخ لا يعتبر حالة الانفراد عند ابي حنيفة فيقع دعوي الملك المطلق فيحكم للمستحق قال صاحب جامع الفصولين اقول يقضي بها للمؤرخ عند ابي يوسف لانه يزجج جانب المورخ حالة الانفراد و ينبغي ان يقضي بقول ابي يوسف لانه ارق وأظهر والله اعلم ادعاه فقبل ان يبرهن ويقضي له برهن عليه البايع انه ينتج في ملكي يسمع لانه تقريره

في ملكه وبيعه قال المستحق للمشتري بعد الحكم خذ الثمن الذي اعطيته للبائع مني فاخذه فعلي الرواية ولو طلب المشتري ثمنه من بايعه ثم للمستحق دفع الثمن اليه ليس ان يسترد باتفاق الروايات اذا البيع يفسخ برجع المشتري علي بايعه هذه الجملة بعضها من ط وبعضها من فش استحق فاردا الرجوع فقال بايعه أنه نتج في ملكي وعجز عن اثباته حتي أخذ منه الثمن فأراد أن يرجع علي بايعه فأنكر بايعه البيع فبرهن المدعي النتاج انه باع مني ان يرجع لانه لما حكم عليه واخذه الثمن التحق دعواه النتاج بالعدم ص يرجع المشتري علي بايعه بحكم ثمن ثم برهن البائع انه ملكه لا يقبل لانه مقضي عليه ولو برهن ليس له ان يلزم المشتري وهذا ظاهر ما لو رجع المشتري علي البائع لكن لم يقض عليه بالرد حتي برهن البائع لكن لم يقض عليه بالرد حتي برهن البائع علي التلقي فلو برهن علي المستحق يقبل وله ان يلزم المشتري وليس للمشتري قبضه لو الي البائع تسليمه وهذا ظاهر ولو برهن علي المشتري يجب ان يقبل لانه لو برهن علي المستحق كان له ان يلزم المشتري فيكون دفعا وكذا في الوجه الاول عند ابي يوسف ومحمد ويجب ان يفتي بقولهما لانه اظهرت شراه فباعه من آخر فاستحق بينه من الاخر فبرهن الاخر ان المستحق باعه من البائع الاول وهو باعه من بايعه يقبل اذ الاستحقاق لم يوجب انفساخ العقود فينتصب خصما ولو برهن ولكنه خصم بايعه في الثمن وحكم له به ثم برهن بايعه ان المستحق باعه من الاول وهو باعه منه اخذ المبيع فله ان يلزم المشتري عند ابي يوسف ومحمد اذ الحكم بالفسخ لم ينفذ باطنا وعند ابي حنيفة ليس له ذلك ولو رجع البائع الآخر بثمنه بعد ما رجع عليه مشتريه ثم برهن الاول فاخذ المبيع فللاول ان يلزم الثاني/[85a] وليس للثاني ان يلزم مشتريه لانه لما رجع علي الاول رضي يفسخ جري بينه وبين مشتريه عندهما وعند ابي حنيفة ليس للاول ان يلزم الثاني لنفاذه عنده ظاهر او باطنا جف استحق فاخذ المشتري ثمنه من بايعه فظهر فساد الحكم يظهر فساد الحكم يظهر فساد الفسخ ايضا فش شراه فقال ان استحق

فاني ابرأت البايع من ثمنه لا يصح لان تعليق البراءة بالشرط لا يصح ولانه تعبير حكم الشرع والحيلة فيه ان يقر المشتري ان بايعي قبل بيعه كان اشتراه مبني فلا يرجع حينئذ علي بايعه لانه لا يفيد اذ يلزم الدور باقراره بزازية لانه لو رجع علي بايعه يرجع هو ايضا عليه فاستحق وطلب ثمنه من بايعه فقال ان المبيع لي وشهد ابن ورد فقال المشتري انا اشهد انه لك وانمهما شهدا بزور فللمشتري ان يرجع علي بايعه مع هذا الاقرار اذ المبيع لم يسلم له فلا يحل ثمنه للبايع شره فاستحق ثم وصل اليه يوما من الشهرلا يؤمر بتسليم الي البايع لان اقراره لم يبطل كذا ص وفي فحش المرجع عليه عند الاستحقاق لو اقر بالاستحقاق ومع ذلك برهن الراجع علي الاستحقاق كان له الرجوع علب بايعه وفيه لو برهن المدعي ثم اقر المدعي عليه بالملك له يقضي له باقراره لا بينته اذ هي انما تقبل علي منكر لا مقرر عيت اختلف فيه المشايخ قيل يقضي باقرار وقيل بينة اذ المدعي حين برهن كان خصمه منكر او استحق المدعي الحكم بالبينة فلا يبطل هذا الاستحقاق باقرار المدعي عليه والاول اظهر اقرب الي الصواب يقول الحقيير بل الظاهر ان الثاني اظهر لقوة دليله وامكان المناقشة علي دليل الاول بان المدعي عليه كان منكرا حين قامت البينة فلذا تقبل واقراره بعد قيامها غير مفيد فللا يلزم قبولها علي المقر ولان فيه ترك النظر للمدعي عليه حيث يسقط حق الرجوع علي بايعه لما مر في اول هذا الفصل ان الاستحقاق لو ثبت بينة يرجع لا لو ثبت باقرار ونكول والله اعلم قال شره فوهبه الآخر ثم الموهوب له باعه من آخر فاستحق لا يرجع الاول علي بايعه ما لم يرجع المشتري الثاني علي موهوب له فاذا رجع عليه شره فوهب فاستحق من الموهوب له يرجع الواهب علي بايعه لان يد الموهوب له يد واهبه في الابتداء اذ الملك انما يثبت بالقبض فلا بد ان يثبت له اولا حتي يصير قابضا لملكه شره فوهب ثم وهبه الموهوب له [85b] الآخر فاستحق لا يرجع احد بالثمن اذا الهبة الثانية لو انفسخت فالاولي لم تنفسخ كدفش وفي مي بخلافه فانه ذكر هذه الصورة وقال

يرجع المشتري علي بايعه من قبل ان المبيع قد استحق وهذا لا يشبه البيع لان ثمنه لا يرجع حتي يرجع عليه بئمنه **يقول الحقيير** مسألة بيع الموهوب المذكورة انفا تدل علي اصحية القول بالرجوع كما لا يخفي قال شري امة لا حبل غيره بامر ذلك الغير ثم ان الامر وهبها للمشتري فاولدها فاستحقت واخذ عقرها وقيمة ولدها فالواطئ لا يرجع علي البايع بشئ لانه شراها لغيره. قال صاحب جامع الفصولين قول ينبغي ان يرجع لآمره ولو لم يرجع لنفسه **يقول الحقيير** قوله ينبغي لا ينبغي اذ المأمور خرج عن الوكالة بعد اداء ما امر به فكيف يرجع علي بايعه بعد ان صار اجنبيا والله اعلم قال قال والمشتري لو اولد الامة فمات الولد فاستحقت لا يجب علي المستولد يثني من قيمة الولد لانه قبل الاستحقاق كزوايد الغصب مي للمستحق عليه تحليف المستحق بالله ما باعه ولا وهبه ولا تصدق به ولا خرج عن ملكه بوجه من الوجوه فلو قال قد كنت بعته ولكني شريته من فلان منذ سنة وشهد ابيه يصح استحقاقه ولو قال المستحق بعد عرض اليمين عليه بعته من رجل لم اعرفه وشهدا انه له شراه منذ سنة لم يقولوا شراه وقالوا هو له يملكه منذ سنة لا يقضي له حتي يشهدا انه شراه من فلان ولو قال المستحق بعد عرض اليمين عليه بعته من رجل لم اعرفه وشهدا انه شراه منذ سنة او لم يقولوا شراه وقالوا هو له يملكه منذ سنة يقضي له من قبل انه لم يقر لاحد وقوله شريته من رجل لا اعرفه بمنزلة ما لم يقر لاحد وكذا لو قال شريته من فلان بن فلان التميمي ولا يكون المعرفة في هذا الا كما يكون في كتاب القاضي الي القاضي ثم لو حلف انه ما خرج من ملكه تم استحقاقه لا لو نكل **فقط** شراه و لم يتقابضا حتي ادعاه احد و المدعي مقر بالبيع فاحضر البايع والمشتري عند الحاكم ولا بينة له فاستحلفهما فحلف البايع ونكل المشتري يأخذ المشتري بئمنه فاذا اداه سلم المبيع الي المدعي ولو حلف المشتري ونكل البايع فعلي البايع جميع قيمة المبيع الآن يختبر المستحق البيع ويرضي بئمنه **فد** شراه بدراهم ودفع عوضها دنانير فاستحق المبيع يرجع علي بايعه بدنانير ولو اعطي

عوض الدراهم عروضاً يرجع بالدراهم لأن بيع العروض صح وان لم يصح البيع الأول بخلاف الدنانير لتبين انه لم يكن عليه دراهم فلم يصير قابضاً اذ القبض شرط من الجانبين في الصرف فش ضمن الثمن للمشتري عند الشراء مطلق بظهور الاستحقاق جاز لكني لو اخذ المستحق من يده يحكم فانما يرجع عليه ويقضي به القاضي فينفسخ العقد ويتخير المشتري باخذ/ [86a] ثمنه من بايعه او كفيله ثم الكفيل لا يرجع لو كفل بلا امر لكن البايع بعد الاستحقاق والحكم عليه يرجع هو علي بايعه الا يري ان المشتري بعد الحكم له علي بايعه لو ابراء بايعه عن ثمنه فللبايع ان يرجع علي بايعه بزأزيه شري شئ وكفل بثمنه آخر ثم الكفيل قضى الثمن فاستحق من المشتري ليس له الرجوع لانه لم يؤد الثمن وانما اداه الكفيل فيرجع الكفيل علي البايع والمشتري علي الكفيل **طظه** استحق فاراد المشتري ان يرجع بثمنه وقد مات بايعه ولا وارث له فالقاضي ينصب عنه وصياً ليرجع المشتري عليه **جف** رهن قنا وغاب والقن مقر بانه قن ثم تبين انه حر لا يرجع المرتهن علي القن ولو كان شراء يرجع بالثمن عليه ثم يرجع القن به علي بايعه **ذ** ظهر البيع حراً وقد مات بايعه ولم يترك شئ ولا وارثاً ولا وصياً غير ان بايع الميت حاضر يجعل القاضي للميت وصياً فيرجع عليه المشتري ثم الوصي يرجع علي بايع الميت **خص** قال له اشترى فاني قن فشراه فاذا هو حر فلو كان البايع حاضراً او غائباً غيبة معروفة لم يكن علي القن شي ولو كان البايع لا يدري اين هو رجع المشتري علي القن ثم رجع هو علي بايعه **خ** وكذا وكيل غاب ولا يدري مكانه يطلب من موكله **جص** ولو قال له اجني اشتراه فهو قن والباقي بحالي لا يرجع علي الاجنبي بحال **ط** وعن ابي يوسف ان المشتري لا يرجع علي القن بقيمته بحال كما في الاجنبي **درر غور** التناقض يمنع دعوي الملك لا دعوي الحرية الاصلية والعارضية والطلاق والنسب فلو قال رجل الآخر اشترى فانا عبد فاشتراه فادعي الحرية واثباتها ضمن العبد

ان لم يعلم مكان بايعه اذ اوجده وان علم مكانه يضمن البايع لا العبد بخلاف ما لو قال ارتهني فانا عبد فانه لا يجعل العبد ضامنا لانه يختص بعقد المعاوضة والرهن حبس بلا عوض يقابله قاضيخان شراها وقبضها فباعها من آخر وباعها الثاني لثالث ثم ادعت انها حرة فردها الثالث علي الثاني يقولها وقبل الثاني ثم ردها علي الاول. فلم يقبل الاول قالوا ان كانت ادعت العتق فلاول ان لا يقبل اذا العتق لا يثبت بقولها. وان كانت ادعت العتق فلاول ان لا يقبل اذ القول في حرية الاصل قولها فاذا استحققت نفسها بما هو حجة فليس الاول ان لا يقبل وقال بعضهم اذ القول في حرية الاصل قولها فاذا استحققت نفسها بما هو حجة فليس للاول ان لا يقبل الحرية لا تثبت بقولها والصحيح انه اذا لم يسبق منها ما يكون اقرار بالرق فالقول قولها في دعوي الحرية وللمشتري ان يرجع علي البايع بالثمن بقولهما ذكر في المنتقي باع جارية / [86b] تكن عنده فقبضهما بالمشتري ولم تقر بالرق ثم باعها المشتري من آخر وهي لم تكن حاضرة عند البيع الثاني فقبضها المشتري الثاني ثم قالت انا حرة فالقاضي يقبل قولهما ويرجع بعضهم علي بعض بالثمن فان قال المشتري الاول انهما اقوت بالرق وانكره الثاني وليس للاول بينة علي اقرارها بالرق يرجع الثاني بالثمن علي الاول والاول لا يرجع بالثمن علي بايعه لانه ادعي اقرارها بالرق فش للمستحق ولاية الدعوي علي البايع وان لم يكن المبيع في يده لانه غاصب والمشتري غاصب الغاصب فصح الدعوي علي الغاصب وان لم يكن العين في يده لانه يدعي الفعل بزازية مسلم باع عبد امن نصراني ولو كان المشتري النصراني باعه من مثله و سلمه و وجد المشتري به عيبا وبرهن نصرانين علي انه كان معيبا بهذه العيب عند البايع المسلم قبل القبض يرد علي النصراني بالعيب و ليس له ان يرده علي المسلم حتي يبرهن علي العيب شاهدين مسلمين يقول الحقير وقد مر كثير من مسائل دعوي الاستحقاق في مبحث مسائل

الدفع من فصل التناقض نقلا عن^{٢٩٤} احوال الزوايد في الاستحقاق كالبناء والولد مما يدخل تبعاً ادعاه فصالحه علي دار عن انكار وبني المدعي فاستحق رجوع المدعي في دعواه فلو لا بينة له وحلف خصمه فلا يرجع شيء ولو برهن او حلفه فنكل واخذ العين المدعاة فله ان يرجع بقيمة بنيانه لظهور ان الاخر غرة في تملكه فكان البايع ولو صالحه عن دار بدار وبني كل منها في دار ببده فاستحق بدل الصلح يرجع المدعي في دعواه الا ان هنا لو برهن المدعي الو حلفه فنكل يرجع عليه بقيمة بنائه وبقيمة الدار المدعاة لا بالدار عند ابي حنيفة لان من اصل ان من شري داراً شراءً فاسداً وبني فيه صار الدار مستهلكاً ولا يأخذه البايع فيأخذ قيمته وعندهما له ان ينقض بنائه ويأخذ الدار هذا لو استحق دار بدل الصلح فلو استحق الدار المدعاة فلا يرجع بقيمة بنائه علي المدعي لزعمة انه بني في ملك نفسه وانه غير مغرور ولكنه يرجع بقيمة دار بدل الصلح عند ابي حنيفة ويأخذ عينه عندهما كما مر كذا ح وهذه المسئلة تدل علي ان من شري داراً شراءً فاسداً وبني فيه فاستحق يرجع المشتري بقيمة البناء علي بايعه كما في البيع الصحيح وهذا التحق الغرور بزوايه وانما يرجع في البيع الفاسد لان الرجوع بالثمن لا يعتمد صحة الشراء بل وجود صحة الشراء ذ استحق نقض بناء المشتري يرجع بقيمة بنائه علي بايعه كذا في عامة الكتب وذكر في الجامع ان المشتري مخير في بنائه المنقوض ان شاء امسك ولا يرجع علي بايعه نقصان النقض وان شاء ترك النقض علي بايعه ورجع عليه بقيمة البناء مبينا وبعض مشايخنا قولوا امسك النقض ويرجع بنقصان النقض شحي المستحق لو نقض بناء المشتري فلو سلم النقض الي بايعه يرجع المشتري بالثمن وبقيمة بنائه مبينا ولو لم يسلك لا يرجع الا بالثمن بزوايه وفي الذخيرة المذكور في عامة الكتب ان المشتري عند الاستحقاق يرجع

^{٢٩٤}ع-فش للمستحق.....من فصل التناقض نقلا عن

بقيمة البناء علي بايعه اذ نقض المستحق البناء بلا قيد والمذكور في الجامع انه انما يرجع علي بايعه بشيء وقال البعض بل يرجع بما لحقه من زيادة عزم زان امسك النقض وفي شرح الطحاوي كذلك **يقول الحقيير** بين ما مر نقلا عن الذخيرة/[87a] وبين ما في بزواية نقلا عنها ايضا مخالفة فيما رواه عن عامة الكتب كما لا يخفي والله اعلم ح شري ارضا فبني او زرع او غرس فاستحق يرجع المشتري بثمنه علي بايعه و سلم بناء وزرعه وشجرة اليه فيرجع بقيمتها مبينا فانما يوم سلمها اليه فلو بني المشتري بناء قيمته عشرة الاف مثلا وسكن فيه زمنا حتي خلق البناء او تغيير وانهدم بعضه ثم استحق يرجع علي بايعه بقيمة البناء يوم يسلم البناء الي بايعه وكذا لو زادت قيمة ما انفق فيه يوم الاستحقاق يرجع عليه بقيمة البناء يوم يسلمه ولا ينظر الي ما كان انفق وانما يرجع بقيمة ما امكن نقصه وسلم الي البايح حتي لا يرجع بقيمة حص وطين **بزازيه** في الاجناس المشتري انما يرجع بقيمة البناء علي بايعه يوم الاستحقاق حتي لو كان يوم البناء عشرة الاف ويوم الاستحقاق مائة يرجع لمائة وكذا لو انفق مائه وقيمة البناء يوم الاستحقاق الف يرجع بالف ح ولو كان البايح غايبا والمستحق اخذ المشتري بهدمه ويدفع الدار الي المستحق فلو حضر البايح بعد هدمه لا يرجع عليه المشتري بقيمة بنائه وانما يرجع لو كان البناء قائما فسلمه اليه فهدمه البايح واخذ النقض اما لو هدم المشتري فلا شيء علي البايح وهذا خلاف ما مر في **شحي يقول الحقيير** الظاهر ان ما مر هو الا ظهر لكونه قرب الي النظر كما سيأتي به التصريح قريبا عن قاضخان فلينظر اليه **بزازيه** للمستحق ان يكلف المشتري قلع البناء و لا يترص حضور البايح وان يبطل حق المشتري في قيمة البناء لانه ليس لعرق ظالم حق **يقول الحقيير** قوله وان كان يبطل انما هو علي رواية ح لا علي رواية **شحي** كما لا يخفي **قاضبخان** ان استحق الدار بعد البناء وبايعه غايب والمستحق اخذ المشتري بهدم البناء فقال المشتري ان

بايعي قد غربي وهو غايب قال ابو حنيفة لا يلتفت الي قول المشتري بل يؤمر بهدم البناء ويدفع الدار الي المستحق فان حضر بايعه بعد الهدم لا يرجع المشتري علي بايعه بقيمة البناء وانما يرجع لو كان البناء قائما فيسلمه المشتري الي بايعه فبهدمه البايع ويأخذ النقص اما هدمه المشتري فلا شئ علي البايع فان البايع فيأخذ النقص اما هدمه المشتري فلا شئ علي البايع فان البايع وقد هدم بعد البناء وبقي بعضه فللمشتري ان يأخذ بايعه بقيمة ما بقي من البنا قائما ويسلمه اليه فيهدمه البايع ويكون النقص له وان شاء المشتري نقض كله ولا يسلم البناء وهذا كله قول ابي حنيفة ظاهر الرواية وروي محمد عن ابي حنيفة ان القاضي يبعث من يقوم البناء ثم يقول للمشتري انقضه واحفض فاذا ظفرت بالبايع تسلم النقص ويقضي لك بقيمة البناء وذكر الطحاوي ان المشتري اذا انقض عليه البناء فسلم النقص الي بايعه فانه يرجع عليه بالثمن وبقيمة البناء مبينا وان/[87b] لم يسلم لا يرجع الا بالثمن وهذا اقرب الي النظر بزانيه لو كان البايع وكيل البيع يرجع المشتري بعد الاستحقاق علي هذا الوكيل كل ما كان يرجع له علي الموكل من الثمن وقيمة البناء والولد فع لو بني دارا ثم اشترى ارضه فاستحق لم يرجع بقيمة بنائه ولو شري دار او حفر ييرا او نفي بالوعة او رمم من الدار ش ثم استحق لا يرجع بشئ منها اذ الحكم يوجب الرجوع بالقيمة لا بالنفقة حتي لو كتب في الصك فما انفق المشتري فيه اورم فعلي البايع فسد البيع ولو حفر ييرا او طواها يرجع بقيمة الطي لا بقيمة الحفر فلو شرط فسد البيع كذا فقط شري دارا فبني فاستحق الجميع بنائه يرجع بثمنه لا بقيمة بنائه لما ان الاستحقاق اذ اورد علي ملك المشتري لا يوجب الرجوع علي البايع والبناء ملك المشتري فلا يرجع به ولانه لا استحق الكل لا يقدر المشتري ان يسلم البنا الي البايع وقد مرانه لا يرجع بقيمة بنائه ما لم يسلمه الي البايع فع ولو علم المشتري ان الدار لغير بايعه ولم يدع البايع وكالة فبني فاستحق لم يكن مغرورا بزانيه شري دارا وهو يعلم ان بايعه غاصب باعه بلا اذن مالكة فبني فيها فاستحققت

بوجه شرعي لا يرجع المشتري بقيمة البناء علي بايعه لانه مغتّر لا مغرور فع ولو لم يعلم انه بيع بامر الملك لكن البايع قال انه امرني بيعه فشراه فبني. ثم استحق مالكة وانكر الامر بيعه فالمشتري يرجع علي بايعه بثمانه وبقيمة بنائه لتحقق الغرور كما لو اشترى امة ممن يقول امرني مالكةا بيعها فالولد حرّ بقيمته ويرجع المشتري بالثمان والقيمة علي بايعه علي ما سيأتي والبناء والولد يجريان مجري واحد في الغرور كذا شحي وفي خ زرع ارضا سراها فاستحقت الارض قال ابو يوسف: يؤمر بقلع الزرع لو كان البايع غايا ولا يرجع المشتري علي بايعه بشئ فلو اضر الزرع بالارض فللمستحق ان يضمه نقصان الارض ثم لا يرجع المشتري علي بايعه الا بثمانه ولو كرى المشتري نهراً او حفر ساقيةً او قنطر علي النهر فنطرةً. فاستحقت الارض يرجع بثمانه وبقيمة ما أحدث من بناء القنطرة ولا يرجع بما أنفق في الكري والحفر ولا في مسناة جعلها من التراب ولو جعلها من اجر او قصب او لين او شئ له قيمة فيرجع علي بايعه بقيمته وهو قائم ثم يؤمر بايعه بقلعه جف شري دارا فاستحقت عرضتها ونقض البناء فقال المشتري لبايعه انا بئتها فارجع عليك وقال بايعه بعثها مبنية فالقول لبايعه لانه منكر حق الرجوع فش المشتري لو رجع علي بايعه بثمانه وقيمه بنائه هل يرجع علي بايعه بهما عند ابي حنيفة لا يرجع الا بثمانه فقط وندهما يرجع بهما فيخر شري كراما فاستحقت اصله دون شجره وقضاته وحيطانه فللمشتري رد الاشجار علي بايعه ويسترد الثمن/[88a] اذ لو لم يرد يتضرر لانه يؤمر بالقلع كذا ذ وقال شري حمارا مع بردعة فاستحق الحمار لا البردعة ليس للمشتري ان يرد البردعة و يرجع بكل الثمن بل بحصة الحمار وحده من الثمن والفرق انه يؤمر بقلع الشجر فيصبر حطبا فيخرج عن حد انتفاع شرائه لا حبله بخلاف البردعة فسط سئل بعضهم عن شري ارضا فيه اشجار حتي دخلت بلا ذكر فاستحق الاشجار هل لها حصته من الثمن قال لا كما في ثوب قن وبردعة

حمار فانه ما يدخل تبعا لا حصة له من الثمن قال صاحب جامع الفصولين اقول في الشجر وفي كل ما يدخل تبعا اذا استحق بعد القبض ينبغي ان يكون له حصة من الثمن علي ما سيجيى قريبا في **فش** والله اعلم **يقول الحقيير** بل ما سيجيى قبيله نقلا عن **شحي** ازيد من ذلك دلالة علي ما ذكره فلينظر اليها **خص** شري امة عليها ثياب يباع مثلها فيها فاستحق ثوب منها او وجب به عيب لا يرجع المشتري علي بايعه بشئ لانه دخل في البيع تبعا لا قصد او هذا لو لم يذكر البناء والشجر في البيع حتي دخل تبعا اما لو ذكر اكانا مبيعين قصد الا تبعا حتي لو فاتا قبل قبضه بارض الارض بحصته ولا خيار له والشجر كالبناء ولو احترقا او قلعا ظالم قبل القبض ياخذ هما بجميع الثمن او ترك ولا يأخذ بالحصة بخلاف الاستحقاق والهلاك بعد القبض وهو علي المشتري كذا في **خ** وهذا بخلاف ما مر في **فقط** **يقول الحقيير** الظاهر انه لم يمر فيه بشئ يخالف ما ذكر هنا فلينظر فيما مر **ف**ع باع دارا علي ان فيه عشرة ابيات فنقض عن العشرة جاز ويخير كما في ارض نقصت فيها نخلة ولو استحق بعضها اة اتلفه البايع اخذ الباقي بحصته ان شاء **ح** له دار بناوه لآخر باع احدهما باذن الاخر بثمن واحج فاحترق بعض البناتل قبضه حتي ترك واخذ الدار بكل الثمن. يقسم الثمن علي البناء صحيحا وعلي قيمة الارض فما اصاب البناء فهو لرب البناء وما اصاب الارض فهو لرب الارض ولو هلك كل البناء حين ترك وأخذ الارض بحصتها من الثمن فلا شئ لرب البناء وهذا كما استحق البناء وثمره يطرح صحة البناء من الثمن كذا هذا والشجر كالبناء شري دار او قبض فانهدم بناؤن او هدمه المشتري او الاجنبي فاستحقت العرصة قال **قط** المشتري يرجع بحصة العرصة من الثمن لا بكله **شحي** الاوصاف لا قسط لها من الثمن الا اذا اورد عليها القبض والاوصاف ما يدخل في البيع بلا ذكر/ [88b] كبناء وشجر في الارض واطراف في الحيزان وجودة في الكيلي والوزني **فش** البناء وان كان

تبعاً فيما لم يذكر في الشراء لكن اذا قبض يصبر مقصوداً ويصير له حصة من الثمن **قاضيخان** وضع محمد رحم الله اصلاً كل شيء اذا بعته وحده لا يجوز بيعه اذا بعته مع غيره جاز فاذا استحق ذلك الشيء قبل القبض كان المشتري بالخيار. ان شاء اخذ الباقي بجميع الثمن وان شاء ترك وكل شيء اذا بعته وحده واذا بعته مع غيره فاستحق كان له حصة من الثمن **نمز ٢٩٥** اخذ دار الشفعة فبني ثم استحق من الشفعة يرجع الشفعة علي المشتري بثمانه لا بقيمته بنائه لاخذها براهه في شري سكني في دكان وقف فقال متوليه ما اذنت له في السكني فامر بالرفع فلو شراه بشرط القرار يرجع علي بايعه والا فلا يرجع عليه بثمانه ولا بنقصانه **بزازيه** وعن هذا لو بني في ملك الغير ثم باعه من اخر والمشتري عالم انه في ارض الغير فاستحق رب الارض عرضه لا يرجع علي البايع بشيء اذا لم يبع شرط القرار كما ذكر في الوقف **آنفا** في شري فبني فاستحق الدار فكفيل الدرك يؤخذ بقيمه البناء كالثمن في رواية لا في ظاهر الرواية **طظه** لان قيمة البناء ليست من الدرك لانه انما يلزم البايع بسبب الغرور فصار كعيب فلا يضمن بسببه الكفيل ولو استحق نقص المبيع والمشتري فسخ العقد في الكل فكفيله ضممين قدر ثمن المستحق لامام الثمن **جامع الفتاوي** باعدابة فولدت عند المشتري اولادا فاستحقها رجل واخذها بجميع اولادها يرجع المشتري علي بايعه بالثمن وقيمه الاولاد في قولهم جميعاً لانه مغرور من جهة البايع. فيرجع العهدة بضمانه علي السلامة عند المعارضة **قنيه** اشترى ارضاً خربة فانفق في عمارتها وتسوية اكارمها وحفرها ثم استحققت لا يرجع علي البايع ولا شيء علي المشتري بما انفق في عمارتها بس اخبرته امراة انها حرة فتزوجها علي ذلك فولدت فاستحققت يقضي بها وبالولد للمستحق الا ان يبرهن الزوج انه تزوجها علي انها حرة فحينئذ يكون الولد حراً وعلي ابيه قيمته في

ماله حالا وقت الحكم به دون مال الولد ولا ولاء للمستحق علي الولد ولو مات لولد قبل الخصومة فلا شي علي الاب من قيمت اذا لو كان مملوكا لم يكن مضمونا مما في ولد الغصب فغير المملوك اولي ان يكون مضمونا ولو لا بينة للزرع علي انه تزوجها علي انها حرة وطلب يمين المستحق علي علمه حلف لانه يدعي ما لو اقر به لزمه فاذا انكر يحلف ولو اولدها علي هبه او صدقة او شراء او وصية اخذ المستحق الامة وقيمة الولد اذا الموجب للغرور ملك مطلق للاستباحة في الظاهر وقد وجد ويرجع الاب علي بايعه بثمنه ونفقة ولده لا يعقر عندنا ولا يرجع علي الواهب والمتصدق والموصي بقيمة الولد عندنا. لان حق الرجوع لا يثبت بمجرد الغرور بل اذا كان الغرور في ضمن المعاوضة اذ بها تصير صفة السلامة مستحقة بخلاف التبرع و كما لا يثبت له حق الرجوع بالعيب في التبرع ولو باعها المشتري الاول فاولدها الثاني. فاستحقت يرجع الثاني علي الاول بالثمن وبقيمة الولد/ [89a] ايضا سراها فحررها فتزوجها فولدت فاستحقت لا يرجع علي بايعها بقيمة الولد كذا فاشترى با امة فوهب احدهما نصيبه من شركه فالولدها فاستحقت فاخذها وعقرها وقيمة الولد يرجع الاب بنصب الثمن ونصف قيمة الولد علي بايعه ولا يرجع بالنصب الآخر لانه لا يملكه من جهته بطريق المعاوضة ولا يرجع بالنصب الآخر لانه لا يملكه من جهته بطريق المعاوضة ولا يرجع علي الواهب بشئ من قيمة الولد ليرجع به علي البايع ورثها من ابيه فاولدها فاستحقت يصير الولد حرا بقيمة المغرور ويرجع بالثمن وبقيمة الولد علي بايع الموصي الا يري انه لا يردها بعيب. ولو سراها عالما بان البايع غضبها او تزوج امراة اخبرته انها حرة عالما بانها كاذبة فاولدها. فالولد رقيق لعدم الغرور لعلمه ولانه رضي برق مائه لعلمه ولو سراها عالما بانها لغيره فقال ان مالکها وكلني ببيعها او مات واوصي الي فاولدها ثم جاء مالکها وامكر الوكالة والة صبية ياخذ امته لانه لم يثبت اذنه وياخذ عقرها وقيمة ولدها المغرور فالمشتري يرجع بالثمن وقيمة الولد علي بايعه لانه لم يسلم ما لزمه ولو سراها وكيله فاستولدها الموكل

فاستحقت اخذها وعقرها وقيمة ولدها من المشتري ويرجع هو بئمن الامة وقيمة الولد علي البايع والوكيل الذي يلي الخصومة فيه اذا البايع التزم صفو السلامة. الوكيل الا يري ان الخصومة في العيب للوكيل دون موكله ولو عرفه واخبرته انها امة لهذا فشرها منه فاستولدها فاستحقت رجع الاب بالئمن وقيمة الولد علي البايع دون الامة **قاضيخان** شرها فادعها آخر فاشترها منه ايضا ثم استحقت وقد ولدت للمشتري. قال محمد يرجع المشتري بالئمن علي البايعين فان كانت ولدت لاكثر من ستة اشهر من وقت البيع الثاني لا يرجع بقيمة الولد علي واحد منها

استحقاق البعض

وفي مي شراه فادعي اخر نصفه فشراه منه لا يرجع علي بايعه بشئ الا ان شري بعد استحقاقه فيرجع بنصف ثمنه دار بيده ادعي آخر نصفه فصالحه علي الف فادعي اخر نصفه فصالحه ايضا علي الف ثم استحق نصفه لا يرجع علي واحد منهما بشئ اذ كل منهما بقول بقي نصفه ولو استحق ثلاثة او باعه رجع عليها بنصف اخذ خ شري ارضا فبني فاستحق نصفهما وردّ المشتري ما بقي علي البايع يرجع عليه بئمنه ونصف قيمة البناء لانه مغرور في النصف ولو استحق نصف بعينه فلو كان البناء في ذلك النصف فقط رجع بقيمة البناء ايضا ولو كان في نصف لم يستحق فله رد الباقي ولا يرجع بشئ من قيمة البناء عن شري نصفه مشاعا فاستحق / [89b] نصفه قبل يقسمه فالمبيع نصفه الباقي وهو الربع **طظه** استحق نصف دار شايعا او ثلثة او نحوه يخير المشتري عندنا رد الباقي ورجع بكل الثمن او امسك الباقي ورجع بئمن المستحق فلو استحق منه موضع بعينه فلو كان قبل القبض فهو مخير كما ذكر ولو كان بعده فلا خيار له ويرجع بئمن المستحق وقيل له ان يرد الكل ويرجع بالئمن **يقول الحقيير** الظاهر ان القول الثاني اصح اذا

كان باقي الدار بحيث ينقص ثمنه بعد افراز ذلك البعض الذي استحق لانه ذكر في جميع الكتب ان ما يوجب نقصان الثمن عند التجار فهو عيب به يرد المبيع علي البايع. يدل علي ما ذكرنا صريحا ما سياتي بعد عشرة اسطر من قوله ثم ورث الاستحقاق عيبا فيما بقي تخير المشتري بق بني في دار شراه فاستحق نصفه بعينه فله رد ذلك النصف ولا يرجع بشئ من قيمة البناء ولو في يده ارض فغرس فاستحق نصفه شايعا ينبغي ان يكون حكم حكم بناء احد الشركين في ارض الشركة وثمانه يقسم الارض بينهما فما وقع من البناء في نصيب من بين يؤمر بقلعه ع شري حائطا وبني عليه فاستحق ثلثة فله ان يرد البيع ويرجع بالثمن وثلث قيمة البناء علي بايعه ولو استحق نصف الدار شايعا رجع بنصف قيمة البناء ولو استحق نصفه بعينه وفيه البناء رجع بقيمة البناء كله لو كان البناء في النصف الاخر ورده نقض البناء ولم يرجع بقيمة علي البايع عن شري كرما فاستحق نصفه فله ان يرد الباقي لو لم يتغير في يده ولم ياكل من ثمره شحي استحق بعض المبيع فلم لم يميز الابضر كدار وكرم ورحي وزوجي خف ومصراعي باب وقن يتخير المشتري والا فلا قطس كثنوين لان منفعة الدار يتعلق بمنفعة ثوب اخر شحي استحق بعض المبيع قبل قبضه بطل المبيع في قدر المستحق ويخير المستحق في الباقي كما مر سواء او ورث الاستحقاق عيبا في الباقي او لا لتفرق الصقفة قبل التهام وكذا لو استحق بعد قبض بعضه سواء استحق المقبوض او غيره يخير المامر من التفرق ولو قبض كله فاستحق بعضه بكلا البيع بقدره ثم لو اردت الاستحقاق عيبا فيما بقي يخير المشتري كما مر و لو لم يورث عيبا فيه كثنوين او قنين استحق احدهما او كيليّ او وزنّي استحق بعضه ا لا يضر تبعضه بطلا البيع بقدره ثم لو اردت الاستحقاق عيبا فيما بقي يخير المشتري كما مر و لو لم يورث عيبا فيه كثنوين او قنين استحق احدهما او كيليّ او وذي استحق بعضه اذ لا يضر تبعضه فالمشتري ياخذ الباقي بحصته بلا خيار قاضيخان شري دارا مع بنائها بالف درهم فاستحق البناء قبل القبض قالوا

يخير المشتري ان شاء اخذ الارض بحصتها من الثمن وان شاء ترك وان استحق بعض القبض يأخذ الارض بحصتها من الثمن ولا خيار له و كذا لو شري ارضا مع اشجارها فاستحقت الاشجار وان احترق البنا او الاشجار او قلعها ظالم قبل القبض خير المشتري ان شا أخذها بجميع الثمن وان شاء ترك وليس له ان ياخذها بحتها من الثمن وبعد القبض يكون الهالك علي المشتري خ شري ارضا فاستحق بعضها المعين لطريق العامة او للمقبر لا يفسد البيع فيما بقي كجمع بين قن ومدتبر ولو ظهر بعضها مسجد اذا كرفي مي لو كان مسجد جماعة فسد البيع ولو كان مسجد اخا صالم يفسد خ باع ضبعة بوكيلة فظهر بعضها وقفا فللمشتري رد الباقي علي الوكيل ثم الوكيل يرد علي موكله لو رد عليه بينة لا باقرار وهو والرد يعيب سواء ثم هل يفسد البيع في الباقي قيل يفسد كما لو جمع بين حرّ وعبد والاصح انه لا يفسد اذا الوقف باق علي ملكه فهو كمدبر لا كحرّ ج شري دارا فبني فاستحق نصفه بينة يؤمر المشتري بنقض بنائه لعدم اذن شريكه ثم يخير المشتري ياخذ نقض بنائه ولا يرجع بشئ لانه لما ارضي بالقبض ابرأ البايع عن الزيادة وان شاء ترك نقضه للبايع ورجع عليه بقيمة بنائه ولو كان البايع اثنين والمشتري واحد والمسألة بحلها يؤمر المشتري/[90a] بنقض بنائه كما مر ثم اذا اظفر باحد بايعه رجع عليه بنقض قيمة بنأيه مبينا وسلم نقضه اليه ثم ولو حضر الآخر فحكمه الاول ولو كان البايع واحد والمشتري اثنين وغاب احدهما والمستحق واحد فللمشتري الحاضر ان يضمن البايع نصف قيمة البناء و ترك نقبضه له و لو حكم له بنصب قيمة البناء ثم قبض احدهما شياء من حصّه من قيمة البناء يشاركه الآخر شري كرما فبني او غرس فاستحق ثلث الكرم شايعا يقسم الارض بينهما فما وقع في نصيب المستحق يؤمر بقلعه ثم يرجع علي بايعه كما مرّ في البناء هذا لو بني في ارض شره اما لو طان في يده ارض فبني فيه او غرس فاستحق نصفه او ثلثه هل يجير علي تفريغه كل الارض فهذه مسئلة بنا احد الشركين في ارض مشترك فاستحق نصفه او ثلثه هل

يجبر علي تفرغه كل الارض فهذه مسئلة بنا احد الشركين في ارض مشتركة بغير اذن شريكه وحكمها ما ذكر في ص ان لشريكة ان ينقض اذ له ولاية النقض في نصيبه والتميز غير ممكن وكذا الغرس فش صالح علي ارض فظهر انه مشاع بين المدعي عليه وبين غيره صح الصلح في ملكه حتي لو كان الدين عشرة واستحق نصف الارض يدعي خمسة ولا يصح الصلح في ملك الغير ولو استحق كل الارض يرجع بجميع الدعوي فاذا استحق نصفه يرجع بقدره عبرة للبعض بالكل هداية ادعي دارا كلها فصالحه علي مائة درهم فاستحق منها شئ رجح بحسابه وقايه فلو استحق كلها رد العوض بس صالح علي قن فاستحق نصفه يحير رد باقي وصار علي دعواه او امسكه ما بقي وكان علي نصف دعواه وقد مر كثير من مسائل الاستحقاق في فصل دعاوي الخارج وذي اليد وفي مسائل الدفع من فصل التناقض فليراجع اليها لدي الحاجة .

الفصل السابع العشر

في بيان العقود التي تتعين فيها النقود والتي لا تتعين فيها الدراهم والدنانير لا تتعين في المعاوضات ولو عينت خلافا للشافعي وغير المثلي مبيع ابدان لانه متعين والكيللي والوزني والعددي المتقارب بين مبيع وثمان فان قوبلت باحد النقدين فهو مبيع لترجيح معيني الثمنية في النقدين وان قوبلت بغيرهما بان قوبلت بعين. فان كان الكيللي والوزني والعددي المتقارب معينا فهو مبيع ايضا ولو غير معين فان استعمال الاثمان المجمع بان ادخل عليه حرق الباء صع فهو ثمن نحو ان يقول اشتريت منك هذا القن بكثر بر ولو استعمال استعمال المبيع كان سلما كقوله اشتريت منك كرر بهذا القن فلا يصح الا سلما والفلوس كدراهم في انها لا تتعين بالتعيين وما عدا النقود يتعين في العقود المجمع الاصل في معرفة الثمن المبيع ان ما

يتعين بالعقد فهو مبيع وما لم يتعاین فهو ثمن الا ان يقع عليه لفظ المبيع بان عينه لان يكون مبيعا بالتغایر بينهما ثابت حکما حيث كان/[90b] ثابتا اسما اذ الاصل ان الالفاظ توضع بازاء المعاني المتباينة. قال تعالي وشراء بثمان كجنس دراهم معدودة قال الفراء الثمن ما كان في الذمة فجعل ذلك اصلا في الفرق بينهما. فالنقد ان اثمان ابدلا لا يتعینان بالعقد ح الاموال ثلثه ثمن محض كنفدين وقسم يصلح ثمنا ومبيعا ككيلی ووزني فللا تتفاح باعيانها مبيعة ولكونه صالحا للثمن وللقيمة لمثلها ثمن فالعقد لو ادخل حرف الباء في بدله يصير مبيعا وقسم هو سلعة مخضه لكنه قد يلحق بالثمن في بعض الاحكام بادخال حرف الباء عليه كثياب لا يصلح قيمة اصلا حتي لو اتلف ثوبا لا يلزمه ثوب مثله ففي يل موضع يكون الكيلی ثمنا يجوز الاستبدال به قبل قبضه ولم تجز الاقالة عليه بعد هلاك المبيع ولا يجب رد عينه عند الفسخ وفي كل موضع كان الثياب ثمنا لم يجز الاستبدال قبل قبضه ويجب رد عينه عند الفسخ وفي كل موضع كان الثياب ثمنا لم يجز الاستبدال قبل قبضه ويجب رد عينه عند الفسخ ولو هلك الثياب تجوز الاقالة عليه ذ ما يصلح ثمنا يصلح اجرة وما لا يصلح اجرة ثمنا. لا يصلح اجرة اذا اختلف الجنس ولا يصلح ثمنا واعتبر الاجارة بالبيع لانها بيع كسائر البياعات ثم اذا كانت الاجرة وضا او ثيابا يشترط فيه جميع شرائط السلم خلافا ووفقا اذ الاجرة نظير المسلم فيه **ضك** النقد ان جنس واحد عند ابي ليلي مطلقا وعند الاحكام كزكاة وقيمة متلف وارش جنایة وكذا الشركة لو كان مال احدهما رداهم والآخر دنانير ذ قال ابو يوسف استأجر بيتا بيتا بدراهم فاجره باكثر مما استاجاره به لم يجز ولا يطيب له الفضل ولو اجاره بدانير جاز وان كانت اكثر منه قيمة و لم يجعلها كشيء واحد وهذا لان بعضهم قالو اجاز له ان يستفضل علي الاجارة يمثل ذلك الجنس فلما اختلف فيه ووجد ادني علة وهو اختلاف الجنس من حيث الحقيقة بني الحكم عليه **شخ** تتعين النقد ام في التبرعات كهيبة وصدقة والنقود تتعين في الشركات والمضاربات

والوكالات بعد التسليم الي هؤلاء لكونها امانة وقبل التسليم لا تتعين وجيز النقد ان لا يتعينان في المعاوضات وفسوخها وان عينت حتي لا يستحق عينها وللمشتري ان يمسكها ويرد مثلها ويتعينان في الغصوب والامانات والوكالات والشركات ونحوها ت قال له اشترى بهذه الالف امة وازاه الدراهم ولم يسلمها اليه حتي ضاعت فشري الوكيل امة بالف لزمتم الموكل والاصل ان النقدين لم يتعينا في الوكالة قبل التسليم فكذا افبما هو وسيلة الي الشراء واما بعد التسليم فاختلف المشايخ بعضهم قالوا يتعينان حتي تبطل الوكالة بهلاكهما لتعينهما في الشراء قبل التسليم ولان يد الوكيل يد امانة وهما يتعينان في الامانات وقال عامتهم لا يتعينان وفايدة النقد والتسليم علي قولهم شبان توقت بقاء الوكالة ببقاء النقد وقع الرجوع علي الموكل فيما وجب عليه للوكيل ولو سرق / [91a] من يد لم يبق وكيلا بعد هلاك الدراهم **مصط** دفع اليه الفا وامره ان يشتري له بها امة بالف فهلك نصفه في يد الوكيل فشري امة بالف فهي له اذ الوكالة. تبطل يقدر ما هلك فيبقي وكيلا بشراء امة الخمسمائة ووكيل الشراء بخمسمائة اذ اشترى بالف ينفذ علي الوكيل كذا هذا ولو شراها بخمسمائة فهي له وان سألت الفا او اقل قدر ما يغين فيه فهي الموكلة لانه لما امر لشراؤها بالف فقد حصل مقصوده و لو دفع اليه الفا يشتري له شئ بعينه فهلكت الدراهم ثم شراه فهو للوكيل لما مرث لو هلك بعد الشراء فهو لمواكله ويرجع بمثلها علي موكله ولو اختلفا في الهلاك قبل الشراء او بعده فالقول للامر مع يمينه و لو هلكت في يده بعد الشراء ورجع بها علي الامر فهلك الماخوذ ثانيا في يد الوكيل لم يرجع بعده علي الامر وكذا لو قبضها الوكيل من موكله ابتداء بعد الشراء فهلكت في يده لم يرجع بها علي الامر وينقد الثمن من مال نفسه **جع** امر مديونه بان يشتري له بدينه قنا يغير عينه فشراه فهو له عند ابي حنيفة وعندهما الاخر **ص** هل يتغير النقد ان في عقود فاسدة للبرد ففي رواية ينقطع حق المشتري في استرداد عينها اذا البيع الفاسد عبادلة من كل وجه وفاسد المبادلات ملحق يحايزها فيما سوي الحل

من الاحكام وفي البيع الجائز متي وجب رد الثمن بحكم الانفساخ للعقد لا يجب رد عين ما قبض وكذا فاسدة وفي رواية لا ينقطع وعلي البايع رد عينه باقيا لنقضه بسبب فاسد والقبض بسبب فاسد معصية والاصل في المعاصي ردها من كل وجه وهو يتحقق برد العين ففسد بتعيين النقد ان في بيع فاسد من الاصل لا فيما ينتقص بعد الصحة والاول كظهور المبيع حر او ام ولد فيتعين فيه الثمن في الرد لان لهذا القبض حكم الغصب فيتعين الرد والثاني كهلاك المبيع قبل تسليمه فالثمن فيه لا يتعين في رواية وهو الاصح وفي تعيينه فساد الصرف لعدم القبض رواية ان والصحيح تعيينه كذا ففسد وتعيينا في قبض شيء من دين مشترك حتي لو قبض احدهما نصيبه يؤمر برده نصفه علي شريكه سواء كان المقبوض مثل حقها او اجود او اردي ح الكيلي او الوزني لو بيع وقبض فالاقالة والرد بعيب يوجبان رد عين ما قبض فان كان ثمننا بان باع فنا بكر بر فناقلا لزمه رد مثل البر لا عينه اذا الفسخ انما يلاقي الثمن الذي وقع في الذمة دون العين والكيلي والوزني لا يتعيانان كالثمن لان اوصافهما اثما واعيانهما سلع

تجانس القبضين

وتباينهما وما ينوب احدهما عن الاخر وما لا ينوب ج كل شي مضمون في يده بقيمته لو شراه مالكة يقع الشراء والقبض معا ولم يحتج الي قبض/[91b] جديد وليس لبايعه منعه منه ما لم يجدد قبضه واما الهبة فانها تقع والقبض معا في الوجوه كلها والاصل ان القبضين لو تجانسا يعني لو كانا مضمونين ناب احدهما عن الآخر ولو اختلفا ناب المضمون عن غير المضمون لانه اقوي القبضين فينوب عن الاضعف والمضمون بغير ينوب عن المضمون لا عن غير المضمون والمضمون بغيره هو الرهن فانه مضمون باقل من قيمته ومن الدين فالرهن. لو باع الرهن من مرتنه لا ينوب قبض الرهن عن قبض البيع ولو وهبه منه

يقع المعقد والقبض معا والمبيع قبل قبضه مضمون بغيره وهو الثمن فلو شراه ولم يقبضه حتي وهبه من بايعه فهو اقالة ولو اجر رهنه من مرتهنه صح. ولا يصير قابضا ما لم يجدد قبضا للاجارة بخلاف ما لو اعاره منه حيث يصير قابضا للمبيع فللبايع اخذه من المشتري بعد البيع للثمن فلو فارقه البايع قبل القبض بطل اخذ الثوب فهذا رضا منه يقضيه فليس له ان يسترده كذا من وهذا يشكك علي ما مر من ان كل شئ مضمون بقيمته يقع في الشراء والقبض معا اذ المقبوض علي منوم الشراء. ولو سمي ثمنه فهو مضمون بقيمته فينبغي ان يكون كذلك خ اودعه الفاء ثم اقر صنه منه. قال ابو حنيفة لا تخرج الالف عن الوديعة حتي يصير في يد المودع حتي لو هلك قبل ان يصل يده اليه لا يضمن و كذا كل امانة وكذا الوقال المودع لرب الوديعة ائذن لي ان اشترى بالوديعة شياء او ابيع لانه امي مت الدينان لو تجانسا يقع المقاصة ذ للمودع علي رب الوديعة دين يجانسها لم تقع المقاصة ما لم يجتمعا عليه وبعد ما اجتمعا لا يصير قصاصا ما لم ياخذها من اجله ولو كانت في يده لا يحتاج الي شئ غير ذلك ومتي صار وطديناصر دينا صار قصاصا وحكم المغصوب لو كان في يد رب الدين وحكم الوديعة سواء يد دين لهما فاتلف احدهما مالا للمديون حتي صار قيمته قصاصا بدينه فقط له عليه مائة درهم لا بصرف و لا يسلم والمديون عليه مائة دينار قرض او غصب لا تقع المقاصة بينهما ما لم تيقاصا فاذا تقاصا يصير قصاصا عن عشرة دنانير ويقي لرب الدنانير بدون المقاصة والحاصل ان رب الدين لو اتلف مال مديونه فلو تجانسا يصير قصاصا بدينه وان لم تيقاصا وان لم تجانسا لم يصير قصاصا ما لم تيقاصا.

الفصل الثامن عشر

في بيع الوفاء واقسامه وشرائطه واحكامه / [92a] كفايه ذكر في المحيط ان بيع الوفاء هو ان يقول البائع للمشتري بعت منك هذا العين بمالك علي من الدين علي اني متي قضيت فهو لي عناية او يقول بعت منك هذا بكذا علي اني متي دفعت اليك ثمنك تدفع المعين الي فن البيع الذي تعارفه: اهل زماننا احتيالا للربوا وسموه بيع الوفاء هو رهن في الحقيقة لا يملكه ولا ينتفع به الاباذن صاحبه ويضمن ما اكل من ثمره واتلف من شجره وسقط الدين بهلاكه لو يفي ولا يضمن الزيادة وللبايع ان يسترده اذا قضي دينه لا فرق عندنا بينه وبين الرهن في حكم من الاحكام اذا المتعاقد ان وان سمياه بيعا لكن غرضها الرهن والاستيناق بالدين اذا العاقد للمقاصد والمعاني لا للالفاظ والمباني فان الحوالة بشرط ام لا يثر الاصيل كفالة والكفالة بشرط البرأة حوالة بشرط ان لا يثر الاصيل كفالة والكفالة بشرط البرأة حوالة وهبة الحرة نفسها بخضرة الشهود مع تسمية المهر نكاح والاستصناع الفاسد اذا ضرب فيه الاجل سلم ونظائره كثير فلو باعه وفاء وتقابضا فاستأجره من المشتري لا يلزمه الاجر لانه رهن والراهن لو استأجر من مرتنه لم يلزمه الاجر ولو باع وفاء من مرتنه لم يلزمه الاجر ولو باع وفاء فباعه المشتري من آخر بيعا بآتا وسلم وغاب فللبايع الاول ان يخاصم المشتري الثاني ليأخذه منه لانه وان كان حق الحبس للمرتنه لكن يد المشتري الثاني غير محقة والبايع الاول مالك له وله طلب ملكه ممن اخذه بغير حق ثم للمرتنه ان يأخذه منه و يحسبه حتي ليحضر وكذا لو مات البايع الاول والمشتري الاول والاخر فلو رتت البايع الاول ان يأخذوا المبيع من ورثة البايع الاول ليحسبه بدين مورثهم الي ان يقضو ادينه **صع** فتوي ايمة زماننا ان حكمه حكم الراه من قال النسفي اتفق مشايخ زماننا علي صحته بيعا علي ما كان عليه بعض السلف لانهما تلغظا بلفظ البيع بلا

ذكر شرط فيه والعبرة ايضا للملفوظ دون المحلوظ فان من تزوج امرأة ومن نيته ان يطلقها بعد ما جامعها صح العقد. فلا وجه لجعله رهنا مع رضاه بالانتفاع فعلي هذا لا يكون رهنا لفظا ولا غرضا يقول الحقيير في كلامه نظر اذ بقصد الاثنيثاق هو المقصود اصالة في عقد هذا البيع بخلاف الانتفاع اذ الاستيثاق مقتضيه والانتفاع مقضاه كامالا يخفي علي ذوي الانتباه وفيه قال / [92b] للنسفي مستفت اني بعت حانوتا فطلب المشتري الاقالة وهو يقول بعثني وفاء وقلت: بعثك باتا فاجاب القول قولك فقال لو حلفتني علي ذلك هل يسعني ان احلف وكان نيتي ان اخذ الحانوت منه وارد ثمنه بعد زمان وكان قصد المشتري ايضا ذلك الا اني لا اقدر اليوم علي نقد ثمنه فاجاب انما ذكر ذلك قبل العقد وما كان في القلب عند العقد لا عبرة له او لم يذكر عند العقد سوي الايجاب والقبول ولكن ان تحلف بعته باتا فان قيل يشكل هذا بان المبيع اذا احتاج الي العمارة فالبايع يعمره و يودي خراجه ايضا فالجواب انه يفعل ذلك اختيارا لا جبرا حتي لو امتنع لا يجبر وكذلك لا يجبر علي ترك الوفاء بذلك و يجعل البيع باتا و للمشتري حق طلب الثمن لا غير فان انتقض المبيع بان كان دارا فانهدم لا يجبر البايع علي لرد الثمن لانه كبيع جديد ولو كان المبيع قنا او دابة فهلك عندالمشتري فلا شئ لو احد منهما علي الآخر خ الصحيح ان بيع الوفا ان كان بلفظ البيع لا يكون رهنا ثم ان ذكر بشرط الفسخ في البيع فسد البيع ولم يذكره فيه وتلفظا بلفظ البيع الجائز وعندهما هذا البيع غير لازم فكذلك يعني يفسد ولو ذكر البيع بلا شرط ثم ذكر الشرط علي وجه العدة جاز البيع ولزم الوفاء بالوعد والمواعيد قد تكون لازمة فتجعل لازما لحاجة الناس اليه بزايه القول الرابع ما اختاره الامام ظاهيرالدين انه بيع فاسد فلو تبايعا ثم قال احدهما: جون سيم آرايم مبيع بمن بازد فقال نعم لا يفسد البيع ما لو شرطاه في البيع يفسد ولو بعد العقد يلتحق عند ابي حنيفة وهل يشترط المجلس للالتحاق ذكر السرخسي وابو اليسر انه يشترط وهو الصحيح وفي فوايد البرهاني تبايعا مطلقا ثم

الحقا لو فإيلحق عند ابي حنيفة كاثبات الشرط المفسد اسقاطه اذ لم يكن قويا وعندهما لا يلتحق وان شرطا الوفاء ثم عقدا مطلقا ان لم يضر بالبنا علي الاول فالعقد جائز ولا عبرة بالسابق كما في التلجنة عند ابي حنيفة واختار خاتمة المجتهدين مولانا سيف الدين انه رهن والسادس ما اختاره الشيخ الامام فخر الزاهد ان الشرط اذا لم يذكر في البيع نجعله/[93a] يباع صحيحا في حق المشتري حتي ملك المنافع ورهنا في حق التبايع. فلم يملك المشتري تحويل يده وملكه الي غيره واجبر علي الرد اذ احضرالدين لانه مركب من البيع والرهن وكثير من الاحكام له حكمان كهبة في المرض وبشرط العوض وجعلنا كذلك الحاجة الناس اليه فرارا من الربوا وما ضاق امر علي الناس الا اتسع حكمه في غريب الرواية عن ابي حنيفة ان البيع لا يكون تلجنة حتي ينص عليها في العقد بان يقول: بعتك هذا تلجنة وهي والوفاء واحد واختار الصدر والبدر والامام المرغناني ان البيع بشرط الرد عند نقد الثمن يملكه المشتري وقال البدر يملكه اتفاقا عافان باعه للمشتري من غيره اجابوا سوي البدر بصحة البيع الثاني لانه سلمه البايع الاول الي المشتري برضا **والسابع** انه لا يصح وهو اختيار صاحب الهداية واولاده ومشايخ زماننا وعليه الفتوي اعني لا يملكه المشتري البيع بالعين كما في بيع المكروه لا كالباع الفاسد بعد القبض وحكم زوايده كزوايد البيع الفاسد بعد القبض وحكم زوايده كزوايد البيع الفاسد وزوايد المغصوب تضمنينه ان استهلك ولا يضمن ان ان هلك والثاني وهو القول الجامع فيه انه بيع فاسد بعض الاحكام حتي ملك كل منها الفسخ وصحيح في بعضها لحل المنافع المبيع ورهن في بعضها حتي لا يملك المشتري ببيعه من آخر ولا رهنه ولم يملك قطع الشجرلا هدم البناء وسقط الدين بهلاكه وانقسم الثمن ان دخله نقصان كما في الرهن فجوز هذا العقد لحاجة الناس اليه بشرط الدين بهلاكه وانقسم الثمن ان دخله نقصان كما في الرهن فجوز هذا العقد لحاجة الناس اليه بشرط سلامة البدلين لصاحبهما وهو يشبه التلجنة اذ هو صحيح عند ابي حنيفة لا عندهما

فاعطي له حكم الصحة عملا بقوله وحكم الصحة عملا بقوله وحكم الفاسد وترجيحا القول الامام فيعتبر المذكور ثمنا لا الماخوذ انتهى ملخصا من البزايه هدايه قال ومن جعل البيع الجائر المعتاد بيعا فاسدا يجعله كبيع المكره حتي ينقض بيع المشتري من غيره لان الفساد لفوات الرضا ومنهم من جعلوه رهنا لقصد المتعاقدين ومنهم من جعلوه باطلا اعتبارا بالهازل ومشايخ سمرقند جعلوه بيعا جائزا مفيدا بعض الاحكام علي ما هو المعتاد بين الناس للحاجة اليه واختاره المص و اشار اليه بقوله البيع الجائر لمعتاد **يقول الحقيير** يؤيد قوله واختاره المصنف ما ذكره المصم في كتابه المسمي بمختارات النوازل بعد ذكر كون بيع الوفاء رهنا وبعضهم جوزوا هذا البيع مخلصا عن الربوا والمخلص عن الربوا احسن نهاية وعلي جوازه الفتاوي/[93b] **فضخ** شره وفاء فباعه عن آخر باتا قبل ان ينفذ البيع الثاني فليس للبايع استرداده كبيع المشتري شراء فاسد او قيل المشتري: لا يملك بيعه وعليه الفتوي فلم يجز للثاني والفتوي علي ان بيع الوفاء فاسد ويوفر عليه احكام البيع الفاسد الا ان المشتري لو باعه من آخر فللبايع الاول اخذه كما لو باعه المشتري من المكره عن آخروزايد المبيع وفاء كزوايد الغصب بزايه استقر فتوي صاحب الهداية واولاده مشايخ العمدة ان المشتري يملك زوايد المبيع وفاء ولا بضمنها بالاتلاف واذا انقذ الباي وفاء المال بعد خروج الغلة قبل الرفع. قيل: لا يجبر علي القبول ويسلم النزل للبايع فجعله كالرهن وان كان المشتري رفع غلة السنة ثم نقد الباي الثمن في السنة الثانية قبل الادراك قيل يجبر وقيل لا وقيل لا وقيل ان كان مضي ثلث السنة لا يجبر المشتري علي القبول وان كان المبيع مستغلا كالدار ونحوه فالمختار انه في اي وقت احضر النقد يجبره المشتري علي القبول ولو نقد الباي الثمن قبل خروج الغلة قيل لا يكون له قسط من الغلة وقيل له ذلك وتقسم الغلة علي اثنا عشر جزء فيأخذ قسط الماضي من السنة قيل هذا اذا ظهرت القلة لانها اذا لم تظهر ففي اي شئ يبقي العقد قال صاحب الهداية يبقي العقد في قدره ولا يتفاوت.

ظهرت الغلة ام لا والمشتري وفاء اذا باع باتا او وفاء او وهب لا يصح واذا مات ورثه يقومون مقامه في احكام الوفاء وان هلك اشجار الحديدية المشتراة وفاء بأفة سماوية قيل يخير البايع ان شاء ترك علي المشتري وان شاء اغد العرصة بحصتها من الثمن المنقود. وقيل لا. وروي عن صاحب الهداية فيما اذا انتقض المبيع وفاء يخير البايع بين الاخذ بكل الثمن والترك وفي جواهر الفقه انه يثبت الخيار في فصل النقصان للبايع كما ذكرنا واستقر فتوي الائمة في ذلك علي سقوط حصة نقصان من الثمن فيقسم الثمن علي قيمة الباقي والهالك فيسقط قسط الهالك ويبقي حصة الباقي ببيانه شري دارا قيمتها الف بمائة وفاء فخرت الدار وصارت القيمة خمسمائة سقط من الثمن خمسون. وكذا اذا استهلك المشتري البناء والاشجار يضمن القيمة كالمترهن واذا غاب البايع وفاء والمبيع في يد مشتريه قيل يكون المشتري خصما لمن يدعيه وقيل لا صاحب الهداية وكثير من مشايخ سمرقند علي انه يشترط حضرتهما وقيل لا يشترط فيه للاختلاف والخراج في البيع وفاء علي البايع وذكر النسفي/[94a] انه علي البايع ان نقصه الزراعة انه به يجب الضمان عليه وهو كالمؤجر والخراج علي المؤجر عند ابي حنيفة فاذا لم يبطله فقد ضبغ حقه كما اذا ابرأه عن الاجرة يدل عليه ما في الاستحسان. ان الخراج في جميع الصور علي رب الارض الا اذا ازرعها الغاصب ولم تنقص الارض بالزراعة وزكاة مال الوفاء علي علي البايع لانه ملكه بالقبض وعلي المشتري ايضا لانه النقد لا يتعين في العقود والفسوخ **يقول الحقيير** لم يذكر زكاة مال علي رجلين لان النقد لا يتعين في العقود والفسوخ. يقول الحقيير لم يذكر زكاة المبيع وفاء والظاهر انه علي البايع وحده قياسا علي الخروج والله اعلم. قال و ان اجر المبيع وفاء من البايع فمن جعله فاسدا قال لا تصح الاجارة ولا يجب شئ لان المستحق بجهة اذا وصل علي وجه الي المستحق يقع علي تلك الجهة والرد بحكم الفساد لازم فيقع عنه ومن جعله رهنا كذلك لم يلزم البايع قبل القبض اجاب صاحب لهداية انه لا يصح

واستدل بما لو اجر عبدا اشتراه قبل قبضه انه لا يجب الا جد وهذا في البات فما ظنك في الوفا غير ان الرواية في اجارة المنقول قبل القبض اجاب صاحب الهداية انه لا يصح واستدل لما لو أجاره من البايع قبل القبض اجاب صاحب الهداية: انه لا يصح واستدل لما لو اجر عبدا اشتراه قبل قبضه انه لا يجب الأجر وهذا في البات فما ظنك في الوفاء غير ان الرواية في إجارة المنقول قبل القبض والذي ورد عليه الوفاء في الفتوي مطلق فلا يد من القيد. وذكر في الايضاح ان كل ما يصح بيعه قبل قبضه تجوز إجارته وما لا فلان وبيع العقار قبل القبض جائز فكذا إجارته وقال الامام فخر الدين الارسانيدي لا تجوز اجارة العقد ايضا قبله لان العقد يرد علي المنفعة وهي منقولة واعترض عليه الكرمانى بانه ان صح لزم ان لا تجوز اجارة المستجار قبل القبض والنص علي خلافه انت خبير بان العين قائم مقام المنفعة في حق ارتباط الايجاب بالقبول وفي محل اخر من البيزوية ايضا باع ارضا وفاء ثم اجره من البايع قال صاحب الهداية الا قدام علي الاجارة بعد البيع دل علي انها قصدا بالبيع الرهن لا البيع فلا يحل للمشتري الانتفاع به يقول **الحقير** بل دلالة الاقدام المذكور علي انها قصد البيع حقيقة البيع اكثر واطهر كما لا يخفي علي من تدبر فليت شعري ما وجه غفول صاحب الهداية مع انه في الدراية رأية اية **فتنظر** لو مضي بعد المدة وجاء البايع بثمن المبيع وفاء يجبر المشتري علي قبض ثمنه والوفاء بما شرط وتجب الاجرة بحصة ما مضي من المدة ولكل منهما نقضه في كل حال اذ العقد غير لازم ولو بيع كرم بجنب الكرام المبيع وفاقا الشفعة للبايع لا للمشتري **فك** لان بيع المعاملة وبيع التلجئة حكمها حكم الرهن وللراهن حكم الشفعة وان كان في يد المرتهن **فو** باع كروما بيعا جائزا فمضي بعد المدة وخرج الثمن ثم باعه من المشتري جائزا بيعا باءا ولم يذكر الثمن فالثمن للبايع لا للمشتري ولو باعه جائزا ثم باعه باءا ثم تفاسخا البات لم يعد الجائز لان تفاسخهما كبيع جديد حتي لو كان فسخا مطلقا/[94b] في حق الكل يعاد الجائز ولو باعه جائزا ثم

باعه من غيره باتا حتي توقف علي اجارة المشتري جائزا ثم قضى ثمنه او تفاسخا البات لم يعد الجائز لان تفاسخهما كبيع جديد حتي لو كان فسخا مطلقا في حق الكل يعاد الجائز ولو باعه جائزا ثم باعه من غيره باتا حتي توقف علي اجارة المشتري جائزا ثم قضى ثمنه او تفاسخا لا ينفذ البات فلا بد من تجديد البيع بخلاف الرهن ولو باعه من غيره وقال لمشتريه جائزا بعته باتا وهذا ثمنك فخذة فهو اجارة ولا يحتاج الي التجديد ولو ابي المشتري عن قبض ثمنه لا يجبر ولا يفسخ بلا قبوله ولو قبض بعض الثمن يفسخ بحصته **عده** باعه جايزا ثم باعه من غيره باتا ثم باعه من آخر فابهما اجاز المشتري شراء جايزا هو ينفذ كما في الرهن ولو وجد البايع المشتري سواء جائزا في بلد اخر فله ان يطالبه بدينه ولو جمع في البيع الجايز بين العقار والمنقول الذي لا يجوز البيع الجائز فيه بان لم يكفي بيعا للعقار حتي لو فسد البيع فيه هل يفسد في العقار اجاب لا يفسد في العقار ويبقى جائزا وهذا اشارة الي ان البيع الجائز لم يجز في المنقول وقيل الوصي يملك بيع عقار الصبي بيعا جائزا وقيل لا يملكه بزايه وفي النوازل جوز بيع الوفاء في المنقول ايضا واختلف اليه سمرقند في ان الوصي هل يملك بيع عقار الصبي وفاء فاكثرهم علي انه لا يملك وفتوي صاحب الهداية علي انه يملك **درر غرر** واختلف في جواز بيع الوفاء في المنقول قيل يصح لعموم الحاجة وقيل لا يصح لاختصاص التعامل بالعقار **ذ** باعه وفاء ثم باعه من آخر باتا بلا اذن المشتري وفاء ونفذ البيع الثاني لانه بات وبكل الاول لانه موقوف والبات يبطله كذا **افتي صط** وقال غيره من المتأخرين نفذ البيع الاول وبه **افتي خ** وقال واحد من الثقة رايت رواية انه ينفذ البيع الاول لا الثاني **فص** الكفالة بمال الوفاء تصح مضافا لا في الحال اذ المال علي البايع بعد الفسخ لا في الحال **نم** باعه جائزا ولم يقبض ثمنه ليس له فسخ البيع بلا حضور المشتري ولا بيعه اخر بلا رضي المشتري **فص** باعه جايزا

فاحتاج الي العمارة ففعل بامر القاضي علي انه يرجع فله الرجوع باع كرمه وفاء حتي استحق المشتري كل غلته ثم بعد البيع شرطا ان يكون للمشتري ربع الغلة او نحوه لا ياخذ المشتري كله بل ما شرطاه اذ الشرط اللاحق يلتحق باصل العقد عند ابي حنيفة فكانه شرط وقت العقد فثمين باع ارضه وفاء فزرعه المشتري. ثم ادعي اليه البايع مال الوفاء حتي انفسخ البيع والزرع يقل اجاب بعضهم بانه لو ادّي بطلب المشتري يجبر علي تفرغ الارض لا لو ادعاه بلا طلبه بل يترك في يده بأجر مثله ولو قيل يترك في يده بأجر مثله في الوجهين فله وج ذ استاجر ارضا فزرعه ثم تفاسخا والزرع بقلها يترك الارض في يد المستأجر باجر مثله الي حصاده او يؤمر بقلعه. قيل لا يترك اذ المستأجر رضي ببطلان حقه في الزرع حيث اقدم علي الفسخ باختياره وقيل يترك دل عليه مسئلة/ [95a] صورتها دفع ارضه مزارعة فزرع في اخر السنة ليس لرب الارض قلعه فيتترك بأجر مثل نصف الارض حكما الي حصاده صيانة لحق الزراع. وقد رضي المزارع هنا ببطلان حقه في الزرع حيث اخر الزرع الي آخر السنة ومع ذلك ترك بأجر المثل وفي هذا الفصل لو مضت مدة الاجارة وقد غرس المستأجر شجرا فالصحيح انه يؤمر بقلعه الا انه يجب علي المؤجر قيمة الشجر مقلوعا بخلاف الزرع فانه يترك باجر مثله الي الادراك اذا الزرع له نهاية بخلاف الغرس فد باعه جائزا فغصبه آخر من المشتري وعجز المشتري عن اخذه هل للمشتري اخذ بايعه بثمانه قبل فسخ المبيع واسترداد المبيع فعلي قياس غصب الرهن ينبغي ان لا يكون له طلب ثمنه بل اولي لما مرّ للمرتهن ان يطلب دينه من الراهن من اختلفا فقال المشتري شريته بآتا وقال البايع بعته وفاء فالقول للبايع اذا المشتري يدعي زوال العين عن البايع والبايع ينكر فيصدق المنكر جف القول عندنا في هذه المسئلة قول المشتري لو لم يشهد عليه الظاهر وهو نقصان الثمن فاحشا الا اذا ادعي تغيير السعر قد تغيير السعر هل يمنع ان يكون الحال حكما اجاب بعضهم نعم والنقصان الكثير هو ما لا يتغابن فيه الناس يعتبر فيه يوم البيع لما مرّ ان تغيير السعر

يمنع ان يجعل الحال حكما شين ادعي البايع وفاء والمشتري باتا او بالعكس. فالقول لمدعي البات. قال
وكنفت افتي اولاً ان القول لمدعي الوفا وله وجه حسن الا ان ايمة بخاري هكذا اجابوا فوافقهم **يقول الحقيير**
الظاهر ان ذلك الوجه الحسن هو ان مدعي البات يدعي زوال حق خصمه في العين او الدين والآخر ينكره
فيصدق كما مرّت الاشارة اليه قبل اسطر في من لكن ما ذكره أيمة بخارا احسن من ذلك اذا لبينات في
البيع هو الظاهر والقول لمن يتمسك بالظاهر وفاقا بل الدليل السابق حجة علي اصحابه لا لهم اذ المنكر
في الصورتين علي ما ذكره وان كان منكرا باعتبار مالكنه يدعي استرداد شئ بنه حقه والآخر ينكر فالمنكر
حقيقة انما هو منكر حق الاسترداد وهو مدعي البات فجعل القول له احسن والله اعلم ثم باعه وفاء ثم
باعه من آخر ودفع الثمن للمشتري الاول لم يجز البيع الثاني واخذ الثمن ليس برضا ادعي شراؤه بآتا ثم
ادعي وفاء لا يسمع الثاني اذ لا يكن التوفيقه **يقول الحقيير** فيه دلالة علي سماعا الثاني لو انعكس الامر
اذ حينئذ يمكن التوفيق علي التحقيق والله ولي العصمة والتوفيق.

الفصل التاسع عشر

في مسائل الاجارة المعهودة بسمرقند بين المقرض والمستقرض.
يقول الحقيير ماهية هذه الاجارة مبهمة ظاهراً او المستفاد من مجموع ما ذكر في جامع الفصولين هي ان
يودع / [95b] المستقرض للمقرض شئ قليل القيمة كسكين ومشط ونحزهما ويستأجر لحفظ ويعين بدل
الاجارة علي قدر الربح الذي عيناه لاصل مال القرض ليكون الربح حلالا للمقرض وجينا واوجبا علي
المستقرض والله اعلم **صع** في حل هذه الاجارة بعض شبهات وان افتوا بحلها ف بدل الاجارة المعهودة
حلالا وطيب فدي دفع الي مقرض مشط واستأجر لحفظ فمضت مدة الاجارة فجاء المقرض بالمشط

فطلب اجر ما مضي فقال مستقرضه المستأجر ليس هذا مشط فالقول للمستأجر فلا تلزمه الأجرة لانه منكر حفظه عند وجوب أجر عليه والقول للمقرض في عين المشط فبراء بتسليمه عن ثمنه اذا قابض اعلم به قال صاحب جامع الفصولين اقول قالوا القول للقابض في قد مر ما قبض وصفته وتعيينه وهذا يشكل بما لو اراد المشتري رد المبيع بعيبٍ وقال البائع المبيع غيره يصدق البائع لا المشتري مع انه قابض فالحق ان يفصل بأن القول للمالك في تعيينه اذا وجد التمليك والألقابض كتعيين المغصوب وزق العسل في مسألة الاختلاف في وزن الذق من البيع الفاسد مستأجر قال دفعت المدفوع اليك من الرأس المال وقال مقرضه من الاجرة فالقول للدافع لانه اعلم بجبهة الدافع ولو مات الدافع فوقع هذا الاختلاف بين ورثته وبين الطالب يحتاج الورثة الي اقامة البينة اذ لا علم لهم **فصط** هلك المستأجر علي حفظه فقال الاجير هلك بعد تمام السند فعليك أجر السند وقال المستأجر هلك بعد شهر واحد. فالقول للمستأجر لان وجوب الأجر عليه قال صاحب جامع الفصوليين اقول فأن قيل الاصل اضافة الحادث الي اقرب الاوقات فينبغي ان يصدق الاجير **بقول المذكور ظاهر** يصلح للدافع لا للاستحقاق وغرض الاجير الاجر فلا يصلح له وفيه استأجر المشتري بايعه ليحفظ المبيع قبل قبضه لم يجز وكذا لو استأجر الراهن مرتهنه لم يجز اذا الخفظ يجب عليهما بخلاف ما لو استأجر المستعبر او المودع لحفظ الوديعة حيث يجوز لانهما متبرعان في الخفظ يجب عليهما بخلاف ما لو استأجر **المستعبر** او المودع لحفظ الوديعة حيث يجوز لانهما متبرعان في الخفظ وفيه غصب دابة واجرها من آخر يلزمه الاجر وان كان المستأجر غاصبا بغاصب اذ الأجر انما يجب بمقابلة الانتفاع وقد وجد فيجب الاجر **ثم** لو آجر انه دارا فمات احد الموجرين بطلت الاجارة في حقه لا في الحي وكذا لو استأجر امنه فمات احدهما كذا **ط** وقال وكذا لو مات احد صر المكاريين بطل الكراء في نصيبه لا في نصيب الآخر **صع** المقرض لو دفع العين للمستأجر علي حفظه

الي من ليس في عياله وامره بحفظه^{٢٩٦} زمانا يجب الاجر تلك المدة اذا الأجر علي العمل اذا لم يشترط عليه العمل بنفسه فله أن يأمر غيره به ولا يقال ان العين وديعة في يد المقرض وليس للمودع ان يودع الي من ليس في عياله لانا نقول هذا الايداع ضمنى والضمينيات / [96a] تخالف القصد بات علي ما عرف **يقول الحقير** بيان هذه القاعدة هو ما سيأتي في ضمان المستعير من قوله والاصل انه قد يثبت تبعا ما يبطل قصداً ويثبت ضمنا ما يبطل صريحا كبيع حمل الامم صح تبعا لا وحده ولا نظاير كثرة في الكتب

